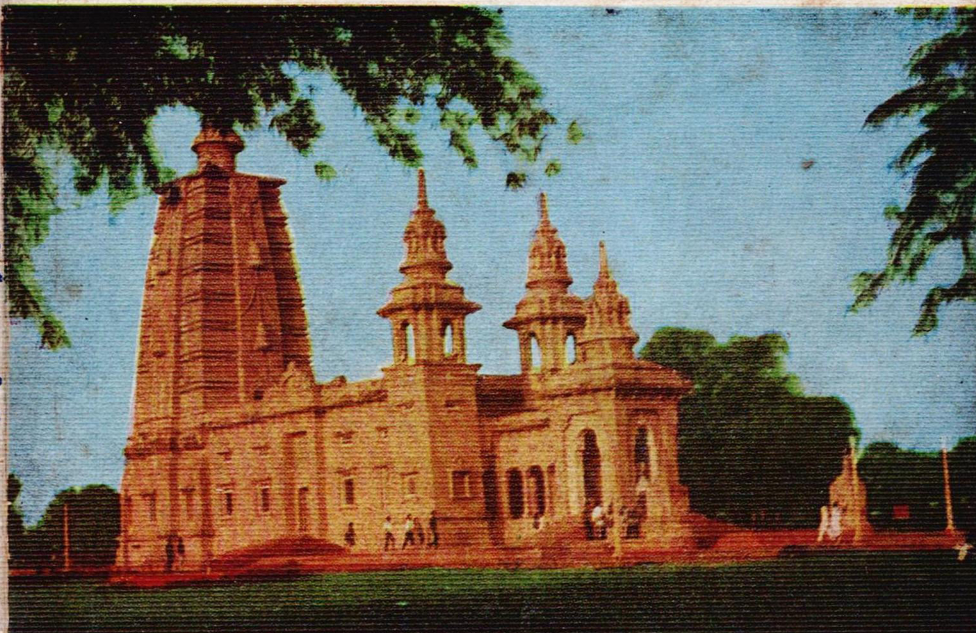
จดหมายเล่าเรื่อง

อนาคาริกธัมมปาละ

พระมหาเกียรติ สุกิตฺติ

วัดจักรวรรดิราชาวาส

จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกธัมมปาละ

จดหมายเล่าเรื่อง

อนาคาริกธัมมปาละ

พระมหาเกียรติ สุกิตฺติ

วัดจักรวรรดิราชาวาส

คำนำ

"จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกธัมมปาละ" นี้ เดิมท่านอาจารย์พระมหาเกียรติ สุกิตฺติ ปธ. ๗, M.A. สำนักวัดจักรวรรดิราชาวาส ตั้งใจเขียนถวายท่านพระมหาถวัลย์ อาจารสุโภ ปธ. ๔, M.A. ซึ่งขณะนี้คือท่านเจ้าคุณพระปริยัติโกศล รองเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ตามที่ได้รับอาราธนา โดยท่านพระมหาถวัลย์ อาจารสุโภ ประสงค์จะนำรวมพิมพ์เป็นเล่มร่วมกับเรื่องของท่าน และท่านผู้เขียนท่านอื่น แต่ท่านอาจารย์พระมหาเกียรติติดธุระอื่นเขียนถวายไม่ทัน เรื่องจึงมิได้นำลงพิมพ์ในหนังสือดังกล่าว

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับการนำลงในนิตยสาร "ช่อฟ้า" ของมูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย และ

พ.ศ. ๒๕๑๗ ในวารสาร **"ชีวิต"** ของอภิธรรมมูลนิธิวัดพระเชตุพน ฯ ต่อมาเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๘ คณะสหายธรรมได้กราบเรียนขออนุญาตให้คุณพูลศรี เจริญพงศ์ นำไปอ่านออกอากาศในรายการ **"อ่านหนังสือให้คุณยายฟัง"** ทางวิทยุยานเกราะ ๗๙๐ ก็ได้มีท่านผู้ฟังหลายท่านเขียนจดหมายแสดงความชื่นชมและสำนึกในบุญคุณของท่านอนาคาริกธัมมปาละ ที่ท่านยอมสละแม้ชีวิต เพื่อให้พระพุทธศาสนาได้กลับคืนและดำรงมั่นในดินแดนพุทธภูมิจนเป็นผลสำเร็จ หลังจากที่ได้ถูกทำลายจนย่อยยับนานร่วมพันปี พร้อมกันนั้นก็ได้แสดงความขอบพระคุณต่อท่านอาจารย์ผู้เขียน ที่ได้เรียบเรียงชีวิตและผลงานของท่านอนาคาริกธัมมปาละออกเผยแผ่ให้ชาวพุทธในไทยได้ทราบความจริง

และเมื่อคณะสหายธรรมปรารภที่จะพิมพ์ **"จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกธัมมปาละ"** เป็นเล่ม ตามที่ได้กราบเรียนขออนุญาตไว้ ก็ได้มีสุภาพสตรีผู้ไม่ประสงค์ออก

นามท่านหนึ่ง แสดงความจำนงต่อคณะขอรับเป็นเจ้าภาพ คณะสหายธรรมขออนุโมทนาขอบคุณในกุศลเจตนาของสุภาพสตรีท่านนั้นไว้เป็นอย่างสูงในที่นี้ หากท่านปรารถนาสิ่งใดที่ชอบธรรม ขอความปรารถนานั้นจงสำเร็จดั่งประสงค์ และขอตั้งสัตยาธิษฐานอ้างเอาอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย และอานุภาพแห่งบุญที่คณะ และสุภาพสตรีท่านนั้นได้บำเพ็ญแล้ว จงเป็นเกราะป้องกันท่านเจ้าภาพให้แคล้วคลาดจากผองภยันตรายกับให้ได้ประสบแต่ความสุขสวัสดีในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ

คณะสหายธรรมขออุทิศรายได้ทั้งหมดในการจำหน่ายหนังสือเล่มนี้ แด่มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย และอภิธรรมมูลนิธิวัดพระเชตุพน ฯ

คณะสหายธรรม

ภาพปก

มูลคันธกุฎีวิหาร ที่สารนาถ

พาราณสี อินเดีย

มหาวิทยาลัยพาราณสี

๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๙

ท่านมหาที่รัก

ผมจะเริ่มอย่างไรดี สำหรับจดหมายคุยกันถึงเรื่องราวเกี่ยวกับชีวประวัติ ผลงานและอื่น ๆ ของ**ท่านธัมมปาละ** ตามที่ท่านมหาได้ขอให้ผมช่วยเขียนให้ เพื่อนำผนวกเข้าใน "**ผู้ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ**" อันเป็นภาคหลังของหนังสือที่ท่านมหาได้ใช้ความพยายามเขียนขึ้น หลังจากเสร็จภาระเรื่องการศึกษา ณ นาลันทาแล้ว ซึ่งผมเชื่อว่าคงจะเป็นหนังสือที่น่าสนใจไม่น้อยเล่มหนึ่งนี้ ท่านธัมมปาละเป็นผู้ยิ่งใหญ่และมีชื่อเสียงโด่งดังยิ่งท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าทุกคนที่ได้ศึกษาชีวประวัติและผลงานของท่านแล้ว ต่างก็ยอมรับในความเป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ของท่านทั้งนี้โดยทั่วกัน ผลงานของท่านซึ่งมีอยู่มากมายหลายสาขา ปรากฏเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่มหาชนหรือส่วนรวมทั่วไปตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ โดยเฉพาะผล

ของงานที่ท่านได้ทำเพื่อพระพุทธศาสนาและพวกเราชาวพุทธทั้งหลายนั้น ยังคงเป็นที่ประทับใจกันอยู่อย่างกว้างขวาง

ท่านได้ทำเพื่อพระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาอันสูงส่ง และด้วยความตั้งใจอันมั่นคงเด็ดเดี่ยวตราบกระทั่งวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน

ท่านเป็นบุคคลตัวอย่างของผู้ทำงานด้วยความมุ่งมั่นและเสียสละ คุณสมบัติข้อนี้ของท่านได้เป็นที่กล่าวขวัญยกย่องกันโดยทั่วไป ได้มีผู้เขียนสดุดีท่านไว้ว่าท่านเป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ในทุกความหมายของคำ ยิ่งใหญ่ในแง่ของความเป็นคนรักชาติ ยิ่งใหญ่ในฐานเป็นนักปฏิรูปสังคม เพื่อความเป็นดีอยู่ดีของประชาชนทั้งร่วมชาติและต่างชาติ ยิ่งใหญ่ในแง่ของการเป็นนักประกาศศาสนา กับอะไรต่ออะไรอีก ประวัติชีวิตและงานของท่านเป็นเรื่องใหญ่และยืดยาวทั้งมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงอยู่กับบุคคลและเหตุการณ์สถานที่ต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นผมจึงต้องขอออกตัวไว้ตั้งแต่แรก

นี้ก่อน ว่าการเล่าสู่กันฟังของผมต่อไปนี้คงจะต้องมีอะไรขาดตกบกพร่องอยู่ไม่น้อยเป็นแน่ การจะเขียนเล่าให้ได้เรื่องได้ราวโดยสมบูรณ์พอควรนั้น สำหรับผมแล้วคิดว่าคงจะต้องใช้เวลาเพื่อการศึกษาและค้นคว้ารวบรวมไม่ต่ำกว่าปีหนึ่งครึ่งปีทีเดียว แต่นี่ผมมีเวลาจริง ๆ ราวสักครึ่งเดือนเท่านั้น แม้ว่าที่จริงจะได้รับจดหมายขอร้องจากท่านมหาก่อนหน้านี้หลายวันแล้วก็ตาม จึงขอให้ถือเสียว่าเป็นการเล่าสู่กันฟังเท่าที่จะอาจเล่าได้ ขาดตกบกพร่องไปบ้างตอนไหนอย่างไรก็ขอโทษมาด้วย ทั้งต่อท่านมหาและต่อทุกท่านที่จะได้อ่าน ปรารภเสร็จแล้วคราวนี้ก็จะเริ่มเล่าล่ะ โดยจะขอกล่าวแนะนำท่านอย่างย่อ ๆ สักนิดหนึ่งก่อน ต่อผู้อ่านผู้ฟังที่ยังไม่เคยได้รู้จักท่าน แล้วจากนั้นจึงจะเล่าอย่างละเอียดอีกที

ท่านธัมมปาละนั้นรู้จักและเรียกกันอยู่โดยมากในชื่อว่า **"อนาคาริก ธัมมปาละ"** แม้ว่าในตอนท้ายแห่งชีวิตของท่าน ท่านจะได้บวชเป็นพระและถึงแก่มรณะใน

ฐานะเป็นพระก็ตาม ชื่อของท่านนั้นจะเขียนในรูปบาลีว่า "ธัมมปาละ" เช่นที่ผมใช้อยู่นี้หรือจะเขียนในรูปเป็นสันสกฤตว่า "ธรรมปาละ" ก็ได้ทั้งสองอย่าง ชื่อเต็มของท่านเมื่อได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้วคือ "**ภิกฺขุ เทวมิตฺต ธมฺมปาล**" ท่านเป็นชาวลังกา มีชื่อในวัยเด็กว่า "**ดอน เดวิด**" เกิดในตระกูล "**เหวะวิตารเน**" เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗ (ค.ศ. ๑๘๖๔) ที่ตำบลเปตตาห์แห่งกรุงโคลัมโบของลังกาหรือซีลอนในปัจจุบัน บิดาของท่านชื่อ "ดอน คาโรลิส เหวะวิตารเน" มารดาชื่อ "**มัลลิกา**" ประกอบอาชีพหลักทางผลิตจำหน่ายเครื่องเรือน ทั้งสองท่านเป็นชาวพุทธที่เคร่งครัด มีความเลื่อมใสในพระศาสนาอย่างมั่นคง ตระกูลของมารดาท่านชื่อ "**ธรรมคุณวรเดเน**" หรือเขียนแบบไทยก็ได้แก่ "**ธรรมคุณวัฒนะ**" นั่นเอง ท่านธัมมปาละเป็นบุตรคนโต บิดามารดาทะนุถนอมเลี้ยงดูและประคับประคองกล่อมเกลาด้วยความเอาใจใส่อย่างยิ่ง เพื่อที่จะปลูกฝังนิสัย

ให้ท่านได้เป็นพุทธศาสนิกที่ดีและเคร่งครัดเริ่มไปตั้งแต่เด็ก ท่านธัมมปาละก็เป็นลูกที่ดีสมใจของท่านทั้งสองทุกประการ ชีวิตของท่านเป็นชีวิตที่น่าสนใจเริ่มมาแต่เด็กทีเดียว เมื่อท่านโตขึ้นมีอายุอยู่ในปีที่ ๒๐ ท่านได้ขออนุญาตบิดามารดาสละกิจการบ้านเรือนเพื่อดำรงชีวิตเป็น **"พรหมจารี"** คือก็ยังคงเป็นคฤหัสถ์อยู่แหละ แต่ไม่มีครอบครัวหรือลูกเมียและไม่ดำเนินอาชีพเช่นคฤหัสถ์ ซึ่งก็ด้วยการดำรงภาวะอย่างนี้แหละที่ทำให้ท่านได้ชื่อซึ่งเรียกกันว่า **"อนาคาริก"** อันแปลว่าผู้ไม่มีเรือนหรือผู้ไม่ครองเรือน ทั้งนี้ด้วยท่านมีความมุ่งหมายที่จะอุทิศเวลาทั้งหมดของท่านให้แก่กิจการของพระศาสนา เมื่อได้รับอนุญาตจากบิดามารดาและไม่ต้องเป็นภาระกับเรื่องของครอบครัวแล้ว ท่านก็เริ่มมอบตัวของท่านให้แก่งานของพระศาสนา ด้วยการทำงานอย่างอุทิศเวลาทั้งหมดให้

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๔ หรือ ค.ศ. ๑๘๙๑ มีเหตุเกิดขึ้น ทำให้ท่านขยายเขตแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

ของท่าน จากเฉพาะลังกาอันเป็นจุดเริ่มแรกมายังอินเดียด้วย ในเมื่อท่านได้เดินทางมาจาริกนมัสการพุทธสังเวชนียสถานในอินเดีย และได้มาพบปูชนียสถานปูชนียวัตถุต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ถูกทอดทิ้งและถูกทำลายโดยประการต่าง ๆ อย่างน่าเศร้าและน่าสลดใจยิ่ง งานเพื่อพระพุทธศาสนาในอินเดียของท่านจัดว่าเป็นงานชิ้นสำคัญที่สุด เป็นงานอมตะที่ทำให้ท่านเป็นผู้ไม่ตาย และทำให้ชาวพุทธทั้งหลายรำลึกถึงท่านด้วยความรู้สึกในบุญคุณอยู่จนบัดนี้ เพราะหากไม่มีท่านแล้วก็คงเป็นที่แน่ว่าพุทธ-สังเวชนียสถานและปูชนียวัตถุต่าง ๆ ของพุทธเราในอินเดียจะต้องถูกทอดทิ้งและถูกทำลายถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นอื่นไปจนอาจไม่มีอะไรเหลือในที่สุด หรือแม้ไม่ถึงอย่างนั้นก็จะต้องไม่ได้รับการเหลียวแลบำรุงรักษาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้แน่ คนอินเดียเองผู้มีการศึกษารู้คุณค่าของพระ-พุทธศาสนาและความสำคัญของพุทธสังเวชนียสถานและปูชนียวัตถุทั้งหลายก็ยกย่องท่านธัมมปาละกันอยู่ทั่วไป นอก

จากนั้นท่านยังได้เดินทางหลายครั้งหลายหนไปยังประเทศทางตะวันตก เช่นอังกฤษและอเมริกาเป็นต้น เพื่อการประชุมทางศาสนาและเพื่อประกาศพระศาสนาแก่ชาวตะวันตก จนทำให้ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกทาง เพื่อให้พระพุทธ-ศาสนาได้แผ่ไปยังดินแดนส่วนนี้ของโลกดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในบั้นปลายแห่งชีวิต ท่านธัมมปาละได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ตามความตั้งใจแต่เดิมของท่าน ที่จะขอมอบชีวิตในบั้นท้ายให้แก่การประพฤติพรหม-จรรย์อย่างสมบูรณ์ และจะขอตายในเพศแห่งพระภิกษุผู้ทรงศีล มีผ้ากาสาวพัสตร์ครองกาย แล้วท้ายสุด ชีวิตอันเต็มไปด้วยคำว่างาน พระพุทธศาสนา และมนุษยชาติของท่านก็ถึงความสิ้นสุดลง เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ (ค.ศ. ๑๙๓๓) อันเป็นปีที่ ๖๙ แห่งอายุของท่าน

นี่คือการแนะนำท่านอย่างย่อ ๆ ที่ผมว่า คือเป็นการย่อขนาดยาว อย่างไรก็ตามก็ขอให้ผ่านไปเถอะ เอาเป็นว่า

ขณะนี้ผู้อ่านผู้ฟังที่ยังไม่เคยรู้จักท่านมาก่อนก็ได้รับการแนะนำให้รู้จักแล้ว คราวนี้จึงถึงวาระที่ผมจะต้องเล่าเกี่ยวกับรายละเอียดต่าง ๆ ต่อไป แล้วก็ในการเล่านี้ ตอนต้น ๆ ผมอาจจะเล่าแบบตีวงกว้าง คือบรรยายละเอียดหน่อย ส่วนตอนกลาง ๆ กับตอนท้าย ๆ นั้นผมอยากขอโทษล่วงหน้าไว้ก่อน ที่จะขอให้ขึ้นอยู่กับความขี้เกียจมากหรือน้อยของผมประการหนึ่ง กับเวลาซึ่งจะอนุญาตให้ผมเขียนได้สักแค่ไหนนั้นอย่างหนึ่ง และกับที่ว่าเรื่องนี้จะยืดยาวจนเกินดีไปหรือไม่นั้นอีกอย่างหนึ่ง เอาล่ะ ผมจะเริ่มคุยต่อไป

อันดินแดนแห่งประเทศชาติภูมิของท่านธัมมปาละที่เราเรียกกันว่าลังกา ซีลอน สิงหลทวีป หรืออะไรต่ออะไรอีกหลายชื่อนั้น เราท่านผู้พอมีความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาแห่งพระพุทธศาสนาอยู่บ้าง ต่างก็ทราบกันดีอยู่ว่าเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับประเทศไทยเรา เริ่มมาตั้งแต่เมื่อ ๒๐๐ ปีเศษหลังการเสด็จปรินิพพานแห่งพระพุทธองค์ของเราโน้น พระพุทธศาสนาแผ่

ขยายจากอินเดียเข้าไปตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองอยู่ในลังกาทวีปตลอดมานับด้วยเวลาเกือบสองพันปี โดยแม้บางยุคบางสมัยในระยะที่กล่าวนี้ การพระศาสนาจะเสื่อมโทรมไปบ้างเมื่อประเทศตกอยู่ภายใต้ผู้ครองที่เป็นศาสนิกแห่งศาสนาอื่น แต่ก็ปรากฏว่าเป็นเช่นนั้นอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น เพราะหลังจากเวลานั้น ๆ แล้วพระศาสนาก็กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้อีก

เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนกระทั่งถึงระยะราว พ.ศ. ๒๐๔๘ คือเมื่อประมาณ ๔๖๐ ปีมานี้ การพระศาสนาในลังกาจึงเริ่มได้รับความกระทบกระเทือนอีกครั้งหนึ่ง เป็นความกระทบกระเทือนที่หนักหน่วงและด้วยระยะเวลาอันยาวนาน นั่นก็คือเมื่อประเทศลังกาได้ถูกรุกรานจากเหล่านักล่าเมืองขึ้นต่างชาติต่างศาสนา คือปอร์ตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ เป็นระยะ ๆ เรื่อยมาจนถึงแก่ต้องเสียเอกราชของชาติไปในที่สุด เมื่อประเทศต้องสูญเสียความเป็นเอกราชไปเช่นนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ได้รับความกระทบกระเทือน ด้านการพระศาสนา คณะสอนศาสนาตามลัทธิ

ของผู้ครอบครองได้พากันหลั่งไหลเข้าสู่ดินแดนที่ยึดได้ราวกับฝูงตั๊กแตน โรงเรียนของคณะสอนศาสนาจำนวนมากเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและทั่วไป เด็ก ๆ ชาวพุทธทั้งหลายทั้งชายหญิง ถูกป้อนด้วยไบเบิ้ลหรือคัมภีร์แห่งศาสนาคริสต์และถูกสอนให้เกิดความอายในศาสนา วัฒนธรรม ภาษาเชื้อชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของเดิมของตน เพื่อให้หันไปนิยมและยอมรับทุกสิ่งทุกอย่างที่เหล่าผู้ครอบครองจะป้อนให้ ประชาชนชาวพุทธถูกบังคับให้ประกาศตัวว่าเป็นคริสต์และยอมรับนับถือคริสต์ เด็ก ๆ เกิดมาก็จะได้ชื่อแปลก ๆ ต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ภาษาของตน นามสกุลก็เช่นกัน

ภาวะเช่นนี้ดำเนินเรื่อยไปจนกระทั่งแทบทุกคนมีความอายหรือกลัวในการที่จะประกาศตนว่าเป็นพุทธศาสนิก จะมียกเว้นอยู่บ้างก็เฉพาะแต่ในชนบทหมู่บ้านนอก ๆ เท่านั้นที่ความศรัทธายึดมั่นในศาสนาดั้งเดิมอันเป็นสมบัติของตนคือพระบวรพุทธศาสนาจะยังคงมั่นคงอยู่ จารีตประเพณีอันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติและเป็นมรดกตกทอดซึ่งได้รับ

มาจากบรรพบุรุษของตนก็ยังคงได้รับการรักษาไว้อยู่อย่างไม่ยอมทอดทิ้งง่าย ๆ แต่แม้กระนั้นก็ยังไม่พ้นจะถูกรังควานจากกลุ่มคนนับร้อยนับพันของฝ่ายคริสเตียน ที่ได้รับสินจ้างแล้วออกตระเวนไปตามชนบทหมู่บ้านนั้น ๆ เพื่อกล่าวป้ายร้ายนินทาและเหยียดหยามดูถูกพระบวรพุทธศาสนาให้เป็นที่สิ้นความนิยมจากประชาชน

ความทรุดโทรมของพระศาสนาเพิ่มมากขึ้นและมากขึ้น จนกระทั่งถึงภาวะที่พระภิกษุสามเณรทั้งหลายทั้งปวงอยู่ในลักษณาการที่ร่อแร่ ทั้งในด้านสติปัญญาและความประพฤติปฏิบัติระเบียบวินัยต่าง ๆ ก็ย่อหย่อนลง การบำเพ็ญเพียรทางจิตใจด้วยวิธีแห่งสมถกัมมัฏฐานวิปัสสนากัมมัฏฐานก็ถูกละเลยทอดทิ้งจนในที่สุดก็ลืมภาวะเป็นไป จนแม้ชาวพุทธผู้เด็ดเดี่ยวมั่นคง ที่ยังคงมีความเคารพยึดมั่นในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงและเข้มแข็งตลอดมา บางครั้งก็ถึงกับต้องคิดว่านี่เห็นจะถึงคราวแห่งความสิ้นสุดของพระบวรพุทธศาสนาในลังกาเสียละกระมัง อย่างไรก็ตามชาว

พุทธกลุ่มน้อยผู้มั่นคงดังกล่าว กับพระภิกษุสามเณรบางส่วนผู้ยังคงศรัทธายึดมั่นในพระศาสนาอยู่อย่างเหนียวแน่น ก็ได้ร่วมกันยืนหยัดต่อสู้อยู่อย่างหนักหน่วงและเข้มแข็งตลอดมาเพื่อความอยู่รอดแห่งพระศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามและเก่าแก่ของตน นี่คือสภาพของลังกาในยุคนั้น ยุคที่เป็นตอนเริ่มเรื่องของท่านธัมมปาละ อันเป็นระยะที่ลังกากำลังอยู่ในภาวะเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ และทั้งหมดนี้ผมก็ไม่ได้ว่าเอาเองหรอกนะ มีหลักฐานมาจากหนังสือต่าง ๆ ที่เขาเขียนกันไว้ทั้งนั้น

ภายใต้ความเสื่อมโทรมของการพระศาสนาดังกล่าวมานี้ ในบรรดาตระกูลจำนวนน้อยแห่งชาวพุทธผู้มั่งคั่ง ซึ่งยังคงมีความเคารพยึดมั่นในพระบวรพุทธศาสนาและยืนหยัดอยู่อย่างเข้มแข็งมั่นคงปราศจากความเกรงกลัวดังกล่าวนั้น ก็ปรากฏว่ามีตระกูล **"เหวะวิตารเน"** แห่งเมืองมาตะระทางภาคใต้ของลังการวมอยู่ด้วยตระกูลหนึ่ง ท่านผู้เป็นหัวหน้าแห่งครอบครัวหรือตระกูลนี้ชื่อว่า **"ทินคิริ อัปปุ-**

ฮามี" มีอาชีพอย่างกว้างขวางและมั่นคงทางการกสิกรรม เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปในท้องถิ่น ท่านมีบุตร ๒ คน ทั้งสองมีศรัทธาในพระศาสนาอย่างมั่นคงเช่นเดียวกับท่านผู้เป็นบิดา คนหนึ่งออกบวชเป็นพระภิกษุมีชื่อว่า "หิตตะติเย อัตถทัสสี" ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าอาวาสแห่งวัด "หิตตะติยะราชมหาวิหาร" ส่วนอีกคนหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า "ดอน คาโรลิส เหวะวิตารเน" นั้นได้ย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในนครหลวงโคลัมโบ ดำเนินอาชีพทางผลิตจำหน่ายเฟอร์นิเจอร์หรือเครื่องเรือนอยู่ที่ตำบลเปตตาห์แห่งโคลัมโบนั้น และต่อมาก็ได้สมรสกับกุลสตรีชาวพุทธผู้มั่นคงคนหนึ่งแห่งโคลัมโบ ชื่อว่า "มัลลิกา ธรรมคุณวัฒนะ" ผู้เป็นธิดาของ "แอนดริสเปเรรา ธรรมคุณวัฒนะ" นักธุรกิจผู้มั่งคั่งคนหนึ่งแห่งโคลัมโบ ผู้ซึ่งได้อุทิศที่ดินของตนแปลงหนึ่งที่ "มาลิกะกัณฑะ" แห่งกรุงโคลัมโบ สร้างวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นแห่งแรกของลังกา และได้อาราธนาพระเถระผู้ทรงศีล และมีความรู้ความสามารถยิ่งท่านหนึ่งมาเป็นผู้ควบคุมดำเนินงาน ท่านผู้นี้มีชื่อว่า

"**หิกกะดุวะ สิริสุมังคละ มหานายกเถระ**" และวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งนั้นซึ่งมีชื่อว่า "**วิทโยทยปริเวณะ**" ต่อมาก็ได้ขยายตัวเจริญขึ้น จนกระทั่งได้กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาอันมีชื่อเสียงแห่งลังกา มีชื่อว่า "**มหาวิทยาลัยวิทโยทัย**" ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เขียนมาถึงนี่แล้วคงจะไม่ต้องบอกตรง ๆ อีกครั้งก็ได้กระมังว่า ตระกูล "**เหวะวิตารเน**" นั้นก็คือตระกูลฝ่ายบิดาของท่านธัมมปาละ "**ทินคิรี อัปปุฮามิ เหวะวิตารเน**" นั้นก็คือปู่ของท่าน "**ดอน คาโรลีส เหวะวิตารเน**" และ "**มัลลิกา ธรรมคุณวัฒนะ**" ก็คือผู้ที่สักอีกประเดี๋ยวหนึ่งก็จะได้เป็นบิดาและมารดาของท่าน และตระกูลที่มีชื่อว่า "**ธรรมคุณวัฒนะ**" นั้นก็คือตระกูลฝ่ายมารดาของท่าน "**แอนดริส เปเรรา ธรรมคุณวัฒนะ**" นั้นคือตาของท่าน ซึ่งทุกท่านผู้ได้รับการกล่าวนามมานี้จะได้เป็นผู้มีส่วนอย่างสำคัญในงานของท่านธัมมปาละในโอกาสต่อไป ผมเล่ามาตั้งแต่ต้นจนถึงตอนนี้อย่างละเอียดเสียจนอาจเห็นว่า

เกินพอดี ก็ด้วยมีจุดประสงค์อยู่ว่าอยากจะปูพื้นฐานให้แน่น ๆ หน่อย หาไม่ไป ๆ เรื่องอาจจะล้มลงได้เพราะการปูพื้นที่ไม่แน่นนั้น

ผัวหนุ่มเมียสาว ดอน คาโรลิส และ มัลลิกา เหวะ-วิตารเน ต่างมีความต้องการอย่างกระตือรือร้นต้องกันตรงที่อยากจะได้ลูกชาย และเมื่อทั้งคู่ทราบว่าตนกำลังจะได้เป็นพ่อคนแม่คนด้วยแล้ว ความตื่นเต้นยินดีก็ยิ่งมากขึ้นเป็นทวีตรีคูณ อย่างไรก็ตาม แม้ทั้งสองจะมีความประสงค์ต้องกันตรงที่อยากจะได้ลูกชาย แต่เหตุผลแห่งความปรารถนาของคนทั้งสองนั้นก็ต่างกัน ผัวหนุ่ม ดอน คาโรลิส อยากได้ลูกชายด้วยคิดถึงผู้ซึ่งจะมาเป็นทายาทรับช่วงสมบัติและกิจการของตระกูลสืบแทนต่อไป ขณะที่เมียสาวมัลลิกาอยากได้ลูกชายด้วยความฝันที่จะได้เห็นพระภิกษุผู้ทรงศีลทรงธรรม เพียบพร้อมด้วยความฉลาดและเฉียบแหลม ผู้สามารถที่จะนำพี่น้องร่วมชาติชาวลังกาผู้กำลังเดินทางผิดให้ก้าวกลับมาสู่หนทางแห่งพระอริยมรรคที่พวกเขาได้พากัน

สละละทิ้งไปเป็นเวลานานแล้วนั้นได้อีก ทุกเช้าก่อนอรุณจะรุ่ง เจ้าสาวผู้มีวัยขณะนั้นยังไม่พ้นคำขึ้นต้นว่าสิบ จะต้องกระวีกระวาดลุกขึ้นเก็บดอกไม้กลิ่นหอมวันละถาดเต็ม ๆ แล้วนำมาถวายเป็นพุทธบูชาพร้อมด้วยธูปกลิ่นหอมและประทีปน้ำมันมะพร้าว เฉพาะพระพักตร์พระพุทธรูปในห้องพระของครอบครัว ตั้งจิตขอให้เธอได้ให้กำเนิดแก่ลูกชายผู้ซึ่งจะสามารถจุดประทีปแห่งธรรมะให้กลับลุกโพลงขึ้นได้อีกในดินแดนที่กำลังถูกทำให้มืดมนอยู่นั้น และก็เช่นเดียวกันในตอนเย็นของทุกวันที่เธอจะหมอบกราบราบลงด้วยดวงใจอันแน่วแน่ เฉพาะพระพักตร์พระปฏิมาอธิษฐานขอพรดังกล่าวจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทวดาผู้รักษาพระศาสนาทั้งหลาย น้ำใจของเธอสะอาดบริสุทธิ์ กอปร์ด้วยเมตตาและกรุณาต่อเพื่อนร่วมชาติ สมแก่จะเป็นมารดาของบุรุษผู้ซึ่งจะเกิดมาเพื่อทำงานอันยิ่งใหญ่ให้แก่พระศาสนาและมนุษยชาติโดยแท้จริง กาลล่วงไปจนใกล้คลอด พระภิกษุได้รับอาราธนาจากเธอเพื่อการกุศลที่บ้านเป็นกิจประจำ และ

ทุกคืนของวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงแห่งสามเดือนติดต่อกัน อากาศและสายลมประหนึ่งว่าจะอัดแน่นด้วยความสั่นสะเทือนแห่งเสียงสาธยายบาลีพระไตรปิฎกอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเหล่าภิกษุได้รับอาราธนาให้มาสวดที่บ้าน เริ่มแต่ยามค่ำโพล้เพล้ตราบกระทั่งอรุณรุ่งของวันใหม่

ท้ายสุด **เมื่อคืนแห่งวันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๐๗ มาถึง** ตำบลเปตตาห์ แห่งกรุงโคลัมโบของลังกา อันเป็นจุดที่ศาสนาและวัฒนธรรมดั้งเดิมประจำชาติกำลังตกต่ำอย่างถึงขีดสุด ก็ได้ให้กำเนิดแก่เด็กชายผู้หนึ่ง ผู้ซึ่งเกิดมาดุจมีแสงสว่างอันแจ่มจ้าแห่งฟ้าแลบปรากฏขึ้น ณ ท่ามกลางท้องฟ้าที่มืดมัวด้วยพายุ และดุจดังจะมาเกิดเพื่อต่อตีกับความชั่ว ณ จุดใจกลางเลยทีเดียวฉะนั้น ถูกแล้วครับ เด็กผู้นี้คือลูกชายผู้เป็นความฝันของมัลลิกา เหวะวิตารเน เด็กผู้ซึ่งได้รับการขนานนามว่า **ดอน เดวิด** และได้รับนามใหม่ที่โลกรู้จักในโอกาสต่อมาอีกว่า **อนาคาริก ธัมม-**

ปาละ และท้ายสุดก็เป็น **ภิกฺขุ เทวมิตฺต ธมฺมปาล** บุคคลผู้ได้รับการยกย่องอย่างสูงดังได้แนะนำมาแล้วแต่โดยย่อก่อนหน้านี้

เขียนมาถึงตอนนี้แล้วมีอะไรบางอย่างมาตะโกนเตือนว่า จะมามัวร่ายยาวอยู่อย่างนี้น่ะไม่ไหวแล้ว กับทั้งเวลาความไม่ขยัน และความยาวของเรื่องดังที่ผมได้อ้างถึงข้างต้นนั้น ต่างก็พร้อมกันยื่นประท้วงไม่ยอมให้ร่ายยาวอีกต่อไป ผมจึงจำเป็นต้องยอมจำนน และจำจะต้องเปลี่ยนจากวิธีร่ายยาวหรือตีวงกว้าง มาเป็นเล่าอย่างวิธีตีวงแคบแทนต่อไป แต่จะเป็นวงแคบแบบกว้างอีกหรือเปล่าก็ยังไม่รู้เลย ดูกันไปก่อน

กาลเวลาผ่านไปอย่ารวดเร็ว นับได้ ๕ ปี ชั่วระยะห่างกันบรรทัดเดียวนี้ เด็กน้อยเดวิดเจริญเติบโตขึ้นมาด้วยการฟูมฟักทะนุถนอมของพ่อแม่และทุกคนที่เกี่ยวข้องภายใต้บรรยากาศแห่งความเป็นผู้มีศรัทธาและใจบุญ อันเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ดีเลิศของชาวพุทธสิงหลทั่วไป

ทุก ๆ วัน เช้าและเย็น เด็กน้อยเดวิดจะนั่งอย่างเรียบร้อยและอ่อนช้อยต่อพระพักตร์พระพุทธรูปในห้องบูชาประจำบ้านพร้อมกับผู้เป็นบิดาและมารดาทั้งสอง เด็กน้อยจะกล่าวคำปฏิญาณตนถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง ปฏิญาณที่จะรักษาเบญจศีลมิให้ด่างพร้อย และจะสวดคาถาบูชานมัสการพระรัตนตรัยที่ชาวพุทธทั่วโลกนับด้วยล้านต่างได้พากันสวดอยู่ตลอดมาด้วยเวลาอันช้านานถึงสองพันกว่าปี

เด็กน้อยเดวิดได้รับการแนะนำพร่ำสอนและอบรมกล่อมเกลา ให้เป็นพุทธศาสนิกที่ดีและเคร่งครัด ทั้งด้วยวาจาคำพูด และด้วยให้ประพฤติตามอย่างผู้เป็นบิดาและมารดา การกระทำใด ๆ ของเด็กน้อยเดวิด อันจะเป็นไปเพื่อล่วงละเมิดศีล มารดาผู้รักลูกดั่งแก้วตาจะคอยเตือนและพร่ำสอนด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานและเพรียบพร้อมด้วยเหตุผล จนกระทั่งเด็กน้อยผู้เป็นความฝันของมารดา เติบโตขึ้นมาอย่างเต็มพร้อมด้วยคุณธรรมตามแนวทางแห่งพระบวร-

พุทธศาสนา สมดั่งความมุ่งหวังของบิดามารดาผู้เฝ้าทะนุถนอมอบรมอยู่ตลอดมาทุกประการ และระยะที่กำลังพูดถึงอยู่ ซึ่งเป็นตอนที่เดวิด เหวะวิตารเน มีอายุได้ ๕ ปีแล้วนี้ ก็ถึงเวลาที่ผู้เป็นบิดามารดาจะต้องส่งลูกชายสุดรักของตนให้เข้ารับการศึกษา ณ โรงเรียนนอกบ้านแล้ว จึงเป็นครั้งแรกที่เด็กน้อยเดวิดจะได้ไปเห็นและรับรู้ความจริงแห่งบรรยากาศนอกบ้าน อันแทบจะทุกสิ่งทุกอย่างแตกต่างไปจากบรรยากาศอันอบอุ่นในครอบครัว ที่เด็กน้อยได้รับจากท่านผู้เป็นบิดาและมารดาของตน

ดอน คาโรลิส และ **มัลลิกา เหวะวิตารเน** ได้ส่งลูกน้อยเดวิดให้เข้าเรียนเป็นแห่งแรก ที่โรงเรียนสำหรับเด็กผู้หญิงแห่งหนึ่งในโคลัมโบ ซึ่งส่วนใหญ่ของนักเรียนเป็นพวก **"เบอร์เคอร์"** คือเป็นเด็กลูกผสมระหว่างลังกากับฮอลันดา แล้วจากนั้นเหวะวิตารเนน้อยก็ได้ย้ายไปเข้าเรียน ณ โรงเรียนอื่น ๆ อีกหลายแห่งจนกว่าจะเสร็จสิ้นเรื่องการเรียน สถานศึกษาต่าง ๆ ที่ดอน เดวิด เข้าเรียน

นั้นเป็นโรงเรียนของคริสเตียนแทบทั้งสิ้น การจึงปรากฏว่า เด็กน้อยเดวิดได้ประสบกับเหตุการณ์และภาวะต่าง ๆ หลายสิ่งหลายอย่างในโอกาสและวาระต่าง ๆ กัน อันล้วนแต่เป็นสิ่งตรงกันข้ามจากที่เธอได้รับอบรมมาทั้งสิ้นแทบทุกวันในระยะแรก ๆ ที่ดอน เดวิดจะกลับจากโรงเรียนพร้อมด้วยคำถามต่าง ๆ มากมาย จากสิ่งที่เธอได้พบได้เห็นและได้รับซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างกันแห่งศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีแทบทั้งนั้น ซึ่งบางครั้งผู้เป็นมารดาก็ไม่สามารถจะตอบคำถามนั้น ๆ ให้เป็นที่เข้าใจโดยแจ่มแจ้งแก่ลูกน้อยได้ ดอน คาโรลิสผู้บิดาเอง บางครั้งก็ถึงกับต้องตัดบทโดยบอกให้ลูกน้อยคอยประพฤติและปฏิบัติตามอย่างบิดาและมารดา จนกระทั่งเมื่อดอน เดวิดเจริญวัยขึ้นอีกพอควรแล้ว จึงได้ทราบว่าโลกรอบล้อมตัวเธอนั้นได้ถูกแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือที่เป็นฝ่ายพุทธเช่นบิดาและมารดาของเธอ ผู้รักและเคารพเทิดทูน "**ธรรมะ**" นั้นฝ่ายหนึ่งกับที่เป็นคริสเตียนเช่นครูอาจารย์แห่งโรงเรียนของเธอ ผู้เกลียด "ธรรมะ" และคอยเสาะแสวงหา

ช่องทางอยู่ทุกโอกาสที่จะทำลาย "ธรรมะ" หรือพระพุทธศาสนานั้นอีกฝ่ายหนึ่ง และเธอก็อาจรู้ได้แล้วในตอนนี้ ว่าในสองฝ่ายนั้นเธอควรจะต้องเข้าและร่วมการต่อสู้เพื่อฝ่ายไหน การอบรมกล่อมเกลาที่ได้รับจากบิดามารดาตั้งแต่จำความได้เป็นต้นมา ได้มีอิทธิพลอย่างมากแก่ลูกน้อยของดอน คาโรลิส และ มัลลิกา เหวะวิตารเน โดยหากไม่ใช่เพราะอิทธิพลของการอบรมทางศาสนาอย่างได้ผลเริ่มมาตั้งแต่เด็กนี้แล้ว ดอนเดวิดก็คงจะได้โตขึ้นด้วยการใส่หมวกทรงสูง สวมกางเกง พูดภาษาอังกฤษกับบิดามารดาของตน โดยเหยียดภาษาลังกาของตัวเองลงไปเพียงเพื่อไว้พูดกับคนใช้เท่านั้น ดังที่เด็ก ๆ จำนวนพันจำนวนหมื่นที่รุ่นราวคราวเดียวกับเธอประพฤติปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งหากได้เป็นเช่นนั้นแล้ว คำว่า "**อนาคาริก ธัมมปาละ**" หรือ "**ภิกขุ เทวมิตตะ ธัมมปาละ**" ก็จะเป็นอันไม่ได้เกิดขึ้น ประวัติการพระศาสนาก็คงจะได้เป็นไปในอีกแบบหนึ่งจากที่เป็นอยู่นี้

ในทุกโรงเรียนของคริสเตียนที่ดอนเดวิดเข้ารับการศึกษา เธอเป็นต้องได้ประสบกับความพยายามอย่างเต็มที่ของครูอาจารย์และผู้ปกครอง ที่จะให้เธอละทิ้งพระพุทธ-ศาสนาซึ่งเธอพร้อมด้วยบิดามารดาของเธอยอมรับนับถืออยู่แล้วยอมรับนับถือศาสนาคริสต์แทน อาจารย์บางคนถึงกับใช้คำพูดว่า **"ที่ฉันมานี่ฉันมิได้มาเพียงเพื่อสอนอังกฤษให้เธอ หากแต่มาเพื่อจะเปลี่ยนศาสนาเธอ"** แต่เด็กน้อยเดวิดก็ยังคงเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ และมั่นคงในพระศาสนาอยู่อย่างไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น ท่านธัมมปาละเองได้พูดถึงเรื่องนี้กับใคร ๆ ในโอกาสต่อมา ว่าภายใต้อิทธิพลอันรุนแรงต่าง ๆ ของคริสเตียนดังกล่าวนั้นไม่ทราบว่าท่านหลุดรอดมาได้อย่างไร และท้ายสุดท่านก็ยกให้เป็นผลมาจากความเป็นพุทธที่เคร่งครัดมั่นคงแห่งพ่อและแม่ของท่าน อันได้เป็นผลมีอิทธิพลมาถึงท่านด้วยดังได้เล่าแล้ว

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ท่านธัมมปาละในระหว่างเป็นเด็กเพราะภาวะที่อยู่ในระหว่างสองฝักสองฝ่ายนี้มีอยู่หลายครั้งหลายตอนด้วยกัน และล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจ แต่ผมก็ไม่สามารถจะนำมาเล่าสู่กันฟังให้หมดในตอนนี้ได้ ผมจึงจะขอหยิบยกมาเล่าเฉพาะแต่บางตอนเท่านั้น เช่นว่าครั้งหนึ่งซึ่งเป็นที่กล่าวขวัญกันมาก

เมื่อท่านธัมมปาละหรือดอนเดวิดอายุได้ ๑๔ ปี และกำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียนเซนต์โทมัส วันวิสาขบูชาของปีนั้นเวียนมาถึง ท่านธัมมปาละได้เข้าพบครูผู้ปกครอง และหลังจากได้ชี้แจงแก่ครูว่าวันวิสาขบูชานั้นมีความหมายและความสำคัญอย่างไรแก่ชาวพุทธแล้วก็ได้ขออนุญาตครูเพื่อหยุดเรียนในวันนั้นวันหนึ่ง เพื่อที่จะได้อยู่บ้านร่วมการกุศลและการบูชาในวันสำคัญนั้น ครูผู้ปกครองรู้สึกประหลาดใจยิ่ง ในความกล้าหาญของท่านธัมมปาละหรือดอนเดวิดขณะนั้นดังกล่าว และแล้วก็ตอบด้วยเสียงที่ดุดันว่า โรงเรียนนั้นเป็นโรง-

เรียนคริสเตียนซึ่งเปิดเพื่อคนทั่วไป และวันนั้นก็ไม่ใช่วันหยุดเรียน ในฐานะที่เป็นครูใหญ่และผู้ปกครอง ท่านมองไม่เห็นความจำเป็นและเหมาะสม ในการที่จะอนุญาตให้หยุดเรียนได้เพียงเพื่อจะไปร่วมในพิธีทางพุทธศาสนาอย่างเดียวเท่านั้น ดังนั้นท่านจึงไม่อาจจะอนุญาตให้หยุดหรือลาได้ โดยปราศจากคำพูดใด ๆ อีก **ท่านธัมมปาละหรือดอนเดวิดขณะนั้นลุกขึ้นหยิบร่มและหนังสือเดินออกจากห้องและจากโรงเรียนไปบ้านทันที แล้วก็ใช้วันนั้นทั้งวันให้หมดไปด้วยเรื่องพิธีทางศาสนาเนื่องในวันสำคัญนั้นดังประสงค์**

รุ่งขึ้นเมื่อไปโรงเรียน โทษที่ได้รับก็คือการถูกดุอย่างโกรธเคืองและถูกเฆี่ยนด้วยหวายอย่างแรงสองสามครั้งจากผู้ปกครองหรือครูใหญ่นั้น เหตุการณ์เช่นเดียวกันนี้เกิดขึ้นซ้ำอีกในทั้งสองปีต่อมา และโทษที่ได้รับก็คงเหมือนเดิมเช่นกัน เพื่อน ๆ นักเรียนต่างพากันไม่แน่ใจว่าจะควรขบขันในความอวดดี หรือว่าจะชมเชยในความเป็นคนกล้า

หาญของท่านดี ส่วนเพื่อนนักเรียนที่เป็นคริสเตียนพากัน มาเผยความในใจให้ท่านทราบว่า พวกเขาจะไม่ยอมจงใจเสี่ยงกับการถูกเฆี่ยนจากครูใหญ่ เพียงเพื่อผลอันเป็นเรื่องไม่แน่ของการไปร่วมพิธีวันคริสตมัสเลย เรื่องนี้สำหรับพวกเรา อ่านและฟังกันด้วยความรู้สึกว่าเป็นวีรกรรมอันหนึ่งของท่านทีเดียว

ลูกสิงห์แม้ยังเล็ก ก็มีเล็บที่แหลมคม

ท่านธัมมปาละแม้เมื่อยังอยู่ในวัยเรียนนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นนักโต้นักถกเถียงชั้นเยี่ยมคนหนึ่งทีเดียว โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการพูดเพื่อหักล้างคำสอนของคริสเตียนในข้อที่ขัดแย้งกันกับทางพุทธแล้ว วาทะของท่านคมคายและน่าฟังมาก แต่ผมก็ไม่อาจจะนำมาเล่าสู่กันฟังเพียงด้วยจดหมายฉบับเดียวนี้ได้อีก

เล่ามาตามลำดับแล้วคราวนี้ก็มาถึงเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์การศาสนาอีกตอนหนึ่ง ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลสะท้อนอย่างสำคัญขึ้นในวงการการต่อสู้ด้วยเรื่องของศาสนาในลังกา และก็ได้ให้ผลสะท้อนอย่างสำคัญด้วยเช่นกัน

แก่ชีวิตของท่านธัมมปาละ เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ก็คือการโต้กันต่อหน้าประชาชน ครั้งยิ่งใหญ่ของฝ่ายพุทธกับฝ่ายคริสต์ ที่โคลัมโบประเทศลังกา ซึ่งประวัติบันทึกว่าลงเอยด้วยความมีชัยอย่างเด็ดขาดของฝ่ายพุทธ

เหตุการณ์เกิดขึ้นระหว่างที่ท่านธัมมปาละกำลังเรียนอยู่ที่เซนต์โทมัสดังที่เพิ่งเล่าจบไปนี้ โดยในครั้งนั้นทุก ๆ วันที่ท่านธัมมปาละไปและกลับจากโรงเรียน ก็จะต้องผ่านวัดวัดหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า **"วัดโกตะเหนะ"** ท่านเจ้าอาวาสแห่งวัดโกตะเหนะนี้ ซึ่งมีชื่อว่า **ท่านเมเคตตุวัตเตคุณา-นันทะ** ได้รับยกย่องว่าเป็นนักพูดนักโต้ผู้ยิ่งใหญ่แห่งยุคของลังกา เรื่องราวได้ถูกบันทึกไว้ว่า สมัยนั้นชาวพุทธทั้งหลายในลังกา ถูกภาวการณ์บีบบังคับให้ต้องรวมกำลังกันแสดงการต่อต้านกับฝ่ายตรงกันข้ามออกมาอย่างเปิดเผยเพื่อความอยู่รอดแห่งพระพุทธศาสนาอันเป็นแทบจะทุกสิ่งทุกอย่างของลังกาตลอดมานับด้วยเวลาถึงพันสองพันปี ดังนั้นจึงปรากฏว่าทุกเย็นวันเสาร์ ที่วัดโกตะเหนะของท่านคุณานันทะจะมีเหล่าพุทธศาสนิกไปร่วมชุมนุมกันอย่าง

เนืองแน่น เพื่อที่จะฟังสุนทรกถาของท่าน ซึ่งวันละข้อ ๆ ที่ท่านได้ปล่อยการโจมตีเพื่อหักล้างคำสอนของคริสตศาสนาออกสู่ชุมนุมชน เสียงของท่านดังพอที่จะก้องกังวาลจากฝั่งหนึ่งไปจนจดอีกฝั่งหนึ่งของลังกาได้อย่างรวดเร็ว งานของท่านปรากฏผลอย่างดีเยี่ยม ชาวพุทธทั้งหลายเห็นความประเสริฐแห่งศาสนาของตนได้ชัดแจ้งยิ่งขึ้น อันได้ทำให้แต่ละคนมีความยึดมั่นในพระศาสนามากขึ้นตามตัว และก็คงไม่ต้องกล่าว ที่เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนั้นแล้ว อิทธิพลของศาสนาที่ตรงกันข้ามก็ย่อมจะเสื่อมถอยลง จนกระทั่งถึงปี ๒๔๑๖ หรือ ค.ศ. ๑๘๗๓ ด้วยความเชื่อมั่นในฝ่ายตนและมีความมุ่งหมายที่จะให้การโจมตีต่อต้านคริสตศาสนาดังกล่าว ต้องเงียบเสียงไปอย่างตลอดกาล ด้วยการทำให้แพ้อย่างราบคาบต่อหน้าประชาชนเลยทีเดียว ฝ่ายคริสเตียนจึงได้จัดให้มีการประชุมครั้งประวัติศาสตร์ดังกล่าวขึ้น ที่ **"ปานะทุระ"** ใกล้ ๆ กับโคลัมโบ ด้วยการท้าทายให้ท่านคุณานันทะ ไปโต้กันต่อหน้าประชุมชนแห่งที่ชุมนุม

นั้น ชนิดให้ถึงแพ้ถึงชนะกันเลยทีเดียว ซึ่งในการนี้ก็เป็นที่แน่นอนที่สุดละที่ผู้คนจากไหนต่อจากไหนทั่วลังกาจะต้องพากันหลั่งไหลมาสู่ที่ชุมนุม เพื่อฟังการโต้ครั้งยิ่งใหญ่นี้อย่างมืดฟ้ามัวดิน ทำลายประวัติการณ์แห่งการประชุมทั้งปวงในลังกา

คนเดียวเท่านั้นต่อหน้านักโต้จำนวนมากของฝ่ายตรงข้าม ซึ่งผนึกกำลังกันอยู่อย่างเข้มแข็ง ท่านคุณานันทะเผชิญหน้าในการโต้อย่างหาความครั่นคร้ามอันใดมิได้เลย โวหารในการโต้และคำพูดของท่านเป็นที่ประทับใจคนฟังอย่างที่สุด เหตุและผลทั้งหลายทั้งปวงที่ท่านยกขึ้นอ้าง มีพลังอำนาจจนกระทั่งทำให้การโต้กันที่ปานะทุระ ซึ่งฝ่ายคริสเตียนจัดขึ้นเพื่อที่จะสร้างความขายหน้าให้แก่ฝ่ายพุทธนั้น ได้กลับกลายมาเป็นความพ่ายแพ้อย่างยอมคุกเข่าให้ของฝ่ายตนแทนที่ไป ถึงขนาดที่ว่านับจากนั้นเป็นต้นมา ฝ่ายคริสเตียนก็มิได้กล้า "ประดาบ" กับฝ่ายพุทธอีกเลย

ผมอ่านเองเขียนเองประทับใจเอง ก็เลยเขียนเสียอย่างตีวงแคบแฉลบออกไปหาวงกว้างตามเคยอีก เสร็จแล้วก็ไม่รู้ว่าท่านมหากับคนอื่นที่ได้อ่าน จะรู้สึกประทับใจอะไรบ้างสักนิดไหม จากการเล่าของผมนี้ อันจะไม่ทำให้ผมต้องได้ชื่อว่านั่งพูดเองฟังเองคนเดียวเช่นลักษณาการของคนที่น่าสงสารพวกหนึ่งไป แต่ผมก็จะขอตัดสินเอาเองง่าย ๆ ว่าผมหาคนร่วมความประทับใจกับผมไม่ได้เลย ึงเป็นอันผมขอให้คำมั่นอีกครั้งว่าจะตีวงแคบ โดยจะพยายามทำให้แคบที่สุดเท่าที่จะให้แคบได้ทีเดียว

ดำเนินความแบบแคบ ๆ ต่อไปว่า . . . การโต้กันครั้งยิ่งใหญ่เป็นประวัติการณ์ ดังได้เล่าหยุดไว้เมื่อครู่นี้ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกแก่คนทั่วไปอย่างกว้างขวาง เกินกว่าที่ท่านคุณานันทะเองคิดว่าจะเป็นไปได้เสียอีก เสียงของท่านมิได้ก้องอยู่เฉพาะแต่ในลังกาเท่านั้น หากแต่ได้ดังออกไปสู่ต่างประเทศ จนกระทั่งถึงอังกฤษและอเมริกาด้วยโดยที่สองสามปีหลังจากนั้น ท่านได้รับจดหมายฉบับหนึ่ง

จากนายพันเอกอเมริกันผู้หนึ่ง กับสุภาพสตรีตระกูลสูงชาวรัสเซียอีกผู้หนึ่ง กล่าวแสดงความยินดีและชื่นชมต่อท่านในชัยชนะครั้งยิ่งใหญ่ของท่านดังกล่าว กับพร้อมกันนั้นก็ได้แจ้งให้ท่านทราบด้วยว่า ทั้งสองได้ก่อตั้งสมาคมการศาสนาขึ้นสมาคมหนึ่ง ณ นครนิวยอร์ค แห่งประเทศอเมริกา ในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ (ค.ศ. ๑๘๗๕) สมาคมแจ้งวัตถุประสงค์ว่าเพื่อความเข้าใจอันดีและความมีไมตรีต่อกันแห่งศาสนิกของทุกศาสนา ทั้งสองได้ส่งหนังสือวารสารของสมาคมมาพร้อมกับจดหมายนั้นด้วย ๒ เล่ม

นายพันเอกอเมริกันที่กล่าวนี้มีชื่อว่า พันเอกเฮนรี่ สตีล โอลคอตต์ และสุภาพสตรีรัสเซียผู้นั้นก็คือมาดาม เอ็ช. พี. บลาวัตสกี

ทั้งสองจะได้มามีส่วนอย่างสำคัญทีเดียวในชีวิตและงานของท่านธัมมปาละ ท่านคุณานันทะเริ่มการติดต่อกับสมาคมและบุคคลทั้งสองทันที และได้จัดแปลจดหมายของคนทั้งสองกับข้อความจากวารสารที่ได้รับนั้นออกเป็นภาษา

สิงหลหรือลังกาแจกจ่ายไปทั่วประเทศ ภายในไม่นานชื่อของพันเอกโอลคอตต์กับมาดามบลาวัตสกีก็ได้ติดอยู่กับริมฝีปากของเหล่าชาวพุทธลังกาทุกบ้านทุกเรือน

ท่านธัมมปาละหรือดอนเดวิด เหวะวิตารเนขณะนั้นก็เป็นคนหนึ่งเช่นกัน ที่ได้รับฟังข่าวต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยความรู้สึกตื่นเต้นและยินดี และก็ยิ่งตื่นเต้นเพิ่มขึ้นเมื่อได้ทราบข่าวว่า นายพันเอกอเมริกันกับสุภาพสตรีรัสเซียผู้ใจงามทั้งคู่กำลังจะเดินทางมาลังกาเพื่อร่วมมือช่วยเหลือในการคิดกอบกู้และฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

พฤษภาคม ๒๔๒๓ (ค.ศ. ๑๘๘๐) พันเอกโอลคอตต์กับมาดามบลาวัตสกี เดินทางถึงลังกา ท่ามกลางการต้อนรับอย่างตื่นเต้นและชื่นชมยินดีของชาวพุทธทั้งหลาย ในความรู้สึกของชาวพุทธลังกาเหล่านั้น คิดว่านี่เป็นครั้งแรกที่เขาได้เห็นคนผิวขาวเช่นเดียวกับเหล่าชนผู้มาเข้าครอบครองบัญชาการพวกเขาอยู่ เข้ามาลังกาใน

ฐานะมิตรของชาวเมือง ทั้งสองเข้ามาในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับหมู่ชนเหล่านั้น คือมิได้เข้ามาเพื่อที่จะโจมตี "ธรรมะ" หรือพระพุทธศาสนาของพวกเขา เหมือนที่สมาชิกคณะสอนศาสนานับพันนับหมื่นได้ทำกัน หากแต่เข้ามาเพื่อที่จะร่วมมือในการปกป้องและคุ้มครองพระพุทธ-ศาสนา มิใช่เข้ามาอย่างศัตรูหรือผู้มีชัย หากแต่เข้ามาอย่างเพื่อนและอย่างพี่อย่างน้องผู้พร้อมที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วย ดังนั้นการมาของคนทั้งสองจึงเท่ากับมาช่วยให้กำลังใจแก่ชาวพุทธลังกาทั้งปวง

ไม่กี่วันหลังจากเดินทางถึงลังกา ทั้งพันเอกโอลคอตต์และมาดามบลาวัตสกี ก็ได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธศาสนิกโดยได้ประกอบพิธีรับไตรสรณคมน์กับศีลห้าต่อหน้าพระ-มหาเถระท่านหนึ่งแห่งเมืองกอลล์ทางภาคใต้ของลังกาและได้ประกาศเจตนาของตนต่อชาวพุทธทั้งหลาย ในการที่จะร่วมมือด้วยอย่างเต็มกำลังเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานั้น

พันเอกโอลคอตต์กล่าวปราศรัยต่อที่ชุมนุมชนเป็นครั้งแรก ณ กรุงโคลัมโบ ท่านธัมมปาละหรือเดวิดหนุ่มอายุ ๑๖ ปีขณะนั้น ตื่นเต้นอย่างกุลีกุจอทีเดียวในการที่จะได้เห็นและได้ฟังคำปราศรัยของผู้ซึ่งเป็น **"พระเอก"** อยู่ช้านานในความรู้สึกของตน หลังการปราศรัย ท่านธัมมปาละมีโอกาสได้พบอย่างใกล้ชิดกับพันเอกโอลคอตต์และมาดามบลาวัตสกี ทั้งยังได้ "เชคแฮนด์" กับคนทั้งสองด้วยในตอนจะจากกัน ท่านธัมมปาละเล่าไว้ว่าตอนนั้นท่านดีใจอย่างมาก

ตลอดระยะที่ผ่านมา การศึกษาของท่านธัมมปาละหรือดอนเดวิดขณะนั้นก็ยังคงดำเนินไปด้วยดีเรื่อย ๆ ท่านสนใจศึกษาเกี่ยวกับอะไรเป็นพิเศษอย่างไร และการพรรณนาถึงว่านิสัยของท่านโน้มเอียงมาในเรื่องของศาสนาอย่างไรกับอะไรต่ออะไรอีกในระยะนี้ เวลาและหน้ากระดาษไม่ยอมให้ผมเล่ามา ในระยะที่พูดถึงนี้ แทบทุกคนในตระกูลของท่านธัมมปาละได้รู้จักคุ้นเคยและร่วมงานกับพันเอก

โอลคอตต์และมาดามบลาวัตสกีแล้ว สมาคมของพันเอกโอลคอตต์กับมาดามบลาวัตสกีซึ่งมีชื่อว่า "**สมาคมธีออสโซฟี**" นั้น มีสาขาทางภาคนี้อยู่ที่อัทยาร์ ใกล้ ๆ กับเมืองมัทราสทางใต้ของอินเดีย ทั้งสองจึงไป ๆ มา ๆ อยู่ระหว่างลังกาและอินเดีย แต่ส่วนมากตอนนั้นประจำอยู่ที่สำนักงานอัทยาร์

มกราคม ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๔) พันเอกโอลคอตต์และมาดามบลาวัตสกีเดินทางไปลังกา ท่านธัมมปาละได้พบและแจ้งความประสงค์ขอไปอยู่ร่วมทำงานกับสมาคมที่อัทยาร์ ท่านต้องใช้เวลามากมายในการขออนุญาตจากพ่อแม่และผู้ใหญ่ในตระกูล และในที่สุดท่านก็ได้เดินทางมายังอัทยาร์ภายใต้การดูแลปกครองและรับผิดชอบของมาดามบลาวัตสกี ที่นี่ท่านธัมมปาละเริ่มการศึกษาภาษาบาลีและเรื่องของพระศาสนาอย่างจริงจัง ตามคำแนะนำของมาดามบลาวัตสกีที่ว่าหากรู้บาลีแล้วก็จะได้ทราบทุกสิ่งที่ต้องการทราบ

จะกล่าวถึงคณะสอนศาสนาคริสเตียน ณ เมืองมัทราส ประเทศอินเดีย คิดไปคิดมาในตอนนั้นก็เกิดมีความกลัวอย่างถูกต้องขึ้นมาทีเดียวว่า การอยู่ที่อัทยาร์ของพันเอกโอลคอตต์กับมาดามบลาวัตสกี จะเป็นเครื่องกีดขวางการขยายตัวในอินเดียแห่งศาสนาของตน เมื่อคิดดังนั้นแล้วจึงได้ทำอุบายให้ร้ายป้ายสีกล่าวหาและดำเนินการโดยวิธีต่าง ๆ จนท้ายสุดมาดามบลาวัตสกีต้องตัดสินใจเดินทางกลับยุโรป

ถึงตอนนี้ท่านธัมมปาละมีอายุอยู่ในปีที่ ๒๐ หลังจากมาดามบลาวัตสกีเดินทางกลับยุโรปแล้วไม่กี่เดือนท่านได้มีจดหมายถึงพ่อและแม่ ขออนุญาตสละงานบ้านเรือนเพื่อครองชีวิตเป็น "พรหมจารี" ดังได้พูดถึงแล้วข้างต้นโน้น และพร้อมกันนั้นก็ได้ขออนุญาตอยู่ต่อไปที่อัทยาร์ ด้วยให้เหตุผลว่าสมาคมทำงานเพื่อประโยชน์แห่งพระพุทธศาสนา ชั้นแรกบิดาของท่านไม่ยินยอม ได้ถามท่านว่าเมื่อพี่ชายคนโตทิ้งครอบครัวไปเสียใครจะเป็นผู้คุ้มครองดูแลน้อง ๆ ล่ะ ด้วยความมั่นคงในเรื่องที่ได้ตัดสินใจไปแล้ว อันเป็น

ลักษณะนิสัยประจำตัวตลอดชีวิตของท่านธัมมปาละ *ท่านได้ตอบบิดาว่าทุกคนมีกรรมเป็นของของตน และกรรมนั้นแหละจะเป็นผู้คอยคุ้มครองรักษา* ท้ายสุดตอนคาโรลิสผู้บิดาก็ยินยอมอนุญาต ส่วนคุณแม่มัลลิกาผู้มีศรัทธาอันยิ่งใหญ่แต่เดิมมานั้น ได้ให้ศีลให้พรอย่างจับใจแก่ลูกชายผู้เป็นความฝันของเธอ พร้อมกับกล่าวว่าหากไม่ติดที่น้องอีกสองคนของท่านธัมมปาละที่ยังต้องการการดูแลเอาใจใส่จากเธออยู่แล้ว เธอก็คงจะร่วมด้วยในชีวิตใหม่ที่ท่านธัมมปาละกำลังจะดำเนินต่อไปนี้ เป็นอันท่านธัมมปาละตอนนี้สิ้นห่วงและหมดภาระผูกพันจากเรื่องทางครอบครัวแล้ว ท่านจึงได้เริ่มมอบตัวมอบใจและมอบเวลาทั้งหมดให้แก่งานของสมาคมทันที ประวัติของท่านตอนนี้ผมขอถอดความเอามาจากต้นฉบับภาษาอังกฤษที่เขาเขียนไว้เลยทีเดียวดีกว่า

ข้อเขียนกล่าวว่า . . . . **"ไม่มีอะไรเล็กหรือใหญ่เกินไปสำหรับท่านธัมมปาละ ท่านจะทำความสะอาดห้องเองและจัดที่นอนเอง เสร็จแล้วก็ประจำทำงานที่**

สำนักงาน เขียนจดหมายทุกฉบับด้วยตนเอง และนำไปส่งเอง เป็นประจำเช่นนทุกวัน . . . . ท่านจะแปลข้อความสำหรับเรื่องหนึ่งพร้อมกับจัดเตรียมเพื่ออีกเรื่องหนึ่ง จะคอยแปลปาฐกถาหรือคำปราศรัยให้แก่ผู้ต้องการ จะเขียนต้นฉบับบทความส่งหนังสือพิมพ์ ปรึกษาหารือกับบรรณาธิการและตรวจปรู๊ฟให้ จะคอยสัมภาษณ์แขกคนผู้มาเยี่ยมสำนักงาน และเขียนจดหมายเชิญชวนพี่น้องชาวพุทธลังกาของท่านให้มาเยี่ยมสมาคม และให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในกิจการและความเจริญก้าวหน้าของสมาคม ทุกคนเสมอกันหมดสำหรับท่านธัมมปาละ จะแก่จะหนุ่มหรือแม้เป็นเด็กนักเรียน จะเป็นผู้คงแก่เรียนหรือเป็นคนโง่เขลา และจะร่ำรวยหรือเป็นคนยากจนก็ไม่แตกต่างกัน ท่านมีสัญชาตญาณพิเศษในการที่จะทราบว่าอะไรซึ่งแต่ละคนจะอาจให้ได้เพื่อผลประโยชน์และความดีร่วมกัน ท่านใช้เวลาวันละราว ๑๕ ถึง ๑๖ ชั่วโมงในการทำงานอย่างตั้งอกตั้งใจ

ท่านเป็นคนสุภาพและมีจิตใจร่าเริงอยู่ตลอดเวลา ถ้อยคำของท่านทั้งโดยการเขียนและการพูดล้วนเป็นถ้อยคำที่น้าวโน้มใจ คำพูดที่ออกมาจากใจจริงของท่านเข้าถึงจิตใจคนทุกคนที่ได้พบท่าน และ . . . ฯลฯ"

. . . . . ใจความว่าอย่างนี้แหละครับ แม้จะเป็นคำแปลที่ผิด ๆ ถูก ๆ แบบสุกเอาเผากินพอให้ได้ใจความ ก็คงจะไม่ถึงกับผิดเสียอย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือทีเดียวหรอก

ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๒๙ (ค.ศ. ๑๘๘๖) พันเอกโอลคอตต์กับเพื่อนร่วมงานคนหนึ่งเดินทางไปยังโคลัมโบอีก เพื่อพบปะประชาชนและรวบรวมเงินทุนสำหรับการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ท่านธัมมปาละตอนนั้นทำงานเป็นเสมียนชั้นผู้น้อยอยู่ในกรมศึกษาธิการที่โคลัมโบ พันเอกโอลคอตต์กับเพื่อนมีโครงการจะเดินทางจาริกทั่วลังกาและกำลังต้องการล่าม ท่านธัมมปาละเสนอตัวรับทำหน้าที่ดังกล่าวให้ เมื่อตกลงกันแล้วท่านก็ขอลางานมีกำหนด ๓ เดือน และเริ่มออกเดินทางตามโครงการ

ทันที การเดินทางครั้งนี้ทำให้ท่านธัมมปาละได้มีประสพ-การณ์เกี่ยวกับพี่น้องชาวพุทธและประชาชนร่วมชาติอย่างกว้างขวาง ทำให้ท่านได้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปและมีโอ-กาสได้เข้าถึงประชาชนทุกชั้น ได้เห็นความยากลำบากและการถูกบีบบังคับของเขาเหล่านั้นทั้งในเรื่องศาสนาและเรื่องอื่น ๆ อีกประการหนึ่งก็คือทำให้ท่านได้รับความชำนาญในการพูดและการติดต่อกับประชาชนเพิ่มขึ้น และทำให้ท่านได้เป็นที่เชื่อถือของชาวพุทธทั่วไป

ระยะที่กำลังพูดถึงอยู่นี้เป็นระยะที่ท่านธัมมปาละได้สอบเลื่อนชั้นเพื่อตำแหน่งที่สูงกว่าเดิมเอาไว้และกำลังรอฟังผลอยู่ ผลปรากฏว่าท่านสอบได้ และทางราชการได้ให้ท่านรีบกลับไปรายงานตัวเข้ารับงานในตำแหน่งใหม่โดยเร็ว ท่านธัมมปาละตอนนี้ไม่มีความคิดในเรื่องอื่นใดแล้วนอกจากเรื่องของงานเพื่อพระพุทธศาสนา ท่านจึงได้ทำหนังสือขอลาออกจากราชการยื่นส่งไปทันที ให้เหตุผลว่าเพื่ออุทิศ

ตนให้แก่งานของพระศาสนา เป็นอันความเกี่ยวข้องกับงานด้านโลกสำหรับท่านธัมมปาละหมดสิ้นกันเพียงนี้

ระหว่างปี ๒๔๒๘ ถึง ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๕ ถึง ๑๘๘๙) ท่านธัมมปาละได้อุทิศชีวิตจิตใจให้แก่งานของพุทธสมาคมและสมาคมรวมศาสนา ซึ่งดำเนินการร่วมกันอยู่ที่โคลัมโบอย่างเต็มที่ ด้วยความสนับสนุนอุปถัมภ์จากปู่กับตาและพ่อของท่าน รวมทั้งจากผู้มีส่วนร่วมงานอื่น ๆ อีกด้วย งานของสมาคมจึงได้รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว สมาคมปรารถนาจะมีโรงพิมพ์เป็นของตนเอง ท่านธัมมปาละขอร้องตาของท่านซึ่งถือหุ้นใหญ่อยู่ในโรงพิมพ์แห่งหนึ่ง ให้มอบโรงพิมพ์นั้นแก่สมาคม ซึ่งเรื่องก็สำเร็จ

ภายใต้การดำเนินงานของท่านธัมมปาละ สมาคมได้ออกนิตยสารรายสัปดาห์ ทั้งในภาษาสิงหลและภาษาอังกฤษ เพื่อโฆษณาผลงานและกิจการของสมาคม เฉพาะอย่างยิ่งก็คืองานเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา นิตยสารภาษา

อังกฤษนั้นแพร่หลายไปทั่วโลก สมาคมได้พยายามเปิด โรงเรียนในความอำนวยการของทางสมาคมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อขัดขวางการแผ่อิทธิพลของโรงเรียนฝ่ายคริสเตียน

ท่านธัมมปาละได้ออกเดินทางไปตามชนบทหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของเกาะลังกา เพื่อพบปะปราศรัยกับประชาชนและแจกจ่ายหนังสือพระพุทธศาสนา กับพร้อมกันนั้นก็ชี้แจงชักชวนให้ทุกคน ร่วมกันสมทบทุนอุดหนุนการพระศาสนาซึ่งทางสมาคมได้ตั้งเป็นทุนขึ้นแล้ว โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จำนวนมากได้รับการจัดตั้งขึ้น โรงเรียนฝ่ายภาษาอังกฤษโดยการดำเนินงานของสมาคมก็ได้เกิดขึ้นด้วย ซึ่งโรงเรียนนี้ต่อมาได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจนกลายมาเป็น **"อานันทคอลเลจ"** สถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงยิ่งแห่งหนึ่งของลังกาในปัจจุบัน

ผมตะลุยเร่งเดินทางลัดเสียจนรู้สึกเหนื่อยแล้ว จะทำอย่างไรดี หากจะเปรียบการเล่านี้กับการเดินทางโดยรถไฟจากอุบลถึงเชียงใหม่แล้ว ขณะนี้ผมก็คงจะมาได้ราว ๆ โคราชบ้านผมเท่านั้นกระมัง ผมบ่นพึมพำ ๆ อะไรออกมา

แต่ละตอนนี้ ด้วยคิดว่าจะให้เป็นจุดหยุดพักร่วมกัน ระหว่างคนเขียนหรือคนเล่ากับคนอ่านหรือคนฟัง คล้ายกับการหยุดพักตามจุดต่าง ๆ ของการเดินทางฉะนั้น บ่นออกมาเสียบ้างเช่นนี้ก็รู้สึกจะหายเหนื่อยแล้วล่ะ เดินทางกันต่อไปดีกว่า

จุดเริ่มตอนนี้จับเอาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙) ซึ่งเป็นปีที่ท่านธัมมปาละกับพันเอกโอล-คอตต์เดินทางไปยังญี่ปุ่น ตามคำเชิญของพุทธบริษัทแห่งประเทศนั้น ผู้ได้ทราบข่าวและเลื่อมใสอย่างมากในการณรงค์เพื่อพระพุทธศาสนาในลังกาของท่านทั้งสอง เมื่อไปถึงญี่ปุ่น ทั้งสองคนได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นและเอิกเกริกจากทุกฝ่ายของชาวพุทธที่นั่น ทั้งสองไปในนามของธรรมทูตแห่งลังกา โดยทางคณะสงฆ์สนับสนุนด้วยอย่างเต็มที่ งานสำเร็จด้วยได้ผลอย่างดียิ่ง แม้ว่าท่านธัมมปาละจะได้ล้มป่วยลงตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในเรือในระหว่างการเดินทางจนถึงกับต้องเข้าโรงพยาบาลที่ญี่ปุ่นก็ตาม ชาวพุทธของ

ทั้งสองประเทศ ได้มีความเข้าใจในกันและกัน และมีสัมพันธ์อันใกล้ชิดต่อกันยิ่งขึ้น

พันเอกโอลคอตต์กับท่านธัมมปาละกลับสู่ลังกาด้วยความสำเร็จอันน่าชื่นชม พร้อมกับภิกษุญี่ปุ่น ๓ รูป ผู้ประสงค์จะมาศึกษาภาษาบาลีและพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่ลังกา ชาวพุทธลังกาได้จัดพิธีต้อนรับอย่างเอิกเกริก ทั้งสองคือพันเอกโอลคอตต์กับท่านธัมมปาละ เริ่มงานออกจาริกทั่วลังกาอีก และใช้เวลารวมทั้งหมดกว่าปี ในการจาริกครั้งนี้ ทั้งสองได้พยายามรวบรวมทุนเพื่อการศึกษาและได้เปิดโรงเรียนต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ท่านธัมมปาละได้พบหนังสือมีค่ายิ่งเล่มหนึ่งเกี่ยวกับวิปัสสนา จึงได้จัดการขอคัดลอกออกมา และจากนั้นท่านก็ได้เริ่มศึกษาและปฏิบัติเรื่องวิปัสสนานี้ด้วยความสนใจอย่างยิ่งเรื่อยมา

กาลผ่านมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ค.ศ. ๑๘๙๑) อันเป็นปีแห่งประวัติศาสตร์ปีหนึ่งดังได้กล่าวข้างต้น พันเอกโอลคอตต์เดินทางไปพม่าพร้อมกับผู้แทนชาว-

พุทธประเทศนั้น เพื่อพบปะกับพุทธบริษัทพม่าในงานเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานั้น ท่านธัมมปาละตกลงใจจะเดินทางมานมัสการพุทธสังเวชนียและปูชนียสถานในอินเดีย ซึ่งท่านยังไม่เคยได้มานมัสการเลย **ภิกษุญี่ปุ่นชื่อโกเซน คุณรัตนะ** เป็นเพื่อนร่วมการเดินทางของท่าน ทั้งคู่ออกเดินทางโดยลำดับ จากโคลัมโบสู่อัทยาร์ ต่อจากอัทยาร์มายังบอมเบย์ แล้วจากบอมเบย์มาสารนาถที่ทรงแสดงปฐมเทศนา และจากสารนาถก็มายังพุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธองค์เป็นจุดสุดท้าย เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวเริ่มขึ้นที่นี่

จะไม่พร้อมกันหยุดเสียสักหน่อยก่อนหรือ เพื่อน้อมเศียรก้มราบกราบลง ณ โพธิมณฑลและพระมหาเจดีย์พุทธคยา ด้วยดวงใจที่แน่วแน่และมีพุทธานุสสติเป็นอารมณ์ รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ผู้ประเสริฐ ผู้เสด็จอุบัติขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขแห่งสัตว์โลกทั้งมวล ผู้ยิ่งด้วยพระบารมีและมาก

ล้นด้วยพระกรุณาพระปัญญาและพระวิสุทธิคุณอย่าง สุดจะบรรยาย ให้จิตใจได้เกิดความปีติแช่มชื่นผ่องใส หายจากความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าทั้งหลายเสียก่อน จากนั้นจึงค่อยติดตามชีวิตและงานของท่านผู้ได้รับ ยกย่องว่าเป็นอัจฉริยบุรุษผู้หนึ่งในประวัติความเป็นมา แห่งพระศาสนาของเราต่อไป ด้วยว่าสถานที่นี้แลคือ สถานที่ตรัสรู้หรือทรงบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิ-ญาณแห่งพระพุทธองค์ของเรา เป็นสังเวชนียและ ปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธทั่วหล้า และก็ เช่นที่ได้กล่าวแล้วเมื่อสักครู่นี้ งานที่ถือกันว่าเป็นชิ้น สำคัญที่สุดของท่านธัมมปาละนั้นได้ตั้งต้นขึ้นที่นี่

ก็เรื่องราวเป็นมาอย่างไร

ขอขัดจังหวะก่อนสักนิดหนึ่งเถอะ คือว่าในตอนนี้ ผมอยากจะร่ายยาวนำเรื่องเอาฤกษ์อีกหน่อยเหลือเกิน เพื่อ ให้ภาพแวดล้อมของเหตุการณ์กับความเป็นมาและความ สำคัญของสถานที่นี้ได้ปรากฏชัดขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟังตามสม-

ควรก่อน อันจะช่วยทำให้เรื่องของท่านธัมมปาละเด่นชัดขึ้น แต่หากผมจะเริ่มต้นอย่างตีวงกว้างเช่นนั้นแล้ว เรื่องก็คงจะแตกแขนงออกไปและออกไป จนคงอีกนานทีเดียวจึงจะอาจดึงสำนวนให้มาเป็นแบบเล่าตะลุยตามเดิมได้อีก และแล้วเรื่องก็จะไม่จบได้ง่าย ๆ จึงเป็นอันผมจะเริ่มเล่าแบบรวบรัดต่อไป

ดำเนินความว่า ก็ ณ สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งครั้งนั้นมีชื่อว่าตำบลอุรุเวลาเสนานิคมแห่งแคว้นมคธ และปัจจุบันเรียกกันว่าพุทธคยานี้ มีพระเจดีย์หรือพระวิหารสูงใหญ่อยู่องค์หนึ่ง เรียกกันโดยมากในปัจจุบันว่า "**พระวิหารมหาโพธิ**" เป็นพระพุทธเจดีย์หรือพระวิหารที่สวยงามและสูงใหญ่ที่สุดเท่าที่มีอยู่ในอินเดียขณะนี้ มีความสูงถึง ๑๗๐ ฟุต ประกอบด้วยศิลปะชั้นเลิศแห่งสถาปัตยกรรม เป็นปูชนียวัตถุที่เก่าแก่ ประวัติว่าสร้างขึ้นในชั้นแรกโดยพระเจ้าอโศก-

มหาราชเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐ เศษ ๆ โน้น ตั้งอยู่ติดกับต้นพระศรีมหาโพธิที่ตรัสรู้

ชาวพุทธทั่วโลกผู้พากันจาริกแสวงบุญมายังสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธองค์นี้ ต่างได้ใช้เป็นที่ประกอบการบูชาตามลัทธิประเพณีเป็นปรกติตลอดมานับเวลาได้กว่าพันปี การดูแลรักษาปฏิสังขรณ์ตลอดระยะดังกล่าวนี้ก็เป็นไปโดยพุทธบริษัททั้งในและนอกประเทศทั้งสิ้น โดยเฉพาะชาวพุทธพม่าและลังกานั้นปรากฏว่าได้ให้ความเอาใจใส่พิทักษ์รักษาอย่างมากเป็นพิเศษ

เหตุการณ์เป็นปรกติเรื่อยมาตราบกระทั่งถึงตีเสียว่าเมื่อสัก ๘๐๐ ปีมานี้ มุสลิมเตอร์กได้เข้ารุกรานอินเดียและตีได้อาณาเขตแห่งแคว้นพิหารปัจจุบันอันเป็นแคว้นที่ตั้งแห่งพระเจดีย์พุทธคยานี้ด้วย พระพุทธศาสนาได้ถูกพวกมุสลิมทำลายเสียอย่างย่อยยับ จนเกือบจะเรียกได้ว่าหมดสิ้นไปจากอินเดียเลยทีเดียว ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งพระเจดีย์พุทธคยานี้ด้วยได้ถูกทำลายอย่างไม่มีดี

จากนั้นก็ถูกทอดทิ้งให้เป็นไปตามยถากรรม เพราะไม่มีชาวพุทธจะคอยดูแลรักษาเช่นที่เป็นมา

ราวปี พ.ศ. ๒๑๓๓ (ค.ศ. ๑๕๙๐) นักบวชหรือพระฮินดูรูปหนึ่งชื่อว่าโคเสนฆมัณฑิคีร์ ได้มาที่พุทธคยาและเกิดชอบใจสถานที่เข้า จึงได้สร้างวัดหรือสำนักเล็ก ๆ ขึ้นเป็นที่อยู่อาศัย ณ ใกล้ ๆ กับบริเวณพระเจดีย์พุทธคยานี้ ไม่นานก็ได้ประชาชนจำนวนมากในท้องถิ่นนั้นเป็นบริษัทบริวาร สำนักเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจนบัดนี้ได้กลายมาเป็นวัดหรือสำนักอันใหญ่โตจนเรียกกันว่า "วัง" ดังที่ปรากฏอยู่ ผู้เป็นหัวหน้าแห่งนักบวชสำนักนี้แหละที่เรียกกันว่า "มหันต์" มีการรับช่วงตำแหน่งสืบต่อกันมาเรื่อย มหันต์ปัจจุบันนี้คงจะเป็นองค์ที่ ๑๔ หรือ ๑๕ นี่แหละ เมื่อนับมาจากองค์แรกคือโคเสนฆมัณฑิคีร์นั้น "มหันต์" นี่เองที่จะได้มาเป็นคู่กรณีแห่งความฉาวโฉ่กับท่านธัมมปาละและชาวพุทธทั้งมวล เกี่ยวด้วยกรรมสิทธิในพระวิหารหรือพระเจดีย์พุทธคยา กล่าวกันว่า

"มหันต์" นี้ที่จริงก็คือนักการค้าผู้มาในรูปแห่งนักบวช นั่นเอง มีเรือกสวนไร่นาช้างม้าวัวควายและงานอาชีพอื่น ๆ เช่นเดียวกันกับคฤหัสถ์ทั่วไป นับกันว่าเป็นมหาเศรษฐี ๑ ในจำนวน ๕ คนของแคว้นพิหารปัจจุบันซึ่งมีพลเมืองประมาณ ๕๐ ล้าน เฉพาะที่ดินและเรือกสวนไร่นานั้นมีอยู่อย่างมหาศาล ตัดตอนว่าอิทธิพลของมหันต์มีมากขึ้นและมากขึ้นโดยลำดับ จนท้ายสุดมหาวิหารพุทธคยาของเราก็ได้ตกไปอยู่ภายใต้การครอบครองของมหันต์นี้ด้วย แต่ก็เพื่อหาผลประโยชน์อย่างเดียวเท่านั้น มิได้เอาใจใส่ดูแลรักษาหรือทำอะไรให้ดีขึ้นเลย ปล่อยให้ทั้งหมดหักพังทำลายและเสื่อมโทรมไปตามยถากรรม

พ.ศ. ๒๔๑๗ (ค.ศ. ๑๘๗๔) พระเจ้ามินดงมินแห่งพม่าได้ส่งคณะทูตมายังอินเดีย เพื่อขอบูรณะปฏิสังขรณ์พระวิหารและจัดการบางประการเพื่อดูแลรักษาพุทธสถานแห่งนี้ เมื่อได้รับการยินยอมจากฝ่ายมหันต์และรัฐบาลอินเดียของอังกฤษขณะนั้นแล้ว งานบูรณะ

ครั้งใหญ่ตามโครงการก็ได้เริ่มขึ้นทันที แต่กล่าวกันว่าการดำเนินงานบูรณะดังกล่าวได้ทำไปด้วยความไม่รอบคอบและขาดหลักวิชา ทำให้ปูชนียวัตถุบางส่วนเสียหายและถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทำให้เสียรูปและขาดศิลปะเกิดความไม่เหมาะสมขึ้น ทางรัฐบาลอินเดียจึงได้ให้ผู้ชำนาญ ๒ ท่าน คือ **เซอร์อเลกซานเดอร์ คันนิงแฮม** กับ **ดอคเตอร์ราเชนทรลาล มิตระ** เข้าเป็นผู้ดูแลกำกับการ แต่ขณะเดียวกันนั้นก็บังเอิญเกิดการสงครามขึ้นระหว่างพม่ากับอินเดียของอังกฤษ คณะผู้แทนพระเจ้าแผ่นดินพม่าจำต้องเดินทางกลับประเทศของตน รัฐบาลอินเดียจึงได้รับงานบูรณะทั้งหมดมาจัดทำเองต่อไป จนกระทั่งได้เสร็จเรียบร้อยเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๒๗ และมีรูปปรากฏดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในขณะที่การบูรณะปฏิสังขรณ์ดังกล่าวกำลังดำเนินอยู่ **เซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์** นักประพันธ์นามกระเดื่องชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้เขียนเรื่อง **“ประทีปแห่งทวีปอาเซีย”**

อันลือชื่อ ได้เดินทางมาพุทธคยา ได้มาเห็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธแห่งนี้อยู่ในสภาพที่ถูกปล่อยปละละเลย ไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลรักษาเท่าที่ควร ดังที่ท่านเขียนไว้ว่า **"เป็นที่น่าสลดใจยิ่ง ในเมื่อได้เห็นพระพุทธรูปและภาพแกะสลักต่าง ๆ อันล้วนเป็นของเก่าแก่และมีค่าทั้งนั้น ได้ถูกทำลายให้แตกหักและถูกทอดทิ้งอยู่เกลื่อนกลาด ทั้งในป่ารอบ ๆ และตามกองอิฐกองหินทั่วไป"** ท่านได้ทำหนังสือร้องเรียนอย่างจริงจัง ทั้งต่อทางการอินเดียและรัฐบาลอังกฤษซึ่งเป็นผู้ครองอินเดียอยู่ในสมัยนั้น ขอให้ดำเนินการเพื่อให้ปูชนียสถานอันสำคัญยิ่งแห่งนี้ได้เป็นสมบัติของชาวพุทธ ให้อยู่ในความดูแลรักษาของชาวพุทธซึ่งเป็นเจ้าของและผู้พิทักษ์ที่แท้จริงเสีย ไม่ควรจะปล่อยให้ภาวะเป็นอยู่เช่นนั้นต่อไป นอกจากนี้ก็ยังได้มีจดหมายถึงทางประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย รวมทั้งได้เขียนบทความลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ต่างๆ อีกหลายครั้งหลายหน เพื่อชี้แจงและจูงใจให้ชาวพุทธทั้งหลายได้สนใจ

ในเรื่องนี้ แต่การก็ปรากฏว่ายังมิได้มีคนผู้ใดใครผู้หนึ่งทั้งจากฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายชาวพุทธ ได้ให้ความสนใจหรือกระตือรือร้นในความดำริของท่านทั้งนี้เท่าที่ควร ตราบจนกระทั่งบุรุษใจสิงห์แห่งลังกาอนาคาริกธัมมปาละ ได้เดินทางมาถึง

เป็นอันขณะนี้ผมก็ได้ปล่อยให้ท่านธัมมปาละออกมาเป็นผู้แสดงบทแห่งตัวยืนของเรื่องต่อไปตามเดิมแล้ว แต่ก็อยากจะขอบ่นเป็นทำนองปรึกษากับท่านมหาก่อนอีกสักนิดว่านี่จะเอาอย่างไรกันดี การเล่าของผมดำเนินมาตีเสียว่าราว ๆ ครึ่งทางหรือจะกว่าครึ่งบ้างสักหน่อยแล้ว จะยาวเกินดีไปเสียแล้วกระมัง ท่านมหาคงต้องการเรื่องของผม หรืออย่างน้อยก็อยากจะให้ผมได้มีส่วนร่วมในงานของท่านมหาด้วยเมื่อแรกที่มีจดหมายขอไป แต่เมื่อเห็นจดหมายหรือเรื่องจากผมเช่นนี้แล้วผมก็ไม่แน่ว่าท่านมหาจะยังคงอยากได้อยู่อีกหรือไม่ มันจะไม่ทำให้กินหน้ากระดาษหนังสือของท่านมหาจนเกินควรไปดอกหรือ จะไม่ทำให้หนังสือต้อง

กินทุนจนเกินไปดอกหรือ แต่จะอย่างไรก็ตาม ไหน ๆ ก็ได้เขียนขึ้นแล้ว แม้ว่าท่านมหาจะหมดความอยากได้แล้วผมก็ต้องขอบังคับและยัดเยียดให้ล่ะ ส่วนค่าพิมพ์นั้น หากจะมากเกินงบไปบ้างมากน้อยเท่าใด ก็ขอจงได้ทำใจเสียว่าเมื่อชาติก่อนโน้นท่านมหาเคยเป็นลูกหนี้ผมและยังไม่ได้ใช้ให้มาคราวนี้จึงได้มาจ่ายชำระบัญชีกันให้เสร็จสิ้นเป็นอโหสิกรรมไปเสีย จะได้หมดเวรหมดกรรมแก่กันและกันไป แต่นี่ก็พูดเล่นหรอก เอาล่ะ ฟังกันต่อไป

ผมพักเรื่องไว้ตรงที่เล่าอย่างผ่าน ๆ ถึงการเดินทางมานมัสการพุทธสังเวชนียสถานในอินเดียของท่านธัมมปาละว่าและในที่สุดท่านก็ได้มาถึงจุดสุดท้ายปลายทางคือพุทธคยา รายละเอียดต่าง ๆ ตอนนั้นยังไม่ได้เล่า เพราะกะว่าจะรอไว้เล่าเมื่อมาถึงตอนนี้

ท่านธัมมปาละกับเพื่อนร่วมทางคือพระญี่ปุ่นชื่อว่าโกเชน คุณรัตนะ ได้เดินทางถึงพุทธคยาเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ (ค.ศ. ๑๘๙๑) ส่วนวันที่นั้น

เขียนกันไว้ว่าวันที่ ๒๑ บ้าง ๒๒ บ้าง เหตุผลก็ดูพอมีด้วยกัน เดี๋ยวผมจะเล่าต่อ

การมาพุทธคยาของท่านธัมมปาละนี้ ส่วนมากเรายอมยกให้เป็นเกียรติแก่เซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์ ว่าเป็นผลเนื่องมาจากการจุดชนวนของท่านดังกล่าวนั้น ท่านธัมม-ปาละได้อุทิศร่างกายและชีวิตจิตใจให้แก่การพระศาสนาอยู่แล้ว ความดำริและวาจากระตุ้นเตือนของเซอร์เอ็ดวิน-อาร์โนลด์ จึงได้ก่อให้เกิดผลแก่ท่านธัมมปาละเหมือนหนึ่งการจี้อย่างถูกจุดหรือตีอย่างถูกที่พอดีทีเดียว ท่านธัมม-ปาละมาพุทธคยาเพื่อมานมัสการ และเพื่อดูว่าการจะเป็นจริงดังคำของเซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์หรือไม่ แล้วเรื่องก็ได้ปรากฏแก่ท่านว่าเป็นความจริงตามนั้น ดังนั้นหน้าต้นจริง ๆ แห่งประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งของความเป็นมาแห่งพระพุทธ-ศาสนาอันว่าด้วยการตกลงใจและเริ่มงานของท่านธัมมปาละเพื่อให้ชาวพุทธได้พุทธสังเวชนียและปูชนียสถานต่าง ๆ ใน

อินเดียคืนมา และเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอันเป็นแดนเกิดก็ได้เริ่มขึ้น

ท่านธัมมปาละได้เห็นสภาพอย่างไรที่พุทธคยา และท่านมีความรู้สึกอย่างไรเมื่อมาถึงและได้เห็น ผมจะไม่เล่าจากคำของผมเอง แต่จะพยายามแปลถ่ายทอดออกมาจากข้อความอันเป็นคำพูดและความรู้สึกนึกคิดของท่านเองโดยตรง ตามที่ท่านได้บันทึกไว้ในสมุดบันทึกประจำวันของท่าน

ท่านเขียนไว้ว่า . . . . . "เสร็จอาหารเช้าแล้วเราได้ไปยังพุทธคยา พุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งชาวพุทธทั้งมวล พร้อมกับทุรคาบาบูและดอคเตอร์-ชัตเตอร์จี หลังจากนั่งรถไปเป็นระยะทาง ๖ ไมล์จากตัวเมืองคยา เราก็ได้ไปถึงพุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ ภายในระยะ ๑ ไมล์ ท่านจะได้เห็นปูชนียวัตถุต่าง ๆ เช่นพระพุทธรูปเป็นต้น ที่แตกหักและถูกทำลายทอดทิ้งอยู่เกลื่อนกลาดทั่วไป ที่สองข้างกำแพงประตูเข้าวัดมหันต์ มีพระรูปสลักปางสมาธิ

และปางปฐมเทศนาแห่งพระบรมครูของเราตั้งอยู่ โอ ช่างสูงเลิศลอยเสียนี่กระไร พระวิหารศักดิ์สิทธิ์ พระ-พุทธองค์ประทับนั่งเหนือพระแท่น และบรรยากาศอันน่าประทับใจซึ่งแผ่คลุมอยู่โดยรอบ ทำให้ดวงใจของศาสนิกผู้ศรัทธาต้องสะอื้น **ช่างน่าปลื้มอะไรเช่นนี้ พอฉันจดหน้าผากลง ณ แท่นวัชรอาสน์ แรงกระตุ้นอย่างฉับพลันก็เกิดขึ้นในใจฉัน แรงกระตุ้นดังกล่าวนั้นกระตุ้นให้ฉันหยุดอยู่ที่นี่ และดูแลรักษาพุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นสถานที่ตั้งแห่งต้นพระศรีมหาโพธิซึ่งเจ้าชายศากยสิงหะได้ประทับตรัสรู้ และเป็นที่อันศักดิ์สิทธิ์อย่างไม่มีที่แห่งใดในโลกมาเทียมเท่านี้** พระศรีมหาโพธิต้นนี้เป็นองค์แทนของต้นเดิม ฉันได้เก็บเอาใบไว้สองสามใบ ใบหนึ่งมีลักษณะประหลาด เมื่อมีแรงเร้าแรงกระตุ้นเกิดขึ้นแก่ฉันเช่นนั้น ฉันจึงได้ถามพระโกเซนว่าจะร่วมกับฉันไหม ซึ่งท่านก็ตอบตกลงด้วยความยินดีทันที และยิ่งกว่านั้นก็คือท่าน

เองก็กำลังคิดอยู่เช่นเดียวกับฉันเหมือนกัน เราทั้งสองได้ให้สัญญาอย่างมั่นคงว่าเราจะอยู่ที่นี่จนกว่าจะมีพระภิกษุสักจำนวนหนึ่ง มาอยู่ดูแลรักษาพุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์นี้ต่อไป"

ทั้งหมดนี้คือข้อความจากบันทึกประจำวันของท่านลงวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๔๓๔ และที่ผมว่าเมื่อสักครู่นี้ว่าวันเดินทางถึงพุทธคยาของท่านจะว่าเป็นวันที่ ๒๑ หรือวันที่ ๒๒ ต่างก็พอมีเหตุผลอยู่นั้น ผมก็หมายเอาที่วันที่ตามบันทึกของท่านนี้ โดยในหนังสือของ **นายวาลิสิงหะ เลขาธิการสมาคมมหาโพธิ** ผู้เป็นเลขานุการใกล้ชิดกับท่านธัมมปาละที่สุดนั้นบอกว่าท่านเดินทางถึงพุทธคยาในวันที่ ๒๑ แล้วเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ได้รับการบันทึกไว้อย่างทันทีหลังจากนั้น ซึ่งก็คงหมายว่าได้เขียนบันทึกในวันรุ่งขึ้น ส่วนคนอื่นคงยึดเอาวันที่ของบันทึกเป็นหลัก จึงเขียนว่าท่านถึงพุทธคยาในวันที่ ๒๒ อีกอย่างก็คือเห็นมีแต่คนเขียน ๆ กันว่าตอนท่านธัมมปาละมาพุทธคยาท่านมี

อายุ ๒๙ ปี แต่เมื่อนำเอาวันเดือนปีเกิดของท่านมาบวกมาลบดูแล้ว ตอนนั้นท่านก็เพียงอายุ ๒๗ เท่านั้น ยังอีกตั้งหลายเดือนด้วยซ้ำจึงจะเต็ม แต่ก็ช่างเถอะ นึกขึ้นมาได้ก็เลยเล่าเล่นแจงเล็กแจงน้อยออกอีก ความยาวของเรื่องจะได้เพิ่มมากขึ้น เอาล่ะ จบแล้ว เดินหน้าต่อไป

ทั้งสองได้พักที่ศาลาพักของพม่า ซึ่งพระเจ้ามินดงมินได้ให้สร้างขึ้นเมื่อตอนดำเนินการบูรณะพุทธคยานั้น เรียกเสียง่าย ๆ ว่าวัดพม่า จากนั้นท่านธัมมปาละก็ได้เริ่มงานของท่านทันที จดหมายฉบับแรกได้ถูกเขียนขึ้น จากนั้นฉบับที่สองที่สามที่สี่ จนท้ายสุดมีจำนวนนับด้วยพันก็ติดตามกันออกมาอย่างรวดเร็ว ท่านเริ่มด้วยเขียนถึงบุคคลในแทบทุกวงการของพม่า ลังกา และอินเดีย ชี้แจงให้ทราบถึงสภาพที่เป็นอยู่ของพุทธคยา และชักชวนให้ร่วมมือกันเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและประดิษฐานคณะสงฆ์ขึ้นที่พุทธคยาอีก บทความแสดงเหตุผลและรายละเอียดได้ถูกเขียนลงพิมพ์ติดต่อกันเป็นลำดับมา ในวารสารของสมาคม

พุทธที่โคลัมโบ ทั้งภาคภาษาอังกฤษและภาษาสิงหล ท่านเริ่มติดต่อกับทางการเจ้าหน้าที่แห่งจังหวัดคยาเพื่อจุดประสงค์ดังกล่าว ลงท้ายด้วยได้รับชี้แจงว่าพระวิหารมหาโพธิ พร้อมด้วยรายได้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นของ **"มหันต์"** แต่ว่าด้วยความช่วยเหลือร่วมมือของรัฐบาล ก็คงมีทางพอเป็นไปได้ที่ชาวพุทธจะขอซื้อพระวิหารและบริเวณดังกล่าวจากมหันต์ ท่านธัมมปาละเดินทางเข้ากัลกัตตาเพื่อหาทางหาทุน ท่านได้รับความเห็นใจเข้าใจ และการช่วยเหลือต่าง ๆ อย่างดีจากคนอินเดียแห่งเบงกอลหลายคน ตั้งแต่เริ่มงานจนกระทั่งท่านสิ้นชีวิต จากกัลกัตตาท่านเดินทางไปยังพม่า ท่านได้รับความเห็นใจแต่ไม่ได้รับความสำเร็จเรื่องเงิน จากประเทศพม่าท่านเดินทางไปโคลัมโบ ด้วยความมุ่งหมายที่จะไปจัดตั้งสมาคมขึ้น เพื่อการนำพุทธคยากลับคืนมาสู่ชาวพุทธนี้

และแล้วเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ (ค.ศ. ๑๘๙๑) สมาคมเพื่อจุดประสงค์ดังกล่าว

ซึ่งมีชื่อว่า "พุทธคยามหาโพธิโซไซเอตี้" ก็ได้รับการตั้งขึ้น ณ กรุงโคลัมโบ ประเทศลังกา มีท่านประธานนายกะ เอ็ช. สุมังคลมหาเถระ เป็นนายกสมาคม พันเอกโอลคอตต์เป็นผู้อำนวยการและประธานที่ปรึกษา ท่านธัมมปาละเป็นเลขาธิการ นอกนั้นก็มีผู้แทนจากประเทศและกลุ่มพุทธต่าง ๆ เข้าร่วมในการก่อตั้งด้วย คือจากประเทศไทย ประเทศญี่ปุ่น ประเทศลังกา ประเทศพม่า และจากกัลกัตตา จากจิตตะกอง จากอารกัน ผู้แทนจากประเทศไทยนั้นผมอ่านชื่อเป็นไทยได้ว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธร" ซึ่งก็ต้องขอสารภาพมาด้วยว่าผมไม่เคยรู้จักหรือได้ยินพระนามนี้มาก่อนเลย จะอ่านผิดอ่านถูกอย่างไรก็ไม่แน่ใจ แต่ก็อยากจะกล่าวไว้เพราะก็เกี่ยวกับไทยเราอยู่ พระนามที่เขียนเป็นอังกฤษนั้นผมเห็นสองแห่งก็สะกดต่างกัน คือเขียนไว้แห่งหนึ่งว่า "His Royal Highness Chandradar Chudutdhar" แต่อีกแห่งหนึ่งว่า "H.R.H. Prince Chandradat Chudadhar"

ผมเทียบเคียงดูแล้วก็เลยอ่านว่า "พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธร" ดังกล่าว ชื่อของสมาคมนี้ ต่อมาได้ตัดคำว่า "พุทธคยา" ออกเสีย คงอยู่เฉพาะ "มหาโพธิโซไซเอตี้" เช่นที่ใช้ในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของสมาคมเมื่อคราวก่อตั้งได้ระบุไว้ว่า

"เพื่อสร้างวัดพระพุทธศาสนาและก่อตั้งพุทธวิทยาลัย กับส่งคณะพระภิกษุซึ่งเป็นผู้แทนของประเทศพุทธศาสนา คือ จีน ญี่ปุ่น ไทย เขมร พม่า ลังกา จิตตะกอง เนปาล ธิเบต และอารกัน ไปประจำอยู่ ณ พุทธคยา

เพื่อจัดพิมพ์วรรณคดีพระพุทธศาสนาขึ้นในภาษาอังกฤษและภาษาท้องถิ่นของอินเดีย . . . ." และเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้สมาคมต้องการทุนเริ่มแรก จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ รูปี

ตั้งสมาคมเรียบร้อยแล้วท่านธัมมปาละมีดำริว่า ในวันอาสาฬหปุณณมีดิถีเพ็ญเดือนแปดแห่งปีนั้น อันเป็นวันมงคลคล้ายวันที่พระพุทธองค์ทรงประกาศสัจธรรมแสดง

ปฐมเทศนาแก่พระปัญจวัคคีย์ ควรจะได้เริ่มมีพระภิกษุสังฆสมาชิกอยู่ประจำ ณ พุทธคยาขึ้นใหม่อีก ท่านจึงได้ขอร้องต่อทางคณะสงฆ์ และในที่สุดก็ได้พระซึ่งพร้อมจะมาจำนวน ๔ รูป ซึ่งในที่นี้ผมขอที่จะไม่กล่าวนามของท่านล่ะ

ท่านธัมมปาละพร้อมกับพระภิกษุลังกา ๔ รูปดังกล่าวได้เดินทางถึงพุทธคยาในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ รุ่งขึ้นก็เป็นวันพระจันทร์เพ็ญ พอตกค่ำศศิธรเต็มดวงก็ลอยเด่นขึ้นสู่ท้องฟ้า ทอแสงนวลใยสู่พื้นพิภพ เพื่อความอภิรมย์แห่งทุกชีวิตบนพื้นโลก อย่างมิมีความลำเอียงแต่อย่างใดประหนึ่งน้ำพระหฤทัยของพระพุทธองค์ผู้ยิ่งล้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณของเรา

ท่านธัมปาละบันทึกไว้ในสมุดบันทึกของท่านว่า

"เจ็ดร้อยปีผ่านไป ธงชัยสัญญลักษณ์แห่งพระบวรพุทธศาสนาก็ได้มาโบกสะบัดอยู่ ณ พุทธคยานี้อีกครั้งหนึ่ง อา ช่างสวยอะไรอย่างนี้ เมื่อชายธง

ปลิวไสวเล่นลมอยู่ ณ ท่ามกลางแสงจันทร์ ขอให้ความมุ่งหวังของคณะจงเป็นผลสำเร็จ ฉันหวังและเชื่ออย่างจริงใจ ว่าพระภิกษุเหล่านี้จะเป็นดุจดวงประทีปสำหรับประชาชนชาวอินเดีย และท่านจะดำรงมั่นอยู่ในพระธรรมวินัยกับส่องทางให้เขาเหล่านั้นได้รู้และทราบชัดในคุณค่าแห่งพระบวรพุทธศาสนาของเรา เมื่อวันที่ ๒๒ ของเดือนมกราคมที่ผ่านมา ฉันได้ปฏิญ-ญาณว่าจะทำงานเพื่อให้สังเวชนียสถานอันศักดิ์-สิทธิ์ของเรานี้ได้มาอยู่ภายใต้การดูแลรักษาแห่งพระ-ภิกษุของเราเอง บัดนี้ฉันมีความปลาบปลื้มยินดีเป็นล้นพ้น ที่หลังจาก ๗ เดือนแห่งการทำงานอย่างหนัก ฉันก็ได้รับความสำเร็จในการจัดตั้งคณะประกาศพระพุทธศาสนาขึ้น"

ถึงตอนนี้ท่านมหาคงจะนึกย้อนกลับไปถึงตอนที่ผมเล่าเกี่ยวกับวันเดินทางถึงพุทธคยาของท่านธัมมปาละนั้นอีกตอนนั้นผมก็ยังอ่านไม่พบข้อความตอนนี้ แต่เมื่อต่อมา

ปรากฏว่ามีบันทึกของท่านกล่าวไว้อีกเช่นนี้ เราก็คงจะอาจตกลงได้แน่นอนแล้วกระมังว่าท่านเดินทางถึงพุทธคยาในวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๔๓๔ ไม่ใช่วันที่ ๒๑ อย่างที่มีปัญหาอยู่ข้างต้น

จัดการให้พระได้เข้าอยู่ ณ ที่พักหรือวัดพม่าเรียบร้อยแล้วท่านธัมมปาละก็เริ่มติดต่อกับมหันต์ทันที ตอนนั้นเป็นสมัยของ **เหมนารยันคีร์มหันต์** ในชั้นแรกท่านได้รับความเห็นใจอย่างดี และได้รับคำตอบตกลงอย่างเป็นที่หวังว่างานจะสำเร็จ แต่แล้วการณ์ก็ต้องเขวไปด้วยการเข้าเกี่ยวข้องของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง ซึ่งเป็นชาวอังกฤษและมีนโยบายอันยากแก่การเข้าใจ

ท่านธัมมปาละเริ่มต้นด้วยการเจรจากับมหันต์ ขอซื้อหรือเช่าที่สักแปลงหนึ่ง เรื่องเต็มไปด้วยความยากลำบากยอกไปย้อนมานานาประการ และต้องเสียเวลาไปเป็นอันมาก กว่าท่านจะสามารถทำให้มหันต์ยอมตกลงให้เช่าที่แปลงเล็ก ๆ ได้แปลงหนึ่ง เพื่อเป็นที่สร้างที่พักชั่วคราว

ถึงเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ นั้น ท่านธัมม-ปาละได้จัดให้มีการประชุมชาวพุทธระหว่างชาติขึ้นที่พุทธคยา โดยมีผู้แทนชาวพุทธจากลังกา จีน ญี่ปุ่น และจิตตะกอง เข้าร่วมประชุม การประชุมได้มีขึ้นในวันที่ ๓๑ อันเป็นวันก่อนหน้าที่ข้าหลวงเบงกอลกำหนดมาเยี่ยมพุทธ-คยา ผู้แทนญี่ปุ่นได้แจ้งต่อที่ประชุมว่าชาวพุทธญี่ปุ่นยินดีจะซื้อพระมหาเจดีย์พุทธคยามาจากมหันต์ อันได้ทำให้เป็นที่ปลาบปลื้มแก่ท่านธัมมปาละและผู้เข้าร่วมประชุมอย่างมาก ที่ประชุมยังได้ตกลงกันอีกด้วยว่าควรติดต่อไปยังประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย ให้มีส่วนร่วมในการสร้างวัดและตั้งศูนย์การประกาศพระศาสนาที่พุทธคยา กับเพื่อจัดแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนา ออกเป็นภาษาต่าง ๆ ของอินเดีย ด้วยความชื่นชมยินดีต่อข่าวที่ได้ทราบจากผู้แทนญี่ปุ่น ท่านธัมมปาละได้จัดการห้อยธงญี่ปุ่นไว้ที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิคู่กันกับธงพุทธศาสนา ด้วยความมุ่งหมายจะให้เป็นเกียรติแก่ชาวพุทธประเทศนั้น แต่การกลับเป็นผลร้ายอย่างมิได้

คาดคิด คือพอข้าหลวงเบงกอลมาถึงพุทธคยาและได้เห็นเช่นนั้น ก็เกิดระแวงขึ้นมาทันทีว่าเรื่องพุทธคยานี้จะมีอะไรแฝงอยู่ เพราะระยะนั้นต่างเป็นที่วิตกกันอยู่ทั่วไปเกี่ยวกับท่าทีทางการเมืองของประเทศญี่ปุ่น ข้าหลวงเบงกอลปฏิเสธการพบกับผู้แทนชาวพุทธอย่างไม่มีข้อแม้และได้แจ้งให้ท่านธัมมปาละทราบผ่านทางเจ้าหน้าที่คนอื่นว่าพุทธคยาเป็นของมหันต์ รัฐบาลไม่ประสงค์จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวในการที่ชาวพุทธได้ยื่นเรื่องเรียกร้องนั้น เป็นอันความยุ่งยากก็ได้เกิดซ้อนขึ้นอีก

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) สำนักงานสมาคมมหาโพธิได้ย้ายจากโคลัมโบมาอยู่ที่กัลกัตตา

ในเดือนพฤษภาคม ท่านธัมมปาละได้เริ่มออกหนังสือวารสารของสมาคม ชื่อ "มหาโพธิ" ซึ่งได้มีชีวิตยืนยงคงอยู่ตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ ภายในเวลาไม่นาน "มหาโพธิ" ก็ได้เป็นที่รู้จักและอ่านกันอย่างกว้างขวางมิใช่เฉพาะแต่ในอาเซียเท่านั้น หากยังได้แพร่หลายไปถึง

ยุโรปและอเมริกาด้วย งานดีแต่เงินไม่ดี กล่าวกันว่าบ่อยครั้งทีเดียว ที่ท่านธัมมปาละกับคณะร่วมงาน ยอมอดอาหารมื้อเย็นเพื่อนำเงินไปซื้อแสตมป์มาส่งหนังสือ ท่านธัมมปาละทำงานตอนนี้อย่างหนัก และด้วยความมานะพยายามอย่างที่สุด ด้วยจุดมุ่งหมายคือการนำเอาพุทธคยาคืนมาจากเงื้อมมือของกลุ่มคนผู้ซึ่งพุทธคยาไม่มีความหมายอะไรแก่เขาเลย นอกจากเพื่อเป็นเครื่องมือหากินอย่างเดียว

๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) ท่านธัมมปาละและพันเอกโอลคอตต์เดินทางมาพุทธคยา พอลงรถไฟที่สถานีคยาก็ได้รับข่าวทันที ว่าพระซึ่งประจำอยู่ที่พุทธคยาถูกคนของมหันต์ทุบตี ขณะกำลังนั่งอ่านหนังสือและสนทนากันอยู่อย่างสงบ ณ วัดพม่า รูปหนึ่งถูกตีที่ศีรษะอาการสาหัสจนต้องเข้าโรงพยาบาล พันเอกโอลคอตต์เข้าพบมหันต์ทันที เพื่อเจรจาและสอบถามเรื่องราว มหันต์ปฏิเสธการเจรจาอย่างไม่ยอมฟังเหตุผลใด ๆ ไม่ยอมขายที่ ไม่ยอมให้เช่า ไม่ว่าจะ

ด้วยกรณีใด ๆ ไม่ยอมให้สร้างแม้แต่ที่พักสำหรับชาวพุทธผู้มาแสวงบุญ เป็นอันเรื่องของพุทธคยาก็ยังคงอยู่ในภาวะลำบากและยุ่งยากตามเคย

ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น มีการประชุมสภาศาสนาแห่งโลกที่เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา ท่านธัมมปาละได้รับเชิญให้เป็นผู้แทนชาวพุทธฝ่ายเถรวาทเข้าร่วมในการประชุมครั้งยิ่งใหญ่นี้ด้วย

ในการเดินทางไปร่วมประชุม ท่านธัมมปาละได้ไปที่อังกฤษก่อน ซึ่งที่อังกฤษท่านได้พบกับบุคคลสำคัญ ๆ มากมาย เช่น เซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์และศาสตราจารย์ริสเดวิดส์เป็นต้น ทุกคนได้ให้ความช่วยเหลืออย่างดีเกี่ยวกับงานของท่าน ท่านยังได้พบเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของอังกฤษเจรจาเกี่ยวกับเรื่องพุทธคยาด้วย

ในที่ประชุมสภาศาสนา ท่านธัมมปาละเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้รับความนิยมยกย่องอย่างสูง เรียกได้ว่าท่านได้รับความสำเร็จอย่างงดงามทีเดียวในการไปประชุมนี้ ผมเล่า

ละเอียดไม่ไหวหรอก ว่าท่านได้ทำอะไรบ้าง ได้พูดอะไรบ้าง ได้รับความนิยมชมชอบอย่างไร หนังสือพิมพ์และใครต่อใครพากันกล่าวขวัญถึงท่านกันเกรียวกราวอย่างไร และความตื่นตัวหรือความสนใจในพระพุทธศาสนาได้มีแก่ผู้ได้ฟังท่านพูดอย่างไร แต่ที่คิดว่าควรจะได้พูดถึงด้วยสักหน่อยก็คือ จากผลแห่งการทำหน้าที่ของท่าน ปรากฏว่าได้มีนักปรัชญาและการศาสนาอเมริกันผู้หนึ่ง ชื่อ **มิสเตอร์ ซี.ที. สเตราส์** แห่งนครนิวยอร์ค มีความเลื่อมใสและแสดงความประสงค์ขอยอมรับนับถือพุทธ ท่านธัมมปาละได้จัดให้มีพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธของท่านผู้นี้ขึ้นที่สมาคมธีออสโซฟี่ แห่งชิคาโก ซึ่งก็เป็นที่สนใจและกล่าวขวัญถึงกันเกรียวกราว กล่าวกันว่านี่เป็นครั้งแรกที่มีผู้ประกาศตนยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาบนผืนแผ่นดินอเมริกา **มิสเตอร์ ซี.ที. สเตราส์** ได้เป็นเพื่อนและศิษย์ที่ดีของท่านธัมมปาละ และเป็นผู้สนับสนุนสมาคมมหาโพธิอย่างซื่อสัตย์มั่นคงตลอดมา

เสร็จสิ้นการประชุมสภาศาสนา ท่านธัมมปาละได้รับเชิญไปปราศรัยที่นั่นที่นี่อีกมากมายหลายแห่ง จากนั้นจึงออกเดินทางเพื่อกลับอินเดีย ผ่านฮอนโนลูลู ญี่ปุ่น จีน ไทย สิงคโปร์ และลังกา เพื่อพบปะกับผู้นำฝ่ายศาสนาและฝ่ายบ้านเมืองของแต่ละประเทศ ขอความร่วมมือสนับสนุนในกิจการเพื่อพระพุทธศาสนาซึ่งท่านทำอยู่ ที่เมืองไทยเรา ท่านได้เฝ้า **กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ** ซึ่งทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้น กับได้พบเจ้านายอีกหลายพระองค์และผู้มีชื่ออื่น ๆ หลายท่าน รวมเวลาอยู่ในเมืองไทยประมาณ ๓ อาทิตย์

ในการเดินทางกลับจากอเมริกาของท่านธัมมปาละครั้งนี้ ได้มีเหตุการณ์อันเป็นจุดเริ่มแห่งประวัติชีวิตตอนสำคัญของท่านเกิดขึ้น ๒ อย่าง คือการได้พบ **มิสซิสฟอสเตอร์** กับการได้รับพระพุทธรูปมาจากญี่ปุ่น

ประวัติเล่าว่า เมื่อท่านลงเรือออกจากอเมริกาถึงฮอนโนลูลู ได้มีเหล่าสมาชิกสมาคมธิออสโซฟี่แห่งฮอนโนลูลู มาพบต้อนรับท่านที่บนเรือ ในจำนวนนี้ปรากฏว่ามีสุภาพสตรีรูปร่างสมบูรณ์ อายุประมาณ ๕๐ ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้าผู้ครองฮาวายรวมอยู่ด้วยคนหนึ่ง สุภาพสตรีผู้นั้นสารภาพกับท่านธัมมปาละว่าเธอเป็นคนอารมณ์ร้อนเจ้าโทสะ อันเป็นเหตุทำให้เธอได้รับความลำบากใจ และสร้างความเดือดร้อนให้แก่เธอและทุกคนที่เกี่ยวข้องกับเธออยู่อย่างแก้ไม่หาย เธอได้ยินชื่อเสียงของท่านธัมมปาละและเลื่อมใส จึงใคร่ขอคำแนะนำตามแนวทางพระพุทธศาสนาจากท่าน ว่าเธอจะสามารถเอาชนะหรือขจัดเจ้าความเป็นคนโทสะร้ายของเธอนี้ได้อย่างไร ท่านธัมมปาละได้ให้คำแนะนำแก่เธอภายในระยะเวลาพบอันจำกัดนั้นด้วยคำพูดง่าย ๆ และสั้น ๆ ซึ่งเมื่อเธอได้พยายามปฏิบัติตามคำแนะนำนั้นแล้ว ในที่สุดก็สามารถเอาชนะอารมณ์ร้ายของตนได้อย่างสิ้นเชิง อันทำให้เธอระลึกนึกถึงท่านธัมมปาละด้วยความสำนึกในบุญคุณอย่างสูง

โอกาสต่อมาเธอจึงได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่ท่านธัมมปาละอย่างสำคัญที่สุด ซึ่งหากปราศจากเธอแล้วงานของท่านธัมมปาละอาจจะไม่บรรลุถึงผลสำเร็จเช่นที่เราเห็นกันขณะนี้ก็ได้ วัดวิหาร สถานศึกษาและสถานพยาบาลเกิดขึ้นหลายแห่งทั้งในอินเดียและที่ลังกา ด้วยทุนอุดหนุนจากเธอซึ่งรวมกันแล้วไม่ต่ำกว่า ๑ ล้านรูปี ตามค่าของเงินสมัยนั้น มีผู้ให้สมญานามเธอว่าเป็น " **นางวิสาขาที่ ๒** " ทีเดียว ชื่อของเธอจะได้รับการกล่าวถึงบ่อย ๆ ในตอนต่อไป

สุภาพสตรีที่พูดถึงนี่แหละ คือมิสซิส แมรี่ อี.ฟอสเตอร์

สำหรับอีกเรื่องหนึ่งนั้นก็เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งทีเดียว **คือในการเดินทางกลับอินเดียครั้งนี้ ท่านธัมมปาละได้นำพระพุทธรูปญี่ปุ่นที่สวยงามและเก่าแก่มีอายุถึง ๗๐๐ ปีมาด้วยองค์หนึ่ง** ชาวพุทธประเทศนั้นมีความประสงค์ให้ท่านนำมาประดิษฐานไว้ที่ชั้นบนของพระ-

วิหารหรือพระเจดีย์พุทธคยา ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้แหละที่อาจเรียกกันให้เข้าใจง่าย ๆ ว่าได้เป็นชะนวนให้เกิดคดีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพุทธคยาขึ้นในโอกาสต่อมา

ท่านธัมมปาละเดินทางกลับถึงลังกามาตุภูมิด้วย ได้รับต้อนรับอย่างเอิกเกริกมโหฬาร และหลังจากได้ไปปราศรัยที่นั่นที่นี่หลายแห่งหลายหนในชั่วระยะอันสั้นแล้ว ก็ได้เดินทางมายังคยา พร้อมด้วยพระพุทธรูปซึ่งได้นำมาจากญี่ปุ่นนั้น ถึงคยาวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๔๓๗ และพักพระพุทธรูปไว้ที่คยาก่อน รอโอกาสอันควรนำไปประดิษฐานที่พุทธคยาต่อไป

ท่านได้ติดต่อและบอกกล่าวเรื่องนี้กับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองและมหันต์ ซึ่งสำหรับมหันต์นั้นก็แน่นอนล่ะที่จะต้องไม่ยอม **มิสเตอร์แมคเฟอร์สัน** เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองของอังกฤษประจำคยา ได้แนะนำให้ท่านหาเสียงสนับสนุนจากฝ่ายฮินดูทั่ว ๆ ไปก่อน ท่านจึงได้มาที่พาราณสีอันเป็นที่มั่นหรือจุดศูนย์กลางของฝ่ายฮินดู พบปะกับพราหมณ์

ชั้นบัณฑิตทั้งหลาย ขอให้เห็นแก่ความยุติธรรมและสนับสนุน แต่คำตอบที่ท่านได้รับแบบข้าง ๆ คู ๆ ก็คือว่า ในเมื่อพระพุทธเจ้าก็เป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ผู้เป็นเทพเจ้าของทางฮินดู พระวิหารพุทธคยาจึงย่อมเป็นของฮินดู ชาวพุทธไม่มีสิทธิอะไรในพระวิหารนั้น ตัวมหันต์เองนั้น นอกจากได้กล่าวยืนยันดังกล่าวนี้แล้วก็ยังได้ห้ามอีกอย่างเด็ดขาด ไม่ให้นำพระพุทธรูปเข้าไปในวิหาร แถมยังขู่ด้วยว่า หากยังคงขืนจะนำพระพุทธรูปมาพุทธคยา ก็จะจ้างคนถึงห้าพันคนไว้คอยดักฆ่า และว่าได้เตรียมไว้แล้วที่จะยอมเสียเงินถึงแสนรูปีเพื่อการดังกล่าว เห็นเรื่องจะร้ายแรงเกินไปท่านธัมมปาละจึงตกลงสงบอยู่ก่อน

หลังจากได้ไปลังกาชั่วระยะหนึ่งและกลับมาแล้ว วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๘ ท่านธัมมปาละก็ได้นำพระพุทธรูปมาพุทธคยา อะไรได้เกิดขึ้นผมขอถอดความมาจากบันทึกประจำวันของท่านธัมมปาละเอง ซึ่งท่านบันทึกไว้ว่า

"๒๕ กุมภาพันธ์ ๑๘๙๕ ..... ฉันตื่นเมื่อ ๒ นาฬิกา แล้วนั่งสมาธิชั่วขณะหนึ่ง มีความรู้สึกแวบขึ้นในใจเหมือนที่เกิดเมื่อวานใต้ต้นพระศรีมหาโพธิให้นำพระพุทธรูปมายังพระมหาโพธิวิหาร ฉันปลุกพระให้ลุกขึ้น แล้วนิมนต์ให้ท่านนั่งสงบจิตพิจารณาชั่วครู่ และแล้วก็เป็นที่ตกลงกันว่า เราควรนำพระพุทธรูปออกจากคยามายังพุทธคยาในตอนเช้าตรู่ ฉันปฏิญาณในใจ ๗ ครั้ง สละชีวิตเพื่อพระพุทธองค์ ก่อนรุ่งอรุณเราจัดการบรรจุพระพุทธรูป แล้วราว ๗ น. ก็ออกเดินทาง ในระหว่างทาง เราพบสุภาพบุรุษมุสลิม ๒ คนขับรถมุ่งไปทางพุทธคยา พอถึงพุทธคยาเรารีบยกหีบบรรจุพระพุทธรูปขึ้นไปยังพระวิหารชั้นบน เป็นการบังเอิญอย่างประหลาด สุภาพบุรุษมุสลิม ๒ คนที่กล่าวก็ได้มาปรากฏตัวและดูเราจัดการนำพระพุทธรูปเข้ามาประดิษฐานอยู่ด้วย เบนิบาบูเพื่อนฉันก็อยู่ที่นั่น พอเรากำลังจะจุดเทียนบูชา เหล่าพระของ

มหันต์ . . . . ก็กรูกันขึ้นมา และขู่ฉันบังคับฉันให้เอาพระพุทธรูปออก โอ มันช่างเจ็บปวดเหลือแสนชาวพุทธถูกห้ามไม่ให้บูชาในพระวิหารของตน เรื่องน่าตื่นเต้นที่สุด มหันต์รีบรุดเข้าคยา แล้วในตอนเย็นมิสเตอร์แมคเฟอร์สันก็มาสอบสวนเรื่องราว ผู้รู้เห็นหลายคนถูกสอบปากคำ มิสเตอร์แมคเฟอร์สันพูดก่อนจะกลับว่าเกิดมีการดูหมิ่นศาสนาอย่างร้ายแรงขึ้นภายในวิหาร และได้สั่งให้ผู้ตรวจการคอยดูแลให้อารักขาพวกเรา เราพักกันที่ที่พักของพม่าข้างพระ-วิหาร . . . .”

ประวัติกล่าวว่าตรงนี้ท่านธัมมปาละไม่ได้ระบุไว้ด้วยถึงจำนวนพระและคนของมหันต์วันนั้น ซึ่งรวมทั้งหมดราวสี่ห้าสิบด้วยกัน และต่างมีอาวุธตะพดตะบองครบมือกับถึงการที่ท่านธัมมปาละเองก็ได้ถูกสบประมาทด้วยอย่างหยาบคาย พระพุทธรูปได้ถูกจับเหวี่ยงพระเศียรทิ่มลงไปข้างล่าง และสองสามท่านในคณะได้ถูกทุบตีบอบช้ำสาหัส

ผลการพิจารณาสอบสวน **มิสเตอร์แมคเฟอร์สัน** ในฐานะผู้ว่าราชการจังหวัดลงความเห็นว่า ทางฝ่ายมหันต์เป็นผู้ผิด ให้จำคุกคนละ ๑ เดือน และปรับคนละ ๑๐๐ รูปี ศาลจังหวัดคยาก็ได้ตัดสินยืนตามคำของผู้ว่าราชการจังหวัด ให้เหตุผลในคำพิพากษาว่า พระมหาโพธิวิหารนี้ชาวพุทธทั้งหลายได้ใช้เป็นที่บูชาของตนตลอดมา ขณะที่ไม่เคยมีฮินดูคนใดรวมทั้งตัวมหันต์เองและสานุศิษย์ทั้งหลายได้ใช้เป็นที่บูชาของตนแต่อย่างใดเลย และว่าไม่มีอะไรเป็นเครื่องแสดงให้เห็นเลย ว่ามหันต์ได้เคยเป็นเจ้าของพระวิหาร

ฝ่ายมหันต์ได้ยื่นอุทธรณ์คำพิพากษาต่อศาลสูงที่กัลกัตตา ศาลสูงได้พิพากษากลับคำตัดสินของศาลจังหวัด เป็นอันฝ่ายมหันต์ได้ชัยชนะ และท่านธัมมปาละหรือฝ่ายพุทธเราประสพความพ่ายแพ้ อย่างไรก็ตาม ศาลก็มีความเห็นว่าพุทธคยานั้นเป็นพุทธสถานหรือวิหารของพุทธอย่างไม่มีข้อสงสัย แต่ก็ตัดบทว่า โดยที่คดี

ซึ่งมาสู่ศาลนี้เป็นความอาญา จึงไม่ควรที่ศาลจะพิจารณา ยุ่งเกี่ยวไปถึงปัญหาว่าด้วยกรรมสิทธิ์ของคู่คดี ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ได้ถูกปล่อยไว้ให้เป็นหน้าที่ของทางศาลแพ่งที่จะวินิจฉัย แต่เรื่องของคดีมีปัญหาซับซ้อนซ่อนเงื่อนมากมายทุนรอนอะไรก็ไม่มี ท่านธัมมปาละจึงไม่ได้ดำเนินการทางศาลอะไรต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้คดีจะแพ้ แต่ก็ได้ก่อให้เกิดประชามติขึ้นอย่างกว้างขวางทั้งในและนอกประเทศ สนับสนุนสิทธิและข้อเรียกร้องของฝ่ายพุทธเรา ด้านหนังสือพิมพ์ก็ประโคมข่าวการพิจารณาพิพากษาของศาลนี้อย่างครึกโครม เรื่องพุทธคยาเป็นหัวข้อสนทนาประจำวันของคนทั่วไป คนอินเดียทั้งหลายผู้มีการศึกษาและมีใจเป็นธรรม ต่างก็เห็นใจชาวพุทธและได้แสดงความเห็นสนับสนุนออกมาอย่างเปิดเผย

หลังจากได้ถูกศาลสูงตัดสินให้แพ้คดีแล้ว ทางรัฐบาลก็ได้มีคำสั่งอีก ให้ท่านธัมมปาละเอาพระพุทธ-

รูป ซึ่งได้นำไปประดิษฐานไว้ ณ ที่พักหรือวัดพม่านั้นออกไปเสีย แต่เนื่องจากเกิดประชามติตำหนิการกระทำทั้งนี้อย่างรุนแรงทั่วไป รัฐบาลจึงได้ระงับคำสั่งนั้น

ต่อมาในปี ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) มหันต์หาช่องเล่นงานอีกครั้ง โดยได้ยื่นเรื่องต่อรัฐบาล ผ่านทางสมาคมราชาที่ดินอันทรงอิทธิพล เพื่อให้จัดการเอาพระพุทธรูปออกไปเสียจากที่พักของพม่าดังกล่าว แต่ก็ดีหน่อยที่คราวนี้รัฐบาลมิได้เล่นด้วย

เรื่องของพุทธคยาเป็นเรื่องยืดยาว ที่ผมเล่านี้จึงเป็นการเล่าอย่างได้พยายามให้รวบรัดที่สุดและก็ยังไม่จบ รอไว้เล่าต่อเมื่อถึงจังหวะ

ประมาณเดือนมิถุนายน ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๖๙) ท่านธัมมปาละได้ไปอเมริกาอีกเป็นครั้งที่สอง ตามคำเชิญของดอคเตอร์พอล คารัส ผู้ก่อตั้งมหาโพธิสมาคมแห่งอเมริกา ระหว่างแวะที่อังกฤษ ท่านได้ถือโอกาสพบ

ปะปรึกษากับใครต่อใครมากมาย และได้รับเชิญให้ไปปราศรัยที่นั่นที่นี่หลายแห่ง ท่านใช้เวลาอยู่ในอเมริกาคราวนี้ประมาณ ๑ ปี ได้ไปตามที่ต่าง ๆ มากมาย เช่น นครนิวยอร์ค ซานฟรานซิสโก ชิคาโก และซินซินนาติ เป็นต้น งานของท่านก็คือการประกาศพระพุทธศาสนาและเผยแพร่กิจการของสมาคม กล่าวว่าท่านทำงานอย่างไม่ว่างเลย

ในวันวิสาขะปี ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) ท่านได้จัดให้มีพิธีวิสาขบูชาขึ้นท่ามกลางผู้ร่วมพิธีจำนวนหลายร้อยคน นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีพิธีวิสาขบูชาในอเมริกา

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ท่านเดินทางกลับมายังลังกา ผ่านทางลอนดอน ปารีส และโรม ที่กรุงโรมท่านได้ขอเฝ้าสันตปาปา ตอนแรกก็ได้รับคำตกลงอย่างดีจากคาร์ดินัลผู้ให้การต้อนรับ แต่เมื่อได้ถามถึงจุดประสงค์ในการขอเฝ้าและท่านได้แจ้งให้ทราบตามตรงว่าท่านอยากทูลสันตปาปาถึงเรื่องดื่มเหล้า ซึ่ง "วัฒนธรรมยุโรป" ได้นำเข้าไป

เผยแพร่ในบ้านเมืองท่าน และว่าจะทูลขอลายพระหัตถ์จากองค์สันตปาปาถึงคาธอลิคในลังกาทั้งหลาย ให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบและมีไมตรีกับเหล่าชาวพุทธ ท่านคาร์ดินัลรูปนั้นนอกจากจะได้บอกงดกำหนดการเฝ้าแล้วก็ยังได้ปฏิเสธการที่จะพบท่านธัมมปาละอีก

ท่านเดินทางกลับถึงลังกาอย่างเป็นขวัญใจหรือวีรบุรุษในสายตาของเพื่อนร่วมชาติ และได้ใช้เวลาในปี ๒๔๔๑ ทั้งปีให้หมดไปในการเสริมงานซึ่งได้สร้างทำไว้แล้ว รวมทั้งได้เปิดโรงเรียนระดับสูงขึ้นอีกสองแห่ง เพื่อให้การศึกษาแก่นักเรียนชายหญิงทั้งในด้านศีลธรรมและการศาสนากับวิชาสมัยใหม่ควบคู่กันไป โดยมีชาวอเมริกันซึ่งยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาติดตามมาร่วมงานด้วย ท่านได้เดินทางด้วยเกวียนออกพบปะกับประชาชน จากหมู่บ้านนี้ไปหมู่บ้านนั้น และจากบ้านนั้นไปยังบ้านโน้น จนตลอดทั้งเกาะลังกา

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๒ (ค.ศ. ๑๘๙๙) ท่านเดินทางกลับสู่อินเดีย หลังจากได้อยู่ที่กัลกัตตาราว ๒ เดือนแล้ว ก็ได้ออกเดินทางในแบบนักบุญและผู้แสวงบุญไปตามท้องถิ่นต่างๆในภาคเหนือของอินเดียเป็นเวลาประมาณ ๔ เดือน ใช้ชีวิตคลุกคลีทั้งในการเดินทางและการอยู่กินกับคนยากจนทั้งหลาย เพื่อให้เข้าใจถึงความทุกข์ยากของเขาและคิดหาทางว่าทำอย่างไรจึงจะช่วยเขาได้ ขณะเดียวกันก็ได้พยายามอย่างเต็มกำลังเพื่อเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธองค์ และเพื่อให้วัตถุประสงค์ของมหาโพธิสมาคมได้เป็นที่ทราบแก่คนทั่วไป ท่านมีความรู้สึกต่อความทุกข์ยากของคนเหล่านี้อย่างไร ผมขอถอดความให้เห็นจากข้อความตอนหนึ่งในจดหมายเปิดผนึกของท่าน ซึ่งท่านได้เขียนที่สหรันปูร์ . . . .

“. . . . ขอจงลืมตาขึ้นดู ฟังเสียงร้องไห้ด้วยความระทมทุกข์ของประชากร ๑๔๑ ล้าน และให้น้ำตาของเขาเหล่านั้นปลุกปลอบใจท่านให้มีมานะ จงอย่า

ได้นึกฝันว่า "พระผู้เป็นเจ้า" จะคอยดูแลคุ้มครอง เพราะ "พระผู้เป็นเจ้า" ที่ท่านว่านั้นได้นับเวลาตามนาฬิกาของท่าน ตั้งหนึ่งพันปีจึงจะเท่ากับชั่วโมงหนึ่งของพระผู้เป็นเจ้า จึงเป็นการโง่อย่างน่าสงสารที่ท่านจะมัวแต่นั่งพนมมือรออยู่ ตื่นเสียเถิดพี่น้องทั้งหลาย ชีวิตในโลกนี้แสนจะสั้น ขอจงสละหลักปรัชญาแห่งความคิดฝันลม ๆ แล้ง ๆ และพิธีกรรมเพิ่มพูนราคะของท่านนั้นเสีย ในแต่ละวัน มีคนนับด้วยจำนวนล้านทนทุกข์ทรมานอยู่ด้วยความหิวโหย และดื่มกินน้ำที่แม้แต่สัตว์ในป่าก็จะไม่ดื่ม นอนและอยู่ในบ้านที่ให้สูดยาพิษเข้าไปทุกวัน อินเดียมีทรัพยากรมากพอ สำหรับจะเลี้ยงประชากรทั้งชาติ แต่ความจงเกลียดจงชังกันด้วยเรื่องชาติชั้นวรรณะและลัทธินิกาย ทำให้พลเมืองจำนวนล้าน ๆ ตกอยู่ในความทุกข์ทรมาน . . . . ."

นอกจากทางเหนือแล้วท่านก็ยังได้รับเชิญให้ไปทางใต้ของอินเดียอีกด้วย ซึ่งกล่าวกันว่า ทางนั้นความรู้สึกเกี่ยวกับชาติชั้นวรรณะนี้รุนแรงกว่าส่วนอื่น ท่านได้ไปท่องเที่ยวกล่าวคำปราศรัย นอกจากด้วยเรื่องคำสอนของพระพุทธองค์แล้วก็ยังได้เน้นให้เห็นถึงความจำเป็นในการจะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป และโดยเฉพาะก็คือแก่ชุมนุมชนซึ่งจัดกันเอาเองว่าอยู่ในวรรณะต่ำ งานของท่านบรรลุผลจนสามารถจัดตั้งมหาโพธิสมาคมสาขามัทราสขึ้นได้สำเร็จ ก็ที่เราเคยพาคณะโยมไปพักอย่างแสนสะดวกสบายนั่นแหละ

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐) ท่านได้ไปลังกาและประเทศไทยเรา เพื่อไปรับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเมืองไทยเราได้รับจากอินเดีย แล้วต่อจากนั้นท่านก็ไปพม่า เพื่อหาทุนในการจะสร้างที่พักผู้มาแสวงบุญที่พุทธคยา ซึ่งทางคณะกรรมการจังหวัดได้รับคำว่าจะเป็นภาระดำเนินการสร้างให้ หากทางพุทธเราจะเป็นผู้ออกค่า

ใช้จ่ายเอง ท่านพยายามจนได้รับความสำเร็จ ซึ่งก็คือตึกมหาโพธิที่พุทธคยาในปัจจุบันนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) ท่านธัมมปาละไปอเมริกาอีกเป็นครั้งที่สาม และได้ไปอยู่เป็นเวลาประมาณ ๒ ปี ท่านไปคราวนี้ทั้งเพื่อจะสอนและเพื่อจะเรียน ผมขอไม่เล่าถึงรายละเอียดว่าท่านได้ทำอะไรและประสบผลสำเร็จอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเรื่องจะได้สั้นลง

ประสบการณ์ที่ท่านธัมมปาละได้รับได้ทำให้เป็นที่ตระหนักแก่ท่าน ว่าตะวันออกต้องการความเจริญด้านอุตสาหกรรมจากตะวันตก ไม่น้อยไปกว่าที่ตะวันตกต้องการความเจริญทางด้านจิตใจจากตะวันออก ท่านจึงได้คิดที่จะตั้งโรงเรียนสอนวิชาการอุตสาหกรรมขึ้นที่สารนาถ ตอนที่ท่านยังอยู่ที่อเมริกา ท่านได้มีจดหมายถึงมิสซิสฟอสเตอร์ ชี้แจงวัตถุประสงค์และขอความช่วยเหลือ **นี่เป็นครั้งแรกที่ท่านธัมมปาละติดต่อขอความช่วยเหลือจากมิสซิสฟอสเตอร์** ดังที่เล่าแล้วข้างต้น มิสซิส

ฟอสเตอร์มีความเลื่อมใสและสำนึกในบุญคุณของท่านธัมม-ปาละอยู่แล้วอย่างสูง พอได้ทราบดังนั้นจึงได้ตกลงให้ความช่วยเหลือ และได้ส่งเงินไปให้ทันที ๕๐๐ ดอลล่าร์ จากนั้น ๑ ปีก็ได้ส่งเพิ่มให้อีก ๓,๐๐๐ ดอลล่าร์

ท่านธัมมปาละเดินทางกลับสู่อินเดียพร้อมด้วยผู้เชี่ยวชาญชาวอเมริกันและเครื่องอุปกรณ์ในการจะตั้งโรงเรียน จากนั้นไม่นานโรงเรียนสอนการอุตสาหกรรมที่สารนาถก็ได้เกิดขึ้น แต่แล้วก็เป็นที่น่าเสียดายและเสียใจอย่างยิ่ง งานซึ่งจะอำนวยประโยชน์แก่คนทั่วไปอย่างมากชิ้นนี้ ได้ถูกขัดขวางจากคณะบุคคลแห่งสมาคมธีออสโซฟีจนต้องล้มไปตั้งแต่เริ่มตั้ง

ท่านธัมมปาละจัดตั้งโรงเรียนเล็ก ๆ สำหรับสอนเด็กขึ้นที่สารนาถ ซึ่งต่อมาก็ได้ขยายตัวขึ้นเป็นโรงเรียนมัธยมและในท้ายสุดก็ได้มาเป็นวิทยาลัยสอนถึงขั้นปริญญาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

พฤศจิกายน ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) ท่านธัมมปาละเดินทางไปลังกาเพื่อช่วยงานมหาโพธิสมาคมที่นั้น ท่านได้ไปเห็นและติดใจในความเจริญก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมของประเทศญี่ปุ่น จึงได้ขอร้องให้พ่อของท่านจัดตั้งทุนขึ้นเป็นจำนวนเงิน ๖ หมื่นรูปี จัดส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทอผ้าและการฝีมืออย่างอื่นที่ประเทศญี่ปุ่น

แล้วในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๖) ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนทอผ้าขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศลังกา ต่อมาโรงเรียนนี้ก็ได้ขยายตัวขึ้นเป็นสถาบันใหญ่โตและเจริญรุ่งเรืองแห่งหนึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ นี้เองท่านธัมมปาละได้ประสบกับความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงยิ่ง นั่นคือการสูญเสียบิดาบังเกิดเกล้า – ดอน คาโรลิส เหวะวิตารเน – ผู้ซึ่งตลอดมาได้ให้ความช่วยเหลืออย่างมีค่าล้น ทั้งในด้านการเงินและทุกสิ่งทุกอย่าง แก่บุตรผู้มีอุดมการณ์อันยิ่งใหญ่ของตน คุณพ่อผู้ซึ่งได้เป็นภาระในการเดินทางไปต่าง

ประเทศทุกครั้งของท่าน เพราะท่านธัมมปาละไม่เคยใช้เงินของสมาคมเลย มิสซิสฟอสเตอร์เคยได้ส่งเงินไปให้ระหว่างท่านอยู่ในต่างประเทศ เพื่อให้ท่านใช้ในเรื่องส่วนตัว แต่ท่านก็ได้นำเข้าบัญชีเป็นเงินบำรุงสมาคมหมด อันได้ทำให้มิสซิสฟอสเตอร์เลื่อมใสในความเสียสละของท่านอย่างยิ่ง เมื่อท่านธัมมปาละได้แจ้งข่าวการสูญเสียบิดาครั้งนี้ไปให้มิสซิสฟอสเตอร์ทราบ มิสซิสฟอสเตอร์ได้แสดงความเห็นใจและเสียใจด้วยอย่างยิ่ง กับพร้อมกันนั้นก็ได้ปวารณาตนที่จะให้การช่วยเหลือท่านธัมมปาละสืบแทนต่อไป แล้วจากนั้นมามิสซิสฟอสเตอร์ก็ได้ช่วยเหลือท่านธัมมปาละด้วยจำนวนเงินปีละไม่น้อยทุกปี จนรวมทั้งหมดไม่ต่ำกว่าล้านรูปี ดังได้เล่าแล้ว

นอกจากที่ได้เล่ามานี้แล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ นี้ก็ยังได้มีเหตุการณ์สำคัญอย่างอื่นเกิดขึ้นแก่ท่านธัมม-ปาละอีก นั่นคือการต่อสู้กันทางกฎหมายเกี่ยวกับ

พุทธคยา ระหว่างท่านธัมมปาละหรือชาวพุทธเรากับฝ่ายมหันต์ ได้ดำเนินมาถึงขั้นสุดท้าย

เรื่องก็คือ **ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) มีพระญี่ปุ่นรูปหนึ่งชื่อโอกากุระ ได้มาที่พุทธคยา** และได้เจรจากับฝ่ายมหันต์เพื่อขอสร้างวัดฝ่ายมหายานขึ้นที่พุทธ-คยา ทางฝ่ายอังกฤษซึ่งขณะนั้นกำลังหวั่นเกรงภัยจากญี่ปุ่นอยู่ ได้ทราบดังนั้นจึงเกิดระแวงสงสัยท่านธัมมปาละว่าจะชักศัตรูเข้าบ้านและดำเนินการทุกสิ่งทุกอย่างแบบมีเบื้องหลัง ความปรารถนาดีของทางรัฐบาลที่เคยได้มีต่อท่านธัมมปาละหรือฝ่ายชาวพุทธ ก็แปรเปลี่ยนไปเป็นตรงกันข้าม

ทางฝ่ายมหันต์ เมื่อเห็นรัฐบาลกำลังระแวงสงสัยและไม่พอใจการดำเนินงานของท่านธัมมปาละอยู่อย่างมากเช่นนั้น ก็ฉวยโอกาสเล่นงานซ้ำเติมทันที โดยได้ยื่นฟ้องต่อศาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ดังกล่าว เพื่อให้แสดงว่าที่พักของพม่าที่ท่านธัมมปาละกับคณะได้ยึดเป็นที่พักพิงอาศัย

ตลอดมานั้นเป็นทรัพย์สินของมหันต์ ให้ขับไล่ท่านธัมม-ปาละกับคณะออกจากที่นั้น และให้เอาพระพุทธรูปออกไป

ทางฝ่ายบ้านเมืองหรือรัฐบาลกำลังไม่พอใจและระแวงสงสัยท่านธัมมปาละอยู่ดังกล่าว ดังนั้นผลของคดีก็คือมหันต์ชนะ ท่านธัมมปาละได้ยื่นอุทธรณ์ต่อศาลสูงที่กัลกัตตา ศาลสูงตัดสินยืนตามศาลล่าง เป็นอันมหันต์ชนะอย่างงดงาม คณะของท่านธัมมปาละจึงไม่อาจจะยึดที่พักของพม่าเป็นที่อยู่อาศัยได้อีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ท่านธัมมปาละก็มิได้ท้อแท้หรือหมดกำลังใจ ยังคงมุ่งมั่นในการจะสู้เพื่อสิทธิอันชอบธรรมของชาวพุทธต่อไป และได้ใช้ชีวิตตอนนี้ด้วยการไป ๆ มา ๆ ระหว่างลังกากับอินเดียสุดแต่ว่างานที่ไหนจะเรียกร้อง

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๓) ท่านธัมมปาละได้เดินทางไปฮอนโนลูลู เพื่อพบขอบคุณมิสซิสฟอส-เตอร์ด้วยตนเอง มิสซิสฟอสเตอร์ยินดีอย่างยิ่งในการได้พบท่านธัมมปาละ และได้มอบเงินให้ ๖ หมื่นรูปีตอนท่าน

ลากลับ เพื่อให้ไปตั้งโรงพยาบาลการกุศลขึ้นที่โคลัมโบ อุทิศให้แก่บิดาของเธอ ระหว่างเดินทางกลับ ท่านธัมมปาละได้แวะที่ญี่ปุ่น เกาหลี แมนจูเรีย จีน ชะวา และสิงคโปร์ เมื่อถึงโคลัมโบแล้วก็ได้จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นในที่ดินและตึกใหญ่โตซึ่งท่านได้รับเป็นมรดกจากบิดาของท่าน อันมีมูลค่าประมาณแสนรูปี

ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เกิดสงครามขึ้นในยุโรป และต่อมาในปี ๒๔๕๘ ก็เกิดความวุ่นวายระหว่างชาวพุทธกับมุสลิมขึ้นในลังกา สาเหตุเกิดจากกลุ่มมุสลิมได้บุกเข้าตีขบวนแห่ของฝ่ายชาวพุทธ ณ ที่แห่งหนึ่งใกล้เมืองแคนดี และได้ฆ่าเด็กหนุ่มตายไปคนหนึ่ง ต่อหน้าต่อตาเจ้าหน้าที่ตำรวจผู้แสดงอาการไม่เอาใจใส่ จากนั้นความวุ่นวายก็ได้แผ่กว้างออกไป จนเกือบเรียกได้ว่าทั่วลังกา เรื่องรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนฝ่ายบ้านเมืองแปลเจตนาผิดว่าเป็นการจลาจลต่อต้านอังกฤษ จึงได้ประกาศกฎอัยการศึก และทำการจับกุมบุคคลสำคัญ ๆ มากมาย **น้องชายคนเล็ก**

ของท่านธัมมปาละก็ถูกจับด้วย ได้ถูกส่งตัวขึ้นศาลทหารและถูกตัดสินให้จำคุกตลอดชีวิต แต่เนื่องจากสถานที่ที่ถูกคุมขังอยู่นั้นไม่ถูกสุขลักษณะ จึงได้ล้มเจ็บลงและได้สิ้นชีวิตภายในไม่ถึงปี

ท่านธัมมปาละ ตอนนั้นโชคดีอย่างยิ่งที่ได้มาอยู่เสียที่อินเดีย ไม่ได้อยู่ที่ลังกาด้วย เพราะหาไม่แล้ว ก็คงจะถูกจับกุมด้วยอย่างแน่นอน และก็คงจะได้รับโทษสถานหนัก เพราะทางอังกฤษหรือรัฐบาลกำลังระแวงสงสัยท่านอยู่ดังได้เล่าแล้ว แต่แม้กระนั้นท่านก็ยังต้องถูกจำกัดเขตให้อยู่เฉพาะแต่ในกัลกัตตามีกำหนด ๕ ปี ตามคำขอร้องของรัฐบาลอังกฤษที่ลังกาซึ่งได้ติดต่อมายังรัฐบาลที่อินเดีย จึงเท่ากับเป็นการผูกท่านธัมมปาละไว้กับที่และปิดทางแห่งความรุดหน้าของงานอย่างควรเห็นใจที่สุด

อย่างไรก็ตาม ในระยะ ๕ ปีที่ท่านไม่อาจไปไหนนอกกัลกัตตาได้นี้ ท่านก็สามารถทำงานชิ้นหนึ่งที่ท่านใฝ่ฝันมานานให้สำเร็จลงได้ นั่นคือการสร้างพุทธวิหาร

และอาคารถาวรสำหรับมหาโพธิสมาคมที่กัลกัตตา โดยในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ (ค.ศ. ๑๙๑๕) สมาคมได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลถูกต้องตามกฎหมาย และได้ตกลงซื้อที่ ณ สถานที่ตั้งสมาคมปัจจุบัน จากนั้นเมื่อทุกอย่างพร้อมแล้วงานก่อสร้างก็ได้เริ่มขึ้นสำหรับพระวิหาร ได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ (ค.ศ. ๑๙๑๘) เสร็จเรียบร้อยและทำพิธีเปิดในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๖๓ (ค.ศ. ๑๙๒๐) พิธีเปิดได้ทำอย่างมโหฬาร เพราะทางรัฐบาลได้มอบพระบรมสารีริกธาตุให้แก่สมาคมเพื่อให้บรรจุไว้ ณ พระวิหารนี้ด้วย ส่วนตึกอาคารสมาคมนั้นได้สร้างแล้วเสร็จ ประกอบพิธีเปิดในเดือนกันยายน ปี ๒๔๖๕ (ค.ศ. ๑๙๒๒) สิ้นค่าใช้จ่ายทั้งสองรายการ รวมทั้งค่าที่ดินและค่าก่อสร้างเป็นเงินประมาณ ๒ แสนรูปี เงินนี้ส่วนใหญ่เป็นการบริจาคของมิสซิสฟอสเตอร์ รองลงมาก็ของท่านเองซึ่งสะสมไว้จากเงินส่วนตัวที่ได้รับจากบ้าน กับจากผู้มีใจบุญอื่น ๆ อีกบ้าง

พระวิหารที่สร้างขึ้นนี้ท่านให้ชื่อว่า "ศรีธรรมราชิก-เจติยวิหาร" ส่วนตึกอาคารของสมาคมนั้นให้ชื่อว่า "ตึกแมรี่ฟอสเตอร์" ดังที่เราเห็นอยู่ขณะนี้ ประโยชน์ที่ได้จากงานชิ้นนี้คิดว่าคงไม่จำเป็นต้องกล่าว

ท่านธัมมปาละต้องอยู่แต่ในกัลกัตตาจนกระทั่งถึงปี ๒๔๖๕ จึงได้รับอนุญาตให้ไปลังกาได้ ซึ่งถึงตอนนี้สุขภาพของท่านได้ทรุดโทรมลงมาก ท่านได้ไปรื้อฟื้นกิจการต่าง ๆ ที่ต้องชะงักไปเพราะความวุ่นวายในลังกาดังกล่าว กับเสริมต่องานที่ยังคงดำเนินอยู่ให้เป็นไปด้วยดีและมีประโยชน์ยิ่งขึ้น

ระยะปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ถึง ๒๔๖๖ (ค.ศ. ๑๙๑๙ ถึง ๑๙๒๓) มิสซิสฟอสเตอร์ได้มอบเงินก้อนใหญ่ให้เป็นจำนวนถึงแสนห้าหมื่น (๑๕๐,๐๐๐) ดอลล่าร์ ซึ่งจากเงินนี้ท่านธัมมปาละได้ตั้งทุนขึ้นไว้เพื่อนำผลประโยชน์มาบำรุงกิจการและสถาบันต่าง ๆ ของสมาคม ให้เป็นที่แน่ว่ากิจการทุกอย่างจะสามารถดำเนินต่อไปได้ตลอดแม้เมื่อไม่

มีท่าน อันนับว่าท่านได้จัดวางรากฐานไว้ให้อย่างมั่นคงแล้วแก่กิจการทุกอย่างที่ท่านได้สร้างขึ้นไว้

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๖๘ (ค.ศ. ๑๙๒๕) โรคภัยไข้เจ็บได้เบียดเบียนท่านรุนแรงยิ่งขึ้น จนในต้นปี ท่านซึ่งตอนนี้อายุได้ ๖๑ แล้ว ต้องเดินทางไปรับการรักษาโรคเกี่ยวกับปวดในขาที่เมืองซูริค สวิตเซอร์แลนด์ ซึ่ง ณ ที่นั้นแม้ตัวจะยังคงนอนอยู่ในเตียงคนไข้ แต่ใจของท่านก็จดจ่ออยู่กับการวางแผนเพื่อจะทำงานชิ้นสำคัญ ๆ อีกสองสามอย่างให้เสร็จให้ได้ ก่อนที่จะจำจากทุกคนไป

หนึ่งในจำนวนงานที่ท่านมุ่งมั่นจะทำให้เสร็จก่อนวันสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านจะมาถึงดังกล่าว ก็คือการจัดตั้งมหาโพธิสมาคมและสร้างพระวิหารขึ้น ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ดังนั้นเมื่อออกจากสถานพยาบาลแล้วท่านก็เดินทางไปยังอังกฤษ พบปะปรึกษากับผู้มีชื่อต่าง ๆ และแล้วก็มิสซิสฟอสเตอร์อีกแหละที่ท่านไปหาเพื่อขอความช่วยเหลือในเรื่องการเงิน มิสซิสฟอสเตอร์ตกลงช่วยเหลือ

และได้มอบเงินก้อนหนึ่งให้เป็นขั้นแรก และรับจะส่งให้อีกเป็นประจำทุกเดือน

ในวันวิสาขะ ปี ๒๔๖๙ (ค.ศ. ๑๙๒๖) ท่านได้ร่วมกับชาวอังกฤษจัดพิธีวิสาขบูชาขึ้นที่กรุงลอนดอน ต่อมาในเดือนกรกฎาคมปีนั้นก็ได้ตกลงซื้อตึกหลังหนึ่ง ด้วยเงินที่ได้รับจากมิสซิสฟอสเตอร์และของส่วนตัวท่าน ได้ให้ชื่อตึกนั้นว่า "**ฟอสเตอร์เฮ้าร์**" เริ่มต้นแต่นั้นก็ได้จัดให้มีปาฐกถามีการประชุมขึ้นทุกวันอาทิตย์ ติดตามด้วยการออกวารสารเผยแพร่

ในตอนปลายปีท่านได้เดินทางกลับมาลังกาเพื่อหาทุนสมทบ แล้วต่อมาอินเดียเกี่ยวกับการสร้าง **มูลคันธกุฏิวิหารที่สารนาถ** ซึ่งผมจะพูดถึงทีหลัง

ระยะต้นปี๒๔๗๐ (ค.ศ. ๑๙๒๗) ท่านได้เดินทางกลับไปลอนดอน และได้ซื้อที่แห่งใหม่ซึ่งเหมาะสมกว่าเก่า สำหรับให้เป็นสำนักชั่วคราวของคณะ "ธรรมทูต" ก่อนจะได้มีพุทธวิหารอันใหญ่โตสวยงามตามมโนภาพของท่าน

จากการตรากตรำกับงานตลอดมา พอถึงปลายปีท่านก็ล้มเจ็บลงอีก จนต้องเดินทางกลับสู่ลังกา แต่แม้กระนั้นท่านก็ไม่ยอมทิ้งงานที่นั้น ได้จัดส่งพระผู้มีความสามารถจำนวน ๓ รูป เป็น "**พระธรรมทูต**" ไปประจำอยู่ ซึ่งรูปหนึ่งในจำนวนนี้ปัจจุบัน คือ **ท่านพระมหาเถระ ดร. วชิรญาณะ** แห่งโคลัมโบ ผู้เป็นพระที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่ง

แต่นั้นเรื่อยมารวมเวลา ๓ ปี ท่านธัมมปาละต้องถูกโรคภัยไข้เจ็บบังคับให้นอนอยู่แต่กับที่ อย่างไรก็ตาม ด้วยกำลังใจอันเข้มแข็งของท่าน ด้วยความมุ่งมั่นที่จะให้ได้เห็นพิธีเปิดมูลคันธกุฏิวิหารให้ได้ก่อนตาย อาการของท่านก็กลับดีขึ้นเรื่อย ๆ

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ (ค.ศ. ๑๙๒๙) น้องชายอีกคนของท่านซึ่งได้เป็นกำลังสำคัญคนหนึ่งตลอดมาได้ถึงแก่กรรมด้วยอุบัติเหตุทางรถไฟ อันทำให้ท่านรู้สึกเหมือนว่าแขนขวาของท่านได้ถูกตัดขาด

แล้วในปลายเดือนธันวาคมของปีถัดมา (๒๔๗๓ –๑๙๓๐) ท่านก็ได้สูญเสียมิสซิสฟอสเตอร์ไปอีกคนหนึ่ง เป็นการสูญเสียอันใหญ่ยิ่งของท่าน อันได้ทำให้ท่านต้องคิดถึงงานด้วยความเป็นห่วง ยังมีอะไร ๆ อีกมากที่จะต้องทำ ผู้ซึ่งจะรับช่วงงานต่อไปก็ยังมีน้อย ทุกคนยังเยาว์ทั้งโดยอายุและความชำนาญ ในเมื่อท่านเองก็จำต้องแพ้แก่ความเป็นจริงของสังขารร่างกายเช่นที่เป็นอยู่ ท่านได้พรรณนาถึงคุณความดีของมิสซิสฟอสเตอร์ให้ใคร ๆ ฟังอย่างจับใจยิ่ง มิสซิสฟอสเตอร์ได้จากท่านไปพร้อมกับมอบเงินไว้ให้เป็นก้อนสุดท้าย จำนวน ๕๐,๐๐๐ (ห้าหมื่น) ดอลล่าร์

ถึงมีนาคม ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑) ท่านธัมมปาละแข็งแรงพอที่จะมาอินเดียได้ จึงได้ออกเดินทางจากโคลัมโบมากัลกัตตา แล้วจากกัลกัตตามาสารนาถสถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธองค์ ที่ซึ่ง

มูลคันธกุฎีวิหารกำลังสร้างอยู่ และที่ซึ่งท่านตั้งใจให้เป็นที่ตายของท่าน

ทันทีที่เดินทางถึงสารนาถ ท่านธัมมปาละผู้รู้สึกกับตัวว่าวันที่เหลือมีอยู่น้อยแล้วก็เริ่มคลุกกับงานทันที มิใยที่หมอจะสั่งให้พัก งานที่ท่านทุ่มเทให้ความสนใจเป็นพิเศษตอนนี้ก็คือการให้การศึกษาและฝึกสามเณร ๑๐ รูปที่ท่านพามาจากลังกาด้วยในการมาครั้งนี้ เพื่อที่จะให้ได้เป็นผู้มีความรู้ ฉลาดสามารถและเข้มแข็งอดทนในการที่จะดำเนินงานของพระศาสนาในอินเดียต่อไป **ท่านดอคเตอร์ธัมมรัตนะ** ที่นาลันทาเราก็เป็นรูปหนึ่งในจำนวนนี้ กับอีกองค์หนึ่งที่เรารู้จักก็คือ **ท่านสังฆรัตนะ** ที่สารนาถในปัจจุบัน

ดังที่ผมได้เล่าแล้วแต่ต้น ว่าท่านธัมมปาละมีความตั้งใจที่จะขอให้ได้ตายภายใต้ร่มผ้ากาสาวพัสตร์ในเพศแห่งพระภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธองค์ ดังนั้นในการกลับมาอินเดียครั้งนี้ ท่านซึ่งรู้ตัวดีว่าวัน

สุดท้ายใกล้เข้ามาแล้ว จึงได้ขอบรรพชาเป็นขั้นเริ่มแรก จากท่านพระเรวตเถระ ภิกษุลังกา ณ มูลคันธ-กุฎีวิหาร เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม แห่งปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ฉายานามว่า "เทวมิตฺต ธมฺมปาล" ส่วนพิธีอุปสมบทนั้น จำเป็นต้องรอจนกว่าจะถึงโอกาสอันควร

หลังจากได้บรรพชาเป็นสามเณรแล้วก็ปรากฏว่าท่านมีสุขภาพดีขึ้น สามารถเดินทางไปกัลกัตตาเพื่อดูแลการงานและกล่าวปราศรัยต่อที่ชุมนุมได้ แล้วเมื่อเวลาผ่านมาจนถึงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ปีเดียวกันนั้น (๒๔๗๔) ความปรารถนาของท่านที่จะให้ได้เห็นพิธีเปิดมูลคันธกุฎีวิหารให้ได้ก่อนตายก็สัมฤทธิผล แต่ก่อนจะเล่าต่อไป ก็คงจำเป็นที่ผมจะต้องเล่าถึงความเป็นมาของเรื่องสักหน่อยหนึ่งก่อนกระมัง

ก็ในบรรดาสถานที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับความเป็นมาแห่งพระศาสนาและพระพุทธองค์ของเรานั้น ที่ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง อันได้นามว่า "**สังเวชนียสถาน**" มีอยู่

๔ แห่งด้วยกัน และก็ในสี่แห่งนั้น อิสิปตนมฤคทายวัน ซึ่งมีนามในปัจจุบันว่า "สารนาถ" นี้ก็เป็นแห่งหนึ่งในฐานเป็นที่ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงปฐมเทศนาเริ่มการประกาศพระศาสนา ภายหลังพุทธปรินิพพาน สังเวชนีย-สถานแห่งนี้ได้เป็นจุดศูนย์กลางของพระศาสนาที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่ง มีสภาพเป็นวัดหรือสำนักใหญ่โต มีกุฏิวิหารและพระเจดีย์ใหญ่น้อยมากมาย เจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาตราบกระทั่งได้ถูกศัตรูของพระศาสนา ทำลายราบเรียบในคราวเดียวกันกับพุทธคยาดังได้เล่าแล้วข้างต้น แล้วต่อจากนั้นพุทธสถานอันสำคัญยิ่งแห่งนี้ก็ถูกทอดทิ้ง ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม จนตกอยู่ในสภาพที่ชวนให้เกิดความเศร้าสลดใจยิ่ง

ท่านธัมมปาละเริ่มงานเพื่อพระพุทธศาสนาในอินเดียของท่าน ด้วยการพยายามที่จะให้พุทธคยาได้กลับคืนมาเป็นของชาวพุทธดังเดิม ขณะเดียวกันก็หาช่องทางเพื่อดำเนินการเช่นเดียวกันนี้ต่อพุทธสถานอื่น ๆ อีกด้วย

สำหรับที่สารนาถ ท่านได้เริ่มงานในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) ด้วยการซื้อที่แปลงเล็ก ๆ แปลงหนึ่ง โดยแม่ของท่านเป็นผู้ออกเงินให้ จากนั้นก็ได้สร้างที่พักขึ้น เปิดโรงเรียนให้การศึกษาแก่เด็ก ๆ ชาวบ้าน และซื้อที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามกำลังเงิน จนในท้ายสุดเมื่อรัฐบาลอินเดียได้ประกาศว่า ทางรัฐบาลตกลงจะมอบพระบรมสารีริกธาตุซึ่งขุดค้นพบที่เมืองโบราณตักกสิลา และที่ภัตติโปรลุ แคว้นมัดราส ให้แก่สมาคมมหาโพธิ มีข้อแม้ว่าสมาคมจะต้องสร้างพระวิหารสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นให้เหมาะสม ที่กัลกัตตา ที่สารนาถ และที่ตักกสิลา ท่านธัมมปาละซึ่งมีโครงการจะสร้างพระวิหารที่กัลกัตตาและสารนาถอยู่แล้ว จึงได้เพิ่มความสนใจและเอาใจใส่ยิ่งขึ้น จนพระวิหารแห่งแรกที่กัลกัตตาได้สำเร็จลงและได้รับพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้เรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มดำเนินการเพื่อสร้างแห่งที่สองที่สารนาถนี้อีกต่อไป แต่กว่าจะเริ่มสร้างได้ ก็ต้องประสบกับความลำบากยุ่งยาก

มิใช่น้อยเกี่ยวด้วยเรื่องที่ดินและปัญหาอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม ท่านและคณะก็สามารถฟันฝ่าจนผ่านพ้นอุปสรรคเหล่านั้นมาได้ จนพระวิหารได้สำเร็จเสร็จลงพร้อมที่จะทำพิธีเปิดในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ ดังกล่าว พระวิหารที่สร้างขึ้นนี้เป็นปูชนียสถานที่สง่างามและใหญ่โตแห่งหนึ่ง สิ้นค่าก่อสร้างรวมทั้งสิ้นประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ รูปี ไม่นับรวมค่าเขียนภาพที่ฝาผนังโดยจิตรกรญี่ปุ่น ซึ่งได้เขียนขึ้นทีหลัง สิ้นเงินไปอีก ๑๐,๐๐๐ รูปี ท่านธัมมปาละให้ชื่อพระวิหารนี้ว่า "มูลคันธกุฏิวิหาร"

พิธีเปิดมูลคันธกุฏิวิหารได้เริ่มขึ้นในตอนบ่ายของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ ดังกล่าว ด้วยการที่ผู้แทนรัฐบาลอินเดียได้มอบพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ผู้แทนของสมาคมมหาโพธิ ท่ามกลางผู้ร่วมพิธีไม่น้อยกว่าพันคน ซึ่งประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนนี้มาจากประเทศชาวพุทธทั้งหลายรวมทั้งไทยเราด้วย จากนั้นผู้แทนของสมาคมก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นสู่หลังช้างเข้าขบวนแห่ซึ่งได้

จัดขึ้นอย่างมโหฬาร เมื่อขบวนแห่มาถึงพระวิหารและประทักษิณรวม ๓ รอบแล้ว ก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลงจากหลังช้าง นำเข้าสู่ที่ประดิษฐานในพระคันธกุฎีวิหารต่อไป ท่านธัมมปาละได้กล่าวปราศรัยต่อที่ชุมนุม เล่าให้ทุกคนฟังถึงความเป็นมาของการสร้างพระวิหาร กับอุปสรรคนานาประการที่ท่านได้รับ กับถึงวัตถุประสงค์เพื่อการที่จะนำพระพุทธศาสนากลับมาสู่อินเดียอีก ตอนหนึ่งท่านพูดถึงวันที่ท่านได้มาที่สารนาถนี้เป็นครั้งแรก ในเดือนมกราคม ๒๔๓๔ โน้นว่า ท่านได้พบสังเวชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้อยู่ในสภาพที่ถูกทอดทิ้งอย่างน่าสลดใจ ชาวบ้านได้ใช้เป็นที่เลี้ยงหมู

ในตอนสุดท้ายท่านกล่าวว่า **"หลังจากได้ถูกเนรเทศออกไปเป็นเวลานานถึง ๘๐๐ ปี ชาวพุทธทั้งหลายก็ได้กลับคืนมายังพุทธสถานอันเป็นที่รักของตนอีก . . เป็นความปรารถนาของสมาคมมหาโพธิ ที่จะมอบพระธรรมคำสอนอันเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาของ**

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้แก่ประชาชนชาวอินเดียทั้งมวล ไม่เลือกชาติชั้นวรรณะและลัทธินิกาย ... ข้าพเจ้ามั่นใจ ว่าท่านทั้งหลายจะพร้อมใจกันเผยแผ่ "อารยธรรม" ของพระตถาคตเจ้านี้ไปให้ตลอดทั่วทั้งอินเดีย"

ในกลางและปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๒) ท่านธัมมปาละได้ล้มเจ็บหนักลงอีก ๒ ครั้ง พอสบายดีขึ้นท่านจึงคิดที่จะขออุปสมบทเสียให้เรียบร้อยโดยเร็ว พระเถระชั้นผู้ใหญ่จำนวน ๑๐ รูปจากลังกาจึงได้เดินทางมายังสารนาถ แล้วในวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (ค.ศ. ๑๙๓๓) ก็ได้ประกอบพิธีสมมติสีมาตามพระวินัย ณ บริเวณกำหนดที่ท่านธัมมปาละได้อุทิศถวายต่อสงฆ์ พอประกอบพิธีสมมติสีมาเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ได้ทำสังฆกรรมให้อุปสมบทแก่ท่านธัมมปาละทันที ในหนังสือเกี่ยวกับประวัติของท่านที่ผมมีอยู่ ไม่ได้ระบุไว้ด้วยว่าใครเป็นพระอุปัชฌายะ พูดถึงแต่ว่าพระสงฆ์คณะนั้นนำโดย **ท่านพระสิทธัตถะ**

อนุนายกเถระ แห่งคณะสยามนิกาย วัดมัลวัตวิหาร กับท่านสองอธิการแห่งสำนักวิทโยทยะและวิทยาลังการะ มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งลังกาในปัจจุบัน ซึ่งตามนี้ก็คงจะเป็นท่านรูปแรกกระมังที่เป็นพระอุปัชฌายะ

ได้รับอุปสมบทเป็นพระภิกษุโดยสมบูรณ์แล้ว ปรากฏว่าท่านธัมมปาละซึ่งตอนนี้มีชื่อเต็มว่า "ภิกฺขุ เทวมิตฺต ธมฺมปาล" มีความปีติปลาบปลื้มอย่างยิ่ง จิตใจแช่มชื่นเบิกบาน ร่างกายก็พลอยแข็งแรงกระปรี้กระเปร่า ท่านได้บันทึกไว้ในสมุดบันทึกประจำวัน ว่าท่านมีความรู้สึกดุจหนึ่งพรหมชั้นอาภัสสร ผู้ซึ่งเป็นอยู่ด้วยมีปีติเป็นภักษาหาร ท่านถึงกับปรารภและคิดกะการ ที่จะไปจัดตั้งศูนย์กลางของงานขั้นที่คยา แล้วดำเนินการเป็นขั้นสุดท้ายเพื่อที่จะเอาพุทธคยาคืนมาจากมหันต์ให้ได้

ตามที่เราเห็นกัน หลอดไฟฟ้าตอนจวนจะขาดมักให้แสงสว่างมากเป็นพิเศษกว่าปรกติฉันใด ฉันนั้นอาการของท่านธัมมปาละ เพราะพอถึงกลางเดือนเมษายนท่านก็ล้ม

เจ็บลงอีก และเป็นการเจ็บครั้งสุดท้ายของท่าน เมื่ออาการมีแต่ทรุดลง **นายเทพปริยะ วาลีสิงหะ** เลขาธิการสมาคมมหาโพธิในปัจจุบัน ผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิดเสมือนตัวแทนของท่าน ก็ได้รีบรุดมาจากกัลกัตตาพร้อมด้วยนายแพทย์ เหล่าผู้มีความเคารพนับถือในท่านต่างก็พากันมาคอยเฝ้าห้อม-ล้อมดูแล ท่านธัมมปาละตอนนี้ดูจะได้ตกลงปลงอายุแล้ว อาการป่วยเกี่ยวกับโรคหัวใจสร้างความลำบากให้แก่ท่านมาก ท่านได้ปฏิเสธยา บอกให้เก็บเงินไว้เพื่องานของพระศาสนาที่จะต้องทำต่อไป เมื่ออาการป่วยของท่านทรุดหนักยิ่งขึ้น ข้อความที่ท่านได้พูดออกมาย้ำแล้วย้ำอีกก็คือ **"ขอให้ฉันตายเร็ว ๆ ให้ฉันกลับมาเกิดอีก ฉันไม่อาจจะทนความทรมานนี้ได้อีกแล้ว ฉันต้องการจะกลับมาเกิดอีก ๒๕ หน เพื่อเผยแพร่พระธรรมของพระพุทธองค์"**

ผู้เขียนประวัติของท่านกล่าวไว้ตรงนี้อย่างน่าฟังว่า **"นี่มิใช่เสียงครวญของคนขลาดเลย หากแต่เป็นเสียงของยอดนักรบผู้เสียอาวุธคู่มือในการต่อสู้ แล้วร้องขอ**

อาวุธใหม่เพื่อที่จะสู้ต่อไปอย่างไม่ยอมแพ้" บางครั้งท่านได้เปล่งวาจาออกมาในลักษณะดั่งปณิธาน ว่าขอให้ท่านได้เกิดในตระกูลพราหมณ์เมืองพาราณสี แล้วต่อสู้เพื่อพุทธคยาต่อไปในร่างใหม่นั้น ท่านได้พูดกระตุ้นให้ทุกคนที่ห้อมล้อมอยู่ได้ดำเนินงานต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง จนกว่าพุทธคยาจะกลับมาอยู่ในอ้อมแขนของชาวพุทธเราดังเดิมต่อไป ท่านปฏิเสธอาหาร หมอจำต้องถวายด้วยการฉีดเข้าไป แม้ว่าจะเป็นการฝืนความประสงค์ของท่าน ถึงวันที่ ๒๗ ซึ่งอาการของท่านเพียบหนักแล้ว ปุบปั๊บท่านได้ขอปากกากับกระดาษ แล้วพยายามเขียนบอกอะไรบางอย่างด้วยความยากลำบาก บรรทัดหนึ่งอ่านไม่ออก แต่ที่เหลืออ่านได้ความว่า "หมอนันท์ ฉันเบื่อฉีดยาเหลือเกินแล้ว ให้ฉันตายเถิด" . . . . . จากนั้นตาของท่านก็ปิด

เช้าวันรุ่งขึ้น ท่านมีอาการทรุดหนักแทบไม่รู้สึกตัวเลย ไม่มีเสียงอะไรผ่านออกจากปาก นอกจากจะได้ยินพึมพำออกมาว่า "**เทพปริยะ**" เพียงครั้งเดียว ถึงเที่ยง

ปรากฏว่าอุณหภูมิในร่างกายเริ่มขึ้นสูง และพอถึงบ่าย ๒ โมง แม้หมอจะได้พยายามอย่างเต็มความสามารถแล้ว อุณหภูมิก็ทวีขึ้นไปจนถึง ๑๐๔.๖ ทุกคนที่ห้อมล้อมอยู่รอบเตียงท่านต่างก็ตระหนักว่าชั่วโมงสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน ซึ่งจะช่วยปลดเปลื้องท่านจากทุกขเวทนาที่กำลังเบียดเบียนอยู่ได้มาถึงแล้ว พระภิกษุและสามเณรทั้งหมดได้มาพร้อมกัน และได้รับอาราธนาให้สวดพระปริต พอสิ้นเสียงสวด วิญญาณของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่ง–ผู้ซึ่งเกิดมาเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนรวมและเพื่ออุ้มชูพระศาสนาของพระพุทธองค์ – ก็ได้ละร่างอันเก่าคร่ำคร่าเกินเยียวยาแล้วไป ทิ้งแต่รอยยิ้มอันแจ่มใสแสดงถึงความเป็นสุขและพอใจไว้บนใบหน้าแห่งร่างที่ตนได้ละไปนั้น . . . .

เกือบไปแล้วสิตรงนี้ เกือบจะทำให้วันตายของท่านธัมมปาละไม่ตรงกับที่ได้บอกในตอนต้นเสียแล้ว คือที่บอกในตอนต้นนั้นว่าท่านถึงมรณภาพในวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๗๖ แต่พอมาถึงในตอนท้ายที่ผมเพิ่งเล่าจบไปนี้ก็กลับ

จะมาเขียนให้เป็นวันที่ ๒๘ ไปเสีย เรื่องก็คือว่าที่ผมเขียนคุยหรือเล่ามาทั้งหมดนี้ ผมอาศัยหลักฐานจากหนังสือของสมาคมมหาโพธิ รวม ๔–๕ เล่มประกอบกัน แต่ส่วนใหญ่เล่าตามหนังสือประวัติท่านธัมมปาละซึ่งเขียนโดยท่านพระสังฆรักขิต แล้วเหตุการณ์ตอนถึงมรณภาพของท่านที่ผมเพิ่งเล่าจบไปเมื่อเดี๋ยวนี้ ผมว่าไปตามที่ท่านสังฆรักขิตเขียนไว้ ซึ่งตามหนังสือของท่านสังฆรักขิตที่กล่าวนี้ผมอ่านแล้วอ่านอีก และให้ใคร ๆ อีกหลายคนอ่านด้วยเพื่อสอบความเข้าใจว่าจะตรงกันไหม ก็เห็นว่าไม่มีปัญหาจะให้เข้าใจไปเป็นอย่างอื่น นอกจากผู้เขียนได้เขียนว่าท่านธัมมปาละถึงมรณภาพในวันที่ ๒๘ แต่ตามหนังสือหลักฐานอื่น ๆ ของสมาคมมหาโพธิอีกหลายเล่มหลายตอนเขียนไว้อย่างชัดแจ้งว่าท่านธัมมปาละถึงมรณภาพ ในวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๗๖ (ค.ศ. ๑๙๓๓) ผมเล่าในตอนต้นก็โดยอาศัยหลักฐานจากหนังสือต่าง ๆ ที่กล่าวนี้รวมแล้วเป็นอัน

ตกลงว่าวันถึงมรณภาพที่แน่นอนของท่าน คือวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ส่วนเหตุการณ์ต่าง ๆ ในตอนนี้ ผมได้เล่าตามหนังสือของท่านสังฆรักขิตก็ขอคงไว้เช่นนั้น เพราะนึกไม่ออกว่าควรจะเขียนใหม่อย่างไรให้ลงกัน

จบไปแล้วชีวิตของท่านธัมมปาละ – บุรุษใจสิงห์แห่งลังกา – บุคคลตัวอย่างของผู้ทำงานด้วยความเสียสละ ด้วยความมานะอดทนและตั้งใจจริง เพื่อพระพุทธศาสนาและประโยชน์สุขของคนทั่วไป สิริรวมอายุของท่านได้ ๖๘ ปี กับ ๗ เดือน ๑๓ วัน อยู่ในเพศภิกษุ ๓ เดือน ๑๔ วัน และในเพศสามเณร ๑ ปี ๖ เดือน ๔ วัน

ในที่สุดผมก็ได้นำชีวิตของท่านธัมมปาละมาจนถึงจุดจบแล้ว แต่จุดหมายของผมเห็นที่จะจบตามไปด้วยง่าย ๆ ตรงนี้ยังไม่ได้ บางสิ่งบางอย่างที่ควรเล่าเพิ่มเติมยังมีอยู่อีก เช่นเรื่องเกี่ยวกับพุทธคยาเป็นต้น เพราะการดำเนินงานของท่านธัมมปาละและพวกเราชาวพุทธเกี่ยวกับพุทธคยายังมิได้จบเพียงเท่าที่ผมเล่าแล้วนั้น จึงเห็นว่าน่าจะได้เล่า

เพิ่มเติมอีกสักหน่อยด้วย ซึ่งก็เอาล่ะ ผมจะพยายามเล่าแบบรวบรัด ให้สั้นที่สุดเท่าที่จะอาจทำให้สั้นได้ทีเดียว . . . .

ผมพักเรื่องของพุทธคยาไว้ตรงที่ว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๖) การต่อสู้กันทางกฎหมายหรือทางศาลเกี่ยวกับพุทธคยา ระหว่างท่านธัมมปาละหรือชาวพุทธเรากับฝ่ายมหันต์ ได้ดำเนินมาถึงขั้นสุดท้ายโดยที่ทางฝ่ายมหันต์ได้ยื่นฟ้องต่อศาลในขณะที่ทางฝ่ายบ้านเมืองกำลังเข้าใจผิดในท่านธัมมปาละ เพื่อให้แสดงว่าที่พักของพม่าซึ่งท่านธัมมปาละกับคณะได้ใช้เป็นที่พำนักอาศัยตลอดมานั้นเป็นทรัพย์สินของมหันต์ ให้ขับท่านธัมมปาละกับคณะออกจากที่นั้น พร้อมกับให้เอาพระพุทธรูปจากญี่ปุ่นซึ่งเกี่ยวข้องอยู่อย่างสำคัญกับเรื่องของพุทธคยาดังได้เล่าแล้วข้างต้น และตอนนั้นประดิษฐานอยู่ ณ ที่พักพม่านั้นออกไปด้วย ผลของการต่อสู้ทั้งในศาลต้นและศาลสูงมหันต์เป็นฝ่ายชนะ ท่านธัมมปาละกับคณะจึงต้องถูกบังคับให้ออกจากสถานที่อันเป็นแหล่งพำนักตั้งแต่ต้นมานั้นไปอย่าง

ไม่มีทางขัดขืน นับเป็นความพ่ายแพ้ที่น่าเศร้าและควรได้รับความเห็นใจอย่างที่สุด ผมลงท้ายด้วยบอกว่า . . . . . อย่างไรก็ตาม ท่านธัมมปาละก็มิได้ท้อแท้หรือหมดกำลังใจ ยังคงมุ่งมั่นในการจะสู้เพื่อสิทธิอันชอบธรรมของชาวพุทธต่อไป และได้ใช้ชีวิตตอนนี้ด้วยการไป ๆ มา ๆ ระหว่างลังกาและอินเดีย สุดแต่งานที่ไหนจะเรียกร้อง

นายเทวปริยะหรือเทพปริยะ วาลิสิงหะ เลขาธิการสมาคมมหาโพธิ ได้พูดถึงความเป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมั่นคงของท่านธัมมปาละและการดำเนินงานต่อสู้ของท่านในตอนนี้ไว้ในหนังสือ **"ไกด์ ทู พุทธคยา"** ความตอนหนึ่งว่า ". . . . ท่านต้องสู้เดี่ยวกับมหันต์ผู้ทรงอิทธิพล ผู้มีทรัพย์สมบัติประมาณมิได้หนุนหลัง ทั้งยังได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งจากเหล่าชาวฮินดูหัวเก่าอีกด้วย มีอยู่บ่อย ๆ ที่ท่านต้องทำงานโดยไม่มีอาหารเพียงพอ ชนิดต้องอดมื้อกินมื้อ หรือต้องไปอาศัยหลับนอน ณ ต่างถิ่นต่างที่ แต่ท่านก็ไม่เคยคิดท้อและมิได้หันเหไปแม้จน

กระเบียดนิ้วจากอุดมการที่ได้ตั้งไว้ มันเป็นการต่อสู้ที่ต้องอาศัยความกล้าหาญอย่างมาก ซึ่งบุคคลผู้ไม่เข้มแข็งพอจะต้องคิดว่าเป็นเรื่องเหลือวิสัยและยอมแพ้แน่นอน แต่ท่านธัมมปาละมิได้เป็นเช่นนั้น การต่อสู้ยิ่งหนักและยากลำบากเพิ่มขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ท่านมีใจแน่วแน่มั่นคงเพิ่มขึ้นเท่านั้น เมื่อไม่ประสพผลสำเร็จในการขอความเป็นธรรมจากศาลท่านก็หันเข็มไปขอพึ่งประชามติ โดยเปิดฉากการรณรงค์อย่างเข้มแข็งทางหน้าหนังสือพิมพ์ และจัดพิมพ์หนังสือเปิดเผยความจริงออกแจกจ่ายทั่วไป วิธีนี้ได้ผลชาวฮินดูชั้นปัญญาชนต่างพากันเห็นตามท่านธัมมปาละและได้ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ในการอ้างสิทธิของฝ่ายชาวพุทธ ซึ่งทุกคนเห็นว่าตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความจริงทางประวัติศาสตร์และธรรมสิทธิซึ่งไม่อาจจะปฏิเสธได้.."

วันเวลาผ่านไป ประชามติสนับสนุนข้อเรียกร้องของชาวพุทธก็ยิ่งดังทั่วขึ้น ๆ โดยลำดับ ชนชั้นผู้นำของอินเดียหลายท่านได้แสดงความเห็นสนับสนุนออกมาอย่าง

เปิดเผย ระพินทรนาถตะกอร์ มหากวีแห่งอินเดียผู้มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วโลก ผู้เป็นเจ้าของเสียงซึ่งมีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนอินเดียทั้งชาติ ก็ได้แสดงทัศนะของท่านออกมาให้เป็นที่ทราบว่า . . . .

"ข้าพเจ้าแน่ใจ ว่าชาวฮินดูผู้ซื่อตรงต่ออุดมคติของตนจะต้องยอมรับ ว่าการปล่อยให้พระวิหารซึ่งสร้างขึ้น ณ จุดที่ตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ตกอยู่ภายใต้การครอบครองของลัทธินิกายที่ตรงกันข้าม ซึ่งไม่อาจจะมีความเข้าใจและเห็นใจต่อพุทธศาสนาและพิธีการบูชาของทางพุทธเลยนั้น เป็นความผิดซึ่งไม่น่าอภัยให้ ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นหน้าที่ที่ทุกคนผู้รักเสรีภาพและความยุติธรรมจักต้องช่วยกัน เพื่อคืนสถานที่อันมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งนี้ ให้แก่กลุ่มคนผู้ยังคงประพฤติสืบต่ออยู่ด้วยความเคารพแม้ในปัจจุบันซึ่งกระแสแห่งประวัติศาสตร์นี้ ตามความเชื่อความเลื่อมใสอันยังคงดำรงอยู่ของตน . . . ."

จากการที่ได้มีเสียงแสดงประชามติสนับสนุนข้อเรียกร้องของชาวพุทธกันอย่างแข็งขันและกว้างขวางทั่วไปดัง- กล่าว เมื่ออินเดียนแนชชันนัลคองเกรส พรรคการเมืองสำคัญและทรงอิทธิพลที่สุดของอินเดีย นำโดยมุขบุรุษผู้มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วโลกของประเทศ เช่นมหาตมะคานธีและเยาวะหาร์ลาลเนห์รูเป็นต้น จัดให้มีการประชุมใหญ่ของพรรคขึ้นที่เมืองคยาในเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ (ค.ศ. ๑๙๒๒) และ ณ ที่อื่น ๆ อีกหลายแห่งในโอกาสต่อมา เรื่องของพุทธคยาจึงได้รับการนำเข้าพิจารณาในที่ประชุมด้วย และในการประชุมของพรรคการเมืองที่ใหญ่และสำคัญอีกพรรคหนึ่งของอินเดีย คือพรรคฮินดูมหา- สภา ซึ่งได้มีขึ้นที่เมืองมูซัฟฟาร์ปูร์ และที่เมืองกานปูร์ในระยะไล่ ๆ กันนั้น เรื่องของพุทธคยาก็ได้รับการนำเข้าพิจารณาในที่ประชุมด้วยเช่นกัน ในการประชุมทุกครั้งของพรรคการเมืองใหญ่ทั้งสองดังกล่าว ท่านธัมมปาละได้เข้าแถลงและชี้แจงเรื่องราวต่อที่ประชุมด้วยตนเองบ้าง

นายวาลีสิงหะกับผู้แทนคนอื่น ๆ แห่งสมาคมมหาโพธิ ได้เข้าร่วมประชุมแทนบ้างตามโอกาส ผลของการประชุมพรรคอินเดียนแนชชันนัลคองเกรส ได้มีมติแต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยดอคเตอร์ราเชนทระประสาท ผู้ซึ่งต่อมาได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีคนแรกของอินเดีย และดำรงตำแหน่งอยู่รวมด้วยกัน ๒ สมัย เป็นประธานกรรมการเพื่อค้นคว้าสอบสวนและประมวลเรื่องราวทำรายงานเสนอแนะว่าควรจะดำเนินการอย่างไรในกรณีนี้

หลังจากได้ดำเนินการค้นคว้าประมวลเรื่องราวและพิจารณาปัญหาอย่างถี่ถ้วนรอบคอบแล้วคณะกรรมการดังกล่าวซึ่งมีผู้แทนชาวพุทธรวมอยู่ด้วย ก็ได้จัดทำรายงานละเอียดเสนอตามที่ได้รับมอบหมาย โดยได้ให้ความเห็นในตอนสรุปท้ายรายงานว่าจากประวัติความเป็นมาและหลักฐานต่าง ๆ ทั้งหมด ทำให้เห็นได้อย่างแจ้งชัดว่าพระวิหารพุทธคยานี้เป็นปูชนียสถานของพุทธศาสนาอย่างแน่นอน โดยพระวิหารมิเคยได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดฮินดูหรือเคย

ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยชาวฮินดูเลย . . . . สำหรับข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขปัญหานี้ คณะกรรมการได้เสนอทางออกซึ่งได้พิจารณาเห็นว่าเป็นทางที่ดีที่สุดตามสภาพการณ์ในขณะนั้น และโดยเห็นว่าเป็นทางที่อาจจะให้เป็นไปได้คือ

ก. ให้มีกรรมการร่วมขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยฝ่ายพุทธ ๕ คน และฝ่ายฮินดู ๕ คน การควบคุมดูแลและจัดการทุกอย่างเกี่ยวกับพระวิหารและการบูชาภายในพระวิหาร ให้ขึ้นอยู่กับกรรมการคณะนี้

ข. ให้ชาวพุทธและฮินดูทั้งสองฝ่ายได้รับสิทธิอย่างสมบูรณ์ ในอันที่จะทำการบูชากราบไหว้ ตามลัทธิธรรมเนียมของตน

ที่ประชุมใหญ่ของพรรคเห็นด้วยกับข้อเสนอแนะนี้ โดยให้เพิ่มเติมอีกเพียงนิดหนึ่งว่า ในจำนวนกรรมการฝ่ายฮินดู ๕ คนนั้น ให้เป็นมหันต์เสียคนหนึ่งกับรัฐมนตรีฮินดูของรัฐบาลแห่งแคว้นพิหารอีกคนหนึ่ง

ทางด้านพรรคฮินดูมหาสภา ผลของการประชุมก็ลงเอยในลักษณะเดียวกันกับพรรคคองเกรส และคณะกรรมการที่ทางพรรคตั้งขึ้นก็ได้เสนอรายงานพร้อมกับให้ความเห็นในการแก้ไขปัญหานี้ ทำนองเดียวกับของพรรคคองเกรสอีกเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองใหญ่ทั้งสองพรรคดังกล่าวก็ไม่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามความประสงค์ตามมติข้อตกลงนี้ได้ เนื่องจากได้รับการขัดขวางและคัดค้านอย่างปิดประตูตาย ไม่ยอมทำความเข้าใจใด ๆ ด้วยโดยประการทั้งปวง จากฝ่ายมหันต์ผู้ทรงอิทธิพลและมีทรัพย์นับไม่ได้หนุนหลังดังกล่าว

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ (ค.ศ. ๑๙๒๕) ก่อนที่คณะกรรมการดังกล่าวข้างต้นจะได้ทำรายงานเสนอ มหาตมะคานธีได้เขียนลงในหนังสือ "**ยังอินเดีย**" เกี่ยวกับปัญหาเรื่องพุทธคยาว่า . . . "ในสมัยประชุมปี ๑๙๒๓ (พ.ศ. ๒๔๖๖) ของคองเกรสที่โคโคนาดา บาบู ราเชนทระประสาทได้รับ

แต่งตั้งให้สอบสวนเรื่องราวและทำรายงานเสนอ แต่จนถึงสมัยประชุมคราวนี้ท่านก็ยังไม่สามารถทำการดังกล่าวให้สำเร็จได้ . . . . ไม่ต้องสงสัย ความเป็นเจ้าของพระวิหารต้องอยู่กับชาวพุทธ อาจมีข้อยุ่งยากทางกฎหมายบ้าง แต่ทั้งหมดก็จะต้องแก้ไขให้ลุล่วงไปจนได้ หากรายงานข่าวที่ว่าได้มีการฆ่าสัตว์บูชายัญกันที่ในวิหารเป็นความจริง นั้นเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นและทำความผิดต่อสถานที่ และก็เป็นความผิดความไม่เหมาะสมพอ ๆ กัน หากการบูชาได้กระทำในลักษณะที่มุ่งจะก่อให้เกิดความร้าวรานใจแก่ฝ่ายชาวพุทธดังที่ปรากฏเป็นข้อกล่าวหา"

ตอนหนึ่งในจดหมายที่ได้มีถึงท่านธัมมปาละ มหาตมะคานธีกล่าวว่า . . . **"แม้ฉันปรารถนาที่จะช่วยท่านอย่างยิ่ง แต่ฉันก็ไม่อาจจะทำอะไรโดยตรงได้ในปัจจุบัน ปัญหาที่ท่านยกขึ้นนี้สามารถจะแก้ได้ในทันทีที่อินเดียเป็นไทแก่ตัว"**

สำหรับ **นายเนห์รู** – ทายาททางการเมืองของมหาตมะคานธี – รัฐบุรุษผู้โด่งดังและสามารถยิ่งของอินเดีย ผู้ซึ่งได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นคนแรกเมื่ออินเดียได้รับเอกราช แล้วจากนั้นก็ได้รับเลือกให้อยู่ในตำแหน่งติดต่อกันเรื่อยมารวมเวลาสิบกว่าปีจนกระทั่งถึงแก่กรรมนั้น ก็ได้เคยกล่าวในงานรับรองของสมาคมมหาโพธิแห่งลังกา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙) สรุปใจความว่าพุทธคยานั้นควรจะอยู่ในความดูแลจัดการของผู้ซึ่งจะคอยทะนุถนอมรักษา แต่ในอินเดียนั้นมิใช่เพียงมีปัญหาลำบากยุ่งยากอยู่นับร้อยปัญหาเท่านั้น หากทุก ๆ ก้าวที่ประสงค์จะเดินยังถูกขัดขวางกั้นกางด้วยปัญหาต่าง ๆ อีกนับร้อยอย่าง จึงเป็นการยากที่จะทำให้อะไรต่าง ๆ เป็นผลขึ้นมาได้ตามที่เรามุ่งหวังจะให้เป็น

ตรงนี้ผมเล่าล้ำหน้าไปเสียหน่อยแล้ว คือเรื่องราวตอนต้น ๆ นั้นอยู่ในระยะที่ท่านธัมมปาละยังมีชีวิตอยู่ ส่วนที่พูดถึงนายเนห์รูนี้เป็นตอนที่ท่านหาชีวิตไม่แล้ว เพราะ

ท่านได้ถึงแก่กรรมหรือมรณภาพหรืออะไรก็แล้วแต่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ดังได้เล่าข้างต้น การดำเนินงานเพื่อให้ได้พุทธคยาคืนมา เป็นจุดมุ่งมั่นปรารถนาที่สำคัญที่สุดของท่านธัมมปาละ ดังนั้นเมื่อท่านจำต้องจากไปโดยที่งานอันเป็นจุดมุ่งมั่นของท่านนี้ยังไม่บรรลุถึงความสำเร็จ ท่านจึงมีความเป็นห่วงและได้พูดกระตุ้นให้ทุกคนซึ่งอยู่ข้างหลังได้สืบงานต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง จนกว่าพุทธคยาจะได้กลับมาอยู่ในอ้อมแขนของชาวพุทธเราดังเดิมต่อไป ซึ่งในที่สุดจากผลแห่งความพยายามของผู้ซึ่งรับช่วงงานต่อมา เมื่อท่านจากไปแล้วเป็นเวลา ๑๖ ปี งานซึ่งท่านบากบั่นทำด้วยความตั้งใจมั่นอย่างอุทิศชีวิตให้นี้ก็ได้บรรลุถึงความสำเร็จแม้จะในลักษณะที่ยังไม่ถึงขีดแห่งความพอใจอันแท้จริงของท่านธัมมปาละเองและชาวพุทธเราทั้งหลายก็ตาม

จากความล้มเหลวของบุคคลชั้นผู้นำของประเทศแห่งพรรคคองเกรสและพรรคฮินดูมหาสภา เกี่ยวกับเรื่องของพุทธคยาดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าวิธีที่จะจัดการกับปัญหา

นี้คงมีเหลืออยู่ทางเดียว คือโดยอำนาจนิติบัญญัติ สมาคมมหาโพธิจึงได้พยายามติดต่อกับพรรคการเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีผู้แทนอยู่ในสภานิติบัญญัติแห่งรัฐพิหาร เพื่อขอให้ดำเนินการออกรัฐบัญญัติเกี่ยวกับการนี้ พรรคอินเดียนแนชชันนัลคองเกรสซึ่งเป็นพรรครัฐบาลในขณะนั้น ได้ให้ความสนใจกับปัญหานี้อย่างเต็มที่ กำลังเตรียมจะเสนอร่างรัฐบัญญัติต่อสภาก็บังเอิญรัฐบาลต้องลาออกเสีย เรื่องจึงเป็นอันพับไป

ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙ (ค.ศ. ๑๙๓๖) สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งอินเดียที่เดลฮี ซึ่งเป็นชาวพม่าได้เสนอร่างรัฐบัญญัติเพื่อการนี้ต่อสภา ให้ชื่อว่า "ร่างรัฐบัญญัติว่าด้วยพุทธคยา" ทั้งนี้โดยที่ขณะนั้นทั้งพม่าและอินเดียยังอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ และมีศูนย์การบริหารร่วมกันอยู่ที่อินเดีย กลุ่มสมาชิกสภาซึ่งเป็นชาวพม่าดังกล่าว ประสบความสำเร็จเพียงสามารถหาเสียงสนับสนุนได้เพียงพอสำหรับเสนอร่างรัฐบัญญัติต่อ

สภาได้เท่านั้น เพราะปรากฏว่าแม้ทุกคนรวมทั้งผู้สนับสนุนทั้งในและนอกสภาจะได้พยายามอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม ร่างรัฐบัญญัติดังกล่าวก็ตกไปเพียงเมื่อนำเข้าสู่การพิจารณาในวาระแรกเท่านั้น

๑๕ สิงหาคม ๒๔๙๐ (ค.ศ. ๑๙๔๗) อินเดียได้รับเอกราชจากอังกฤษมาเป็นตัวของตัวเอง จึงพอถึงเดือนตุลาคม ๒๔๙๑ (ค.ศ. ๑๙๔๘) รัฐบาลแห่งรัฐพิหารขณะนั้นซึ่งเป็นรัฐบาลของพรรคคองเกรส มี **ดอคเตอร์ศรีกฤษณะสิงห์** เป็นนายกรัฐมนตรี หรือที่เขาเรียกกันในภาษาฮินดีว่า "**มุขมนตรี**" คู่กับคำว่า "**ประธานมนตรี**" ซึ่งหมายถึงนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลกลางหรือของประเทศ ก็ได้เสนอร่างรัฐบัญญัติ ว่าด้วยพระวิหารพุทธคยาต่อสภานิติบัญญัติแห่งรัฐ เพื่อให้ปัญหาเรื่องนี้ได้เป็นที่เรียบร้อยเสียที

อย่างไรก็ตาม ก็ปรากฏว่าร่างรัฐบัญญัติฉบับนี้ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงจากฝ่ายชาวพุทธ ในสาระสำคัญ

๒ ประการ คือที่ให้คณะกรรมการดูแลจัดการพุทธคยามีเสียงข้างมากเป็นฮินดู กับที่มีบังคับว่าให้กรรมการฝ่ายพุทธทั้งหมดเป็นคนสัญชาติอินเดีย ฝ่ายชาวพุทธได้ประชุมกันที่สำนักงานใหญ่ของสมาคมมหาโพธิที่กัลกัตตา แล้วได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขเพิ่มเติมอีกหลายประการ ซึ่งก็ปรากฏว่าบางข้อได้เป็นที่ยอมรับของทางรัฐบาลแห่งรัฐพิหารผู้เป็นเจ้าของร่างรัฐบัญญัติ เช่นข้อเสนอที่ให้มีคณะกรรมการที่ปรึกษาขึ้นอีกคณะหนึ่ง โดยให้ชาวพุทธเป็นฝ่ายมีเสียงข้างมากในกรรมการคณะนี้ และไม่จำเป็นว่าทุกคนจะต้องเป็นชาวอินเดีย ข้อเสนอแนะเหล่านี้ได้รับการนำเข้าเพิ่มเติมในร่างรัฐบัญญัติดังกล่าว

ร่างรัฐบัญญัติว่าด้วยพุทธคยานี้ ได้ผ่านสภาทั้งสองคือสภาล่างและสภาสูงแห่งรัฐพิหาร ประกาศใช้เป็นกฎหมายในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ (ค.ศ. ๑๙๔๙) ตามกฎหมายนี้มหันต์หมดสิทธิและอำนาจในการเข้าครอบ-ครองมหาวิหารพุทธคยา ให้พุทธสถานแห่งนี้อยู่ในความ

ปกครองดูแลของกรรมการคณะหนึ่ง เรียกว่า "คณะกรรมการจัดการพระวิหารพุทธคยา" ประกอบด้วยกรรมการฝ่ายพุทธ ๔ นาย ฝ่ายฮินดู ๔ นาย กับให้ผู้ว่าราชการจังหวัดคยาเป็นประธานกรรมการคณะนี้โดยตำแหน่ง ให้มหันต์แห่งพุทธคยาเป็นกรรมการโดยตำแหน่งในจำนวนกรรมการฝ่ายฮินดู ๔ นายนั้น รวมแล้วจึงมีกรรมการโดยตำแหน่ง ๒ นาย กรรมการโดยการแต่งตั้ง ๗ นาย กรรมการประเภทหลังนี้รัฐบาลแห่งรัฐพิหารเป็นผู้พิจารณาแต่งตั้ง โดยทั้งหมดต้องเป็นคนสัญชาติอินเดีย และในการนี้เนื่องจากผู้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนั้น ปรกติก็เป็นฮินดู ดังนั้นรวมแล้วจึงเท่ากับว่าในกรรมการทั้งหมด ๙ นายเป็นฮินดูเสีย ๕ นาย เป็นพุทธเพียง ๔ นาย สิทธิในการครอบครองและดูแลจัดการเกี่ยวกับพระวิหารและที่ดินบริเวณรวมทั้งทรัพย์สินอันเป็นส่วนของพระวิหาร ให้เป็นของกรรมการคณะนี้

ทางด้านมหันต์นั้นไม่พอใจอย่างยิ่งทีเดียว ในการที่ทางรัฐบาลจะออกกฎหมายฉบับนี้มาลิดรอนผลประโยชน์และทำให้พุทธคยาหลุดไปจากอุ้งมือของตน จึงได้พยายามอย่างสุดแรงสุดกำลัง เพื่อยับยั้งขัดขวางการคลอดตัวของกฎหมาย เมื่อไม่สามารถขัดขวางทัดทานได้ พอกฎหมายคลอดตัวออกมามหันต์ก็จัดการยื่นฟ้องต่อศาลทันที อ้างว่าพระวิหารพุทธคยาเป็นทรัพย์สินอันชอบธรรมของตน ขอให้ศาลแสดงว่ากฎหมายที่ออกมานี้เป็นโมฆะ และยิ่งกว่านั้นก็ยังได้ขออำนาจศาลสั่งระงับการดำเนินการและใช้อำนาจใด ๆ ตามกฎหมายของรัฐบาลไว้ก่อน ดังนั้นคณะกรรมการจัดการพุทธคยาที่รัฐบาลได้แต่งตั้งขึ้นตามความในกฎหมาย จึงยังไม่สามารถดำเนินการอะไรได้

เพื่อให้การเป็นไปด้วยดีโดยสันติวิธี รัฐบาลแห่งรัฐพิหารได้พยายามอย่างเต็มที่เพื่อทำความเข้าใจกับมหันต์ โดยได้ชี้ให้เห็นถึงผลได้ผลเสียนานาประการ ของประเทศชาติและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ประกอบกับได้มีเสียงเรียกร้องจากฝ่ายชาวพุทธและชาวฮินดูผู้รักความเป็นธรรมทั้งหลาย แรงขึ้นและแรงขึ้นโดยลำดับไม่ขาดระยะ ให้มหันต์ปล่อยพุทธคยาเสีย มหันต์จึงยอมตกลงตามคำขอร้องของรัฐบาล คือยอมถอนคดี เรื่องจึงเป็นอันตกลงกันได้ด้วยดี รัฐบาลแห่งรัฐพิหารได้ประกาศข่าวนี้ให้เป็นที่ทราบทั่วกันในเดือนเมษายนของปี พ.ศ. ๒๔๙๖ (ค.ศ. ๑๙๕๓) แล้วต่อจากนั้นคณะกรรมการจัดการพระวิหารพุทธคยาก็ได้เริ่มการปฏิบัติงานตามอำนาจหน้าที่ซึ่งระบุไว้ในกฎหมายสืบมา

ถึงเดือนมีนาคม ๒๔๙๙ (ค.ศ. ๑๙๕๖) คณะกรรมการที่ปรึกษาเกี่ยวกับพุทธคยาโดยนัยแห่งกฎหมาย ก็ได้รับการแต่งตั้งขึ้น ซึ่งโดยมากประกอบด้วยผู้แทนทางการทูตแห่งประเทศพุทธศาสนาทั้งหลาย ซึ่งประจำอยู่ในอินเดีย ร่วมกับผู้มีเกียรติอื่น ๆ ได้มีการประชุมครั้งแรกที่คยาในเดือนที่มีประกาศแต่งตั้งนั้น

ลงท้ายว่านับแต่พุทธคยาหลุดจากอุ้งมือของมหันต์เป็นต้นมา พุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของพวกเราชาวพุทธแห่งนี้ ก็ได้เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นและดีขึ้นโดยลำดับ หลายสิ่งหลายอย่างได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและจัดทำให้เรียบร้อยดีขึ้นกว่าเมื่อก่อน แม้ในสายตาและความรู้สึกของพวกเราชาวพุทธ จะยังไม่พอใจโดยสมบูรณ์ในภาวะเช่นที่เป็นอยู่ และเห็นว่ายังคงมีอะไร ๆ ซึ่งควรได้รับการจัดทำและแก้ไขเปลี่ยนแปลงอยู่อีกหลายอย่างก็ตาม

เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษของอินเดีย ซึ่งตรงกับเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ของไทยเรา รัฐบาลอินเดียภายใต้การนำของนายเนห์รู นายกรัฐมนตรีผู้มีความเข้าใจและเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ได้ใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากเพื่อดำเนินการบูรณะปรับปรุงพุทธสังเวชนียสถานและปูชนียสถานทุกแห่งในอินเดียให้อยู่ในลักษณะซึ่งสมกับความเป็นสถานที่อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมชนิดประมาณค่ามิได้ของอินเดียเอง

และเป็นที่รวมแห่งความเคารพเลื่อมใสของประชาชนชาวพุทธทั้งมวล ถนนหนทางและที่พักอาศัยเพื่อให้ความสะดวกสบายแก่ผู้จาริกแสวงบุญ ได้รับการจัดสร้างขึ้นอย่างเป็นโครงการใหญ่ ประหนึ่งเพื่อให้เป็นพุทธบูชาเนื่องในโอกาสพิเศษนี้

ในปัจจุบัน พุทธสถานที่สำคัญ ๆ ทุกแห่งอยู่ในความดูแลรักษาด้วยความเอาใจใส่อย่างดีของทางการรัฐบาลอินเดีย และหลายแห่งเช่นที่พุทธคยา สารนาถ กุสินารา และสาญจิเป็นต้น ก็มีสาขาหรือศูนย์ของสมาคมมหาโพธิตั้งอยู่เพื่อร่วมในการดูแลรักษาด้วย ส่วนสังเวชนียสถานอีกแห่งหนึ่ง คือลุมพินีที่ประสูตินั้น ปัจจุบันตกอยู่ในเขตประเทศเนปาล ทางการเนปาลกับคณะสงฆ์ในประเทศนั้นก็ได้ร่วมกันดูแลรักษาด้วยดีโดยควรแก่สภาพ ชาวพุทธเราได้รับความสะดวกสบาย และมีสิทธิเสรีในการไปจาริกแสวงบุญ

นมัสการบูชา ณ พุทธสถานทั้งหลายเหล่านี้ และมีความอิ่มเอิบใจเมื่อได้เห็นสถานที่

ทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการจุดชนวนของท่านธัมมปาละ และจากความพยายามอันไม่รู้จักสิ้นสุดของท่าน คิดเอาเองก็แล้วกันว่าจากประวัติที่เป็นมา ความสำเร็จต่าง ๆ เหล่านี้ควรเป็นส่วนของท่านธัมมปาละเท่าไร

ผมได้พูดไว้ในตอนต้นว่าหากไม่มีท่านธัมมปาละเราก็คงบอกไม่ถูก ว่าถึงขณะนี้สังเวชนียและปูชนียสถานทั้งหลายในอินเดียของพวกเราชาวพุทธ จะตกอยู่ในสภาพที่ถูกทอดทิ้งทำลายหรือเปลี่ยนแปลงให้เป็นอื่นไปสักแค่ไหน และเห็นแล้วจะชวนให้เกิดความเศร้าสลดใจอย่างไร ข้อนี้อินเดียยุคใหม่ต่างก็ยอมรับว่าได้เป็นหนี้ท่านธัมมปาละอยู่มิใช่น้อย

จบไปแล้วเรื่องของพุทธคยา– ฉากสำคัญฉากหนึ่งในประวัติชีวิตของท่านธัมมปาละ และก็เป็นฉากสุดท้ายแล้วในละครแห่งชีวิตเรื่องนี้ หมายถึงว่าจดหมายของผมซึ่งได้

เขียนเล่าเรื่องของท่านสู่กันฟังมายืดยาวพอสมควรแล้วนี้ก็ถึงเวลาที่จะต้องจบตามไปด้วย ความจริงยังคงมีอะไร ๆ ที่ผมควรจะพูดถึงอยู่อีก เช่นเรื่องเกี่ยวกับสมาคมมหาโพธิอันเป็นอนุสสรณีย์ของท่านธัมมปาละ และเรื่องที่ท่านได้เป็นผู้ขวนขวายริเริ่มให้มีการศึกษาพุทธศาสนากับภาษาและวรรณคดีบาลีขึ้นในอินเดียยุคใหม่นี้ ยังผลให้เกิดมีการตื่นตัว มีผู้สนใจ จนในปัจจุบันได้มีการเรียนการสอนและศึกษาค้นคว้าเรื่องของพระพุทธศาสนากับภาษาและวรรณ-คดีบาลีกันอย่างกว้างขวางไม่น้อยเช่นที่เราทราบอยู่เป็นต้น ทั้งสองเรื่องนี้ความจริงก็เป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย แต่ถ้าให้เล่าก็จะยืดยาวและกินเวลาอีกมาก คำออกตัวในตอนต้นเรื่องของผมมีอยู่ว่า การเขียนเรื่องนี้จะละเอียดรวบรัดหรือลงเอยเร็วช้าอย่างไรนั้น ผมขอให้ขึ้นอยู่กับเวลาและหน้ากระดาษ รวมทั้งความไม่ขยันมากหรือน้อยของผมด้วยเป็นประการสำคัญ ผมขอนำคำออกตัวนั้นมาใช้ตรงนี้ คือขอ

ลงเอยจดหมายและขอยุติการเล่าเรื่องของท่านแต่เพียงเท่านี้ ฤกษ์งามยามดีจึงค่อยคุยกันใหม่

ชีวิตของท่านธัมมปาละเป็นชีวิตที่คนทั้งหลายสรรเสริญ บุคคลเช่นท่านย่อมเป็นที่ต้องการทั่วทุกสังคม ผมหวังที่จะได้เขียนเรื่องของใครในบ้านเราเช่นนี้บ้าง ซึ่งบางทีอาจจะเป็นของท่านมหาเองก็ได้กระมัง ?

สวัสดีจนกว่าจะพบกันใหม่ สวัสดี..

ด้วยรักและคิดถึงยิ่งจากผม

กส. อุตสาหกุล

อตฺตโนปิ ปเรสญฺจ อตฺถาวโห ว ขนฺติโก

สคฺคโมกฺขคมํ มคฺคํ อารุฬฺโห โหติ ขนฺติโก

ผู้มีขันติ ย่อมนำประโยชน์มาทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่น

ผู้มีขันติชื่อว่าเป็นผู้ขึ้นสู่ทางเป็นที่ไปสวรรค์และนิพพาน

จาก . . . สวดมนต์ฉบับหลวง หน้า ๒๒๒

พิมพ์ที่ ร.พ. พรหมประสิทธิ์การพิมพ์ 24–26 ซอยแสงอุทัยทิพย์ ดินแดง พญาไท
นายมนตรี อำไพพรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2518 โทร. 510262

จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกธัมมปาละ